

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

**Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису**

МАЛЬЧИК ОКСАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 349.6:632(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ РОСЛИН В УКРАЇНІ

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело

О.М. МАЛЬЧИК

Науковий керівник

Єрмоленко Володимир Михайлович,

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент НАПрН України

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Мальчик О.М. Правове забезпечення захисту рослин в Україні.
Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2026.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню правового забезпечення захисту рослин в Україні.

Визначено, що рослини як об'єкт правового захисту – це організми рослинного походження, що знаходяться на території України, її виключній морській економічній зоні та на континентальному шельфі, щодо яких встановлено правовий режим, що забезпечує їх використання, відтворення, охорону та захист.

Розглянуто ознаки рослин як об'єктів правового захисту, в частині розробки авторської класифікації, а саме: приналежність до природних об'єктів сільськогосподарського або іншого призначення (культурні та багаторічні насадження, дерева, чагарники, рослинність закритого ґрунту, продукція рослинного походження); тісний зв'язок із людською діяльністю (перебування у власності, користуванні чи на іншому правовому титулі); наявність визначеної території поширення – знаходження на території України; дуалістичність превентивної мети захисту – запобігання погіршенню стану рослин та зменшення втрат урожаю; комплексність характеру заходів захисту, що передбачає їх сукупність для досягнення кінцевого результату; існування потенційної загрози від шкідників, хвороб і бур'янів.

Визначено правове забезпечення захисту рослин як міжгалузевий інститут аграрного та екологічного права, що охоплює сукупність правових норм, принципів і механізмів, спрямованих на регулювання суспільних

відносин у сфері використання, відтворення, охорони та захисту рослинного світу. Обґрунтовано, що зазначений інститут поєднує елементи правового регулювання, притаманні як аграрному, так і екологічному праву, забезпечуючи баланс між потребами сільськогосподарського виробництва та вимогами екологічної безпеки. Встановлено, що його міжгалузевий характер проявляється у поєднанні превентивних, охоронних і захисних правових засобів, а також у взаємодії норм національного та міжнародного права у сфері фітосанітарної безпеки.

Історико-правова періодизація формування правового інституту захисту рослин відображена у вигляді п'яти слідуєчих один за одним періодів, а саме: 1) перший період – зародження правового регулювання (друга половина XIX ст. – 1920-ті рр.) – перші згадки в нормативних джерелах про необхідність застосування заходів та методів захисту рослин; 2) другий період – формування організаційної бази (1920-ті рр. – 1945 р.) – перші згадки про захист рослин у назвах державних установ, видання нормативно-правових актів щодо боротьби зі шкідниками та пріоритетність охорони довкілля при застосуванні заходів захисту рослин; 3) третій період – централізація та розвиток методів захисту (1945 – 1991 р.) – накопичення нормативних актів, пріоритет хімічного методу захисту рослин, реорганізація державного органу у сфері захисту рослин, створення єдиної Державної служби, посилення міжнародно-правового регулювання; 4) четвертий період – правове визнання та стандартизація (1991 – 2014 р.) – офіційне визнання необхідності правового регулювання, видання спеціального закону та низки нормативних актів, створення центрального органу із захисту рослин, приєднання до європейських та міжнародних конвенцій; 5) п'ятий період – євроінтеграційний (з 2014 р. – донині) – активна законопроектна діяльність з оновлення законодавства відповідно до вимог Угоди про асоціацію, включно з фітосанітарними заходами та захистом рослин.

З'ясовано, що правові принципи захисту рослин – це фундаментальні

ідеї та базові засади, що інтегрують елементи екологічного та аграрного права, визначають загальні орієнтири, логіку та цілі правового регулювання у сфері захисту рослин, закладають основу для формування конкретних обов'язкових вимог щодо проведення заходів захисту рослин, їх застосування та контролю за шкідниками, хворобами і бур'янами.

Правові принципи захисту рослин мають системний характер і класифікуються за двома основними критеріями. По-перше, за сферою дії, що дозволяє виділити: загальні принципи, міжгалузеві, галузеві та безпосередньо принципи інституту захисту рослин. По-друге, за формою вираження, яка охоплює: правові принципи, закріплені у ключових нормативно-правових актах, що регулюють сферу захисту рослин, та принципи, що формуються у науковій доктрині, практиці та правосвідомості, і мають рекомендаційний або концептуальний характер.

Запропоновано закріпити в Законі України «Про захист рослин» та Законі України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» – принцип пріоритетності біологічного методу захисту рослин, що полягає у переважному використанні живих організмів або продуктів їхньої життєдіяльності для зменшення чисельності шкідливих організмів і є запорукою сталого розвитку аграрного сектору та екологічної безпеки.

Система суб'єктів у сфері захисту рослин – це цілісна, нормативно й функціонально визначена сукупність органів державної влади, міжнародних організацій, органів місцевого самоврядування, спеціалізованих служб, наукових установ, освітніх закладів, юридичних і фізичних осіб (у тому числі фермерських господарств і агропідприємств), які беруть участь у формуванні, реалізації, моніторингу та контролі заходів із захисту рослин від шкідників, хвороб, бур'янів та інших шкідливих організмів.

З'ясовано, що структура системи суб'єктів у сфері захисту рослин відображає взаємодію між її елементами: 1) державні органи здійснюють регулювання, нагляд та контроль за використанням засобів захисту рослин і

дотриманням фітосанітарних вимог; 2) місцеві органи влади та самоврядування забезпечують реалізацію політики на регіональному рівні та контроль за виконанням заходів із захисту рослин; 3) приватні суб'єкти та фермерські господарства є основними виконавцями заходів захисту рослин та несуть відповідальність за дотримання фітосанітарних норм; 4) наукові установи забезпечують розвиток методів захисту рослин, моніторинг шкідників і хвороб, розробку новітніх технологій у цій сфері; 5) міжнародні організації встановлюють глобальні стандарти та норми, координують міжнародне співробітництво у сфері фітосанітарного захисту.

Запропоновано класифікувати суб'єктів, що здійснюють діяльність у сфері захисту рослин, за таким критеріями: 1) рівень управління (міжнародні організації, державні органи); 2) функціональне призначення (нормотворчі та регуляторні органи; контролюючі та наглядові органи; наукові та освітні установи; виробничі та комерційні суб'єкти); 3) форма власності (державні органи та установи; приватні суб'єкти, громадські та міжнародні організації).

З'ясовано, що інтегрована система захисту рослин та особливий режим захисту рослин становлять взаємодоповнюючі елементи сучасної державної політики у сфері безпеки агровиробництва. При цьому, інтегрована система – це довгостроковий механізм управління фітосанітарними ризиками, що поєднує профілактичні, агротехнічні, біологічні та за потреби хімічні засоби з урахуванням економічної доцільності, екологічної безпеки та соціальної відповідальності. Її мета – зменшення хімічного навантаження, ризиків для здоров'я та збереження біорізноманіття.

Особливий режим захисту рослин є правовим інструментом екстреного реагування, який передбачає запровадження карантинних та інших обмежувальних заходів у разі загрози поширення шкідників чи хвороб. Ефективність цього режиму напряду залежить від координації між центральними та місцевими органами влади, науковими установами та суб'єктами господарювання.

Враховуючи актуальні виклики, пов'язані з надмірним використанням хімічних засобів захисту рослин, ризику екологічної деградації, а також зростаючий інтерес міжнародної спільноти до сталого сільського господарства, необхідним є формування державної цільової програми розвитку біологічного методу захисту рослин.

Описано юридичну відповідальність за порушення законодавства у сфері захисту рослин, як передбачену законодавством систему заходів примусового, запобіжного та компенсаційного характеру, що застосовується до фізичних та юридичних осіб за невиконання або порушення встановлених вимог щодо виробництва, обігу, застосування, транспортування та зберігання засобів захисту рослин, а також за недотримання фітосанітарних стандартів і вимог щодо охорони довкілля та здоров'я людини.

Правопорушенням у сфері захисту рослин є протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), що порушує норми законодавства, які регулюють використання засобів захисту рослин, обіг рослинної продукції, а також заходи щодо запобігання, виявлення та знищення шкідливих організмів, що завдають шкоди сільському господарству та навколишньому середовищу, за яке передбачено кримінальну, адміністративну, цивільну, дисциплінарну відповідальність.

Аргументовано необхідність внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення з метою підвищення ефективності системної протидії правопорушенням у сфері захисту рослин.

Розкрито досвід країн Європейського Союзу, зокрема Польщі та Німеччини, а також інституційно розвинену модель США, на основі якого для України доцільно запровадити комплексні законодавчі зміни для екологізації та підвищення ефективності системи захисту рослин, посилити контроль за обприскувальним обладнанням та застосуванням пестицидів, стимулювати використання біопрепаратів через спрощену реєстрацію та державну

підтримку, а також створити консультативні центри для трансферу інновацій і національні науково-дослідні інституції для сталого розвитку галузі.

Ключові слова: рослини, захист рослин, охорона, пестициди та агрохімікати, інтегрована система захисту, засоби захисту рослин, особливий режим захисту, правові принципи, фітосанітарне регулювання, карантинні заходи, суб'єкти захисту, екологічна шкода, сільське господарство.

ABSTRACT

Malchyk O.M. Legal support for plant protection in Ukraine. Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for the philosophy doctor degree in specialty 081 «Law». National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2026.

The thesis is devoted to a comprehensive study of the legal support for plant protection in Ukraine.

It is determined that plants as an object of legal protection are organisms of plant origin located on the territory of Ukraine, its exclusive maritime economic zone and on the continental shelf, for which a legal regime has been established that ensures their use, reproduction, protection and preservation. It is argued that plants as objects of legal protection, which are subject to the legal norms provided for by the Law of Ukraine «On Plant Protection», are characterized by the following features: 1) belonging to natural objects, which can be divided into two large groups: a) objects of agricultural purpose (or cultivated plants); b) objects of other purpose (perennial and forest plantations, trees, shrubs, vegetation of closed soil, products of plant origin); 2) such natural objects must have a close connection with human activity; 3) have a defined territory, i.e. are located on the territory of Ukraine, its exclusive maritime economic zone or on the continental shelf; 4) the protection of such objects has a dual preventive goal, which is to prevent the

deterioration of the general condition of plants, not only for agricultural purposes, but also for other purposes, in particular perennial and forest plantations, trees, shrubs, vegetation of closed soil, products of plant origin (the ecological component of the goal) and reducing crop losses (as an economic component of the goal); 5) the protection of such natural objects is of a comprehensive nature, which necessarily does not constitute single measures, but a set of measures that have an ultimate goal (result); 6) may be negatively affected by three groups of dangerous organisms, namely: pests, diseases, weeds.

The historical and legal periodization of the formation of the legal institute of plant protection is reflected in the form of five consecutive periods, namely: 1) the first period - the emergence of legal regulation (the second half of the 19th century - the 1920s) - the first mentions in regulatory sources of the need to apply measures and methods of plant protection; 2) the second period - the formation of an organizational base (1920s - 1945) - the first mentions of plant protection in the names of state institutions, the publication of regulatory legal acts on pest control and the priority of environmental protection when applying plant protection measures; 3) the third period - centralization and development of protection methods (1945 - 1991) - the accumulation of regulatory acts, the priority of the chemical method of plant protection, the reorganization of the state body in the field of plant protection, the creation of a single State Service, the strengthening of international legal regulation; 4) the fourth period – legal recognition and standardization (1991 – 2014) – official recognition of the need for legal regulation, the issuance of a special law and a number of regulatory acts, the creation of a central plant protection authority, accession to European and international conventions; 5) the fifth period – European integration (from 2014 to the present) – active legislative activity to update legislation in accordance with the requirements of the Association Agreement, including phytosanitary measures and plant protection.

It was found that the legal principles of plant protection are fundamental ideas and basic principles that integrate elements of environmental and agrarian law,

determine the general guidelines, logic and objectives of legal regulation in the field of plant protection, lay the foundation for the formation of specific mandatory requirements for carrying out plant protection measures, their application and control of pests, diseases and weeds.

The legal principles of plant protection are systemic in nature and are classified according to two main criteria. Firstly, by scope, which allows us to distinguish: general principles, inter-sectoral, sectoral and directly principles of the plant protection institute. Secondly, by form of expression, which includes: legal principles enshrined in key regulatory legal acts regulating the field of plant protection, and principles formed in scientific doctrine, practice and legal consciousness, and having a recommendatory or conceptual nature.

It is proposed to enshrine in the Law of Ukraine «On Plant Protection» and the Law of Ukraine «On State Regulation of the Field of Plant Protection», which will come into force in 2028 - the principle of priority of the biological method, which is important in terms of ensuring high standards of agricultural sector products.

The system of subjects in the field of plant protection is a holistic, normatively and functionally defined set of state authorities, international organizations, local governments, specialized services, scientific institutions, educational institutions, legal entities and individuals (including farms and agricultural enterprises) that participate in the formation, implementation, monitoring and control of measures to protect plants from pests, diseases, weeds and other harmful organisms.

It was found that the structure of this system reflects the interaction between its elements: 1) state bodies regulate, supervise and control the use of plant protection products and compliance with phytosanitary requirements; 2) local authorities and self-governments ensure the implementation of policy at the regional level and control over the implementation of plant protection measures; 3) private entities and farms are the main executors of plant protection measures and are

responsible for compliance with phytosanitary standards; 4) scientific institutions ensure the development of plant protection methods, monitoring of pests and diseases, and the development of new technologies in this area; 5) international organizations establish global standards and norms, coordinate international cooperation in the field of phytosanitary protection. It is proposed to classify entities engaged in plant protection activities according to the following criteria: 1) level of management (international organizations, state bodies); 2) functional purpose (normative and regulatory bodies; control and supervisory bodies; scientific and educational institutions; production and commercial entities); 3) form of ownership (state bodies and institutions; private entities, public and international organizations).

It was found that the integrated plant protection system and the special plant protection regime are complementary elements of modern state policy in the field of agricultural production safety. At the same time, the integrated system is a long-term mechanism for managing phytosanitary risks, combining preventive, agrotechnical, biological and, if necessary, chemical means, taking into account economic feasibility, environmental safety and social responsibility. Its goal is to reduce chemical loads, health risks and preserve biodiversity.

The special plant protection regime is a legal instrument of emergency response, which provides for the introduction of quarantine and other restrictive measures in the event of a threat of the spread of pests or diseases. The effectiveness of this regime directly depends on coordination between central and local authorities, scientific institutions and business entities. Given the current challenges associated with the excessive use of chemical plant protection products, the risks of environmental degradation, as well as the growing interest of the international community in sustainable agriculture, it is necessary to form a state target program for the development of biological plant protection methods.

Legal liability for violations in the field of plant protection is described as a system of measures of a coercive, preventive and compensatory nature provided for

by law, which is applied to individuals and legal entities for failure to comply with or violation of the established requirements for the production, circulation, use, transportation and storage of plant protection products, as well as for failure to comply with phytosanitary standards and requirements for the protection of the environment and human health.

A plant protection offense is an unlawful, culpable act (action or inaction) that violates the norms of the legislation regulating the use of plant protection products, the circulation of plant products, as well as measures to prevent, detect and destroy harmful organisms that cause harm to agriculture and the environment, for which criminal, administrative, civil, disciplinary liability is provided.

The need to make a number of amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offenses in order to increase the systematic counteraction to offenses in the field of plant protection is argued.

The experience of the European Union countries, in particular Poland and Germany, as well as the institutionally developed model of the USA, are revealed, on the basis of which it is advisable for Ukraine to introduce comprehensive legislative changes to green and increase the efficiency of the plant protection system, strengthen control over spraying equipment and the use of pesticides, stimulate the use of biological products through simplified registration and state support, and create advisory centers for the transfer of innovations and national research institutions for the sustainable development of the industry.

Keywords: plants, plant protection, protection, pesticides and agrochemicals, integrated protection system, plant protection products, special protection regime, legal principles, phytosanitary regulation, quarantine measures, subjects of protection, environmental damage, agriculture.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Мальчик О. М., Єрмоленко В. М. Юридичні інструменти судового захисту рослин від шкоди, завданої російською федерацією. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 209–214.
2. Malchyk O. The modern state of regulatory and legal support for plant protection and its improvement in the context of legislative activity. Law. Human. Environment. 2024. №. 15. P. 53–69.
3. Мальчик О.М. Правове та інституційне забезпечення сфери захисту рослин у Республіці Польща: позитивний досвід для України. Наше право №4. 2025. С. 155–160.
4. Мальчик О.М. Юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері захисту рослин. Європейські перспективи №1. 2026. С. 195-202

Стаття у науковому виданні іншої держави

5. Malchyk O. FEATURES OF LEGAL LIABILITY FOR VIOLATION OF PLANT PROTECTION LEGISLATION. Knowledge, Education, Law, Management. 2024. №. 8 (68). P. 116–121.

Тези наукових доповідей

1. Мальчик О. М. Удосконалення національного природоохоронного законодавства як об'єктивний наслідок існуючої збройної агресії. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу : тези доп. міжнар. науково-практ. онлайн/офлайн конф. (м. Київ, 16 верес. 2022 р.), м. Київ, 16 верес. 2022 р. Київ, 2022. С. 266–268.
2. Мальчик О. М. Щодо питання відповідальності операторів ринку за порушення вимог законодавства України про захист рослин. Перші наукові

читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна : Всеукр. науково-практ. конф., м. Київ, 4 квіт. 2024 р. Київ, 2024.

3. Мальчик О. М. Перспективи застосування безпілотних літальних апаратів (дронів) у сфері захисту рослин. Актуальні питання реформування правової системи : Зб. матеріалів XXI Міжнар. науково-практ. конф., м. Луцьк, 13–14 верес. 2024 р. Луцьк, 2024. С. 65–66.
4. Мальчик О. М. Роль науки та аграрної освіти у формуванні фахових кадрів для системи захисту рослин. Міжнародна наукова конференція «Правові аспекти агроекологічного розвитку України», присвяченої 100-річчю від народження фундатора української школи аграрного права академіка Василя Зіновійовича Янчука : Міжнар. наук. конф., м. Київ, 23 трав. 2025 р. Київ, 2025.
5. Мальчик О. М. Роль міжнародних інституцій у захисті рослин в період військової агресії та повоєнного відновлення України. Актуальні питання реформування правової системи: XXII Міжнар. науково-практ. конф., м. Луцьк, 13–15 черв. 2025 р. Луцьк, 2025.
6. Мальчик О. М. Щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за порушення законодавства про захист рослин. Екологічна безпека та збалансоване природокористування в агропромисловому виробництві: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 3–4 липня 2025.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ РОСЛИН В УКРАЇНІ	27
1.1. РОСЛИНИ ЯК ОБ’ЄКТ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ	27
1.2. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ РОСЛИН В УКРАЇНІ	49
1.3. ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ЗАХИСТУ РОСЛИН	68
Висновки до розділу 1	87
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ РОСЛИН	89
2.1. СИСТЕМА СУБ’ЄКТІВ У СФЕРІ ЗАХИСТУ РОСЛИН	89
2.2. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНТЕГРОВАНОЇ СИСТЕМИ ТА ОСОБЛИВОГО РЕЖИМУ ЗАХИСТУ РОСЛИН.....	120
2.3. ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗАХИСТ РОСЛИН	141
2.4. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ РОСЛИН.....	159
Висновки до розділу 2	182
ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192
ДОДАТКИ	215

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

Держпродспоживслужба – Державна служба з питань безпеки харчових продуктів та захисту прав споживачів

Мінагрополітики – Міністерство аграрної політики та продовольства України

Мінекономіки – Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства

ЦК України – Цивільний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

КК України – Кримінальний кодекс України

ФАО – Продовольча та сільськогосподарська організація

ЕРРО – Європейська та Середземноморська організація із захисту рослин

СОТ – Світова організації торгівлі

Міжнародна конвенція – Міжнародна конвенція з карантину та захисту рослин

КЗпП України – Кодекс законів про працю України

АФЗУ – Асоціація фермерів та приватних землевласників України

ЄОЗР – Європейська та Середземноморська організація захисту рослин

НААН – Національна академія аграрних наук

ВСТУП

Актуальність теми. Правове забезпечення захисту рослин є ключовим елементом державної політики у сфері продовольчої безпеки, екологічної стабільності та розвитку аграрного сектору, який посідає провідне місце в економіці України. В умовах євроінтеграційних процесів та глобалізації торгівлі сільськогосподарською продукцією актуальність дослідження посилюється необхідністю гармонізації національного законодавства з нормами ЄС та міжнародними стандартами, зокрема Міжнародної конвенції із захисту рослин, директивами та регламентами Європейського Союзу. Прийняття нового Закону України «Про державне регулювання сфери захисту рослин», який набуде чинності у 2028 році, передбачає кардинальну зміну підходів до правового регулювання, що зумовлює потребу у глибокому науковому осмисленні нових інституційних та функціональних механізмів, які закріплені в ньому. Ці зміни охоплюватимуть питання інтегрованого управління фітосанітарними ризиками, запровадження сучасних систем моніторингу, підвищення ролі біологічних методів захисту та посилення державного контролю.

Сучасна ситуація у сфері захисту рослин ускладнюється дією воєнного стану, який істотно впливає на функціонування аграрного сектору та створює додаткові ризики для фітосанітарної безпеки країни. Внаслідок воєнних дій зруйновано значну частину інфраструктури, зокрема лабораторії та виробничі потужності, порушено логістичні ланцюги та систему контролю за переміщенням рослинної продукції. Це створює сприятливі умови для поширення карантинних шкідників, хвороб рослин та інвазійних видів, що може призвести до втрати врожаю та зниження конкурентоспроможності української продукції на міжнародних ринках. У цих умовах правове забезпечення захисту рослин набуває стратегічного значення, адже саме ефективне правове регулювання здатне забезпечити швидке реагування на

кризові ситуації, відновлення контролю та попередження фітосанітарних загроз.

Важливим аспектом є також екологічна складова захисту рослин. Надмірне використання хімічних засобів призводить до деградації ґрунтів, забруднення водних ресурсів, загрози біорізноманіттю та шкоди здоров'ю людей. У цьому контексті нове законодавство має закласти підвалини для переходу від переважно хімічного методу захисту рослин до інтегрованих та біологічних підходів, що відповідає європейській практиці та вимогам Стратегії ЄС «Від ферми до виделки» (*Farm to Fork Strategy*). Запровадження принципу пріоритетності біологічного методу захисту є не лише правовим завданням, а й запорукою сталого розвитку аграрного сектору та охорони навколишнього природного середовища.

Таким чином, дослідження правового забезпечення захисту рослин є актуальним як з теоретичної, так і з практичної точки зору. З одного боку, воно сприятиме розвитку наукових уявлень про інститути та механізми правового регулювання у цій сфері, а з іншого – забезпечить науково обґрунтовані пропозиції для вдосконалення законодавства та практики його застосування. Це особливо важливо в контексті майбутнього набуття чинності нового законодавства, відновлення аграрного сектору після завершення воєнних дій та посилення інтеграції України у європейський і світовий простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дисертаційної роботи склали праці таких вітчизняних учених у галузі аграрного та екологічного права, як: Басай К. А., Боснюк Ю. П., Гафурова О. В., Гетьман А. П., Єрмоленко В. М., Заверюха М. М., Каракаш І. І., Карпінська Н. В., Кобецька Н. Р., Кондратьєва К. А., Курзова К. Б., Міхневич Л. В., Ліхтер М. В., Новак Т. С., Сакаджи О. В., Соколова А. К., Уркевич В. Ю., Шапошнікова Н. В., Шемшученко Ю. С., Шульга М. В., Яремчук К. О. та ін.

Окремі аспекти правового забезпечення захисту рослин було розкрито у працях фахівців з адміністративного права: Годяк А. І., Резворович К. Р., Сливка М.М., кримінального права – Виноградова А. І. тощо.

Разом із тим у проаналізованих публікаціях виявляються певні прогалини, які актуалізують тему дисертації: недостатня увага до комплексного опису системи суб'єктів і її функціональної взаємодії в умовах надзвичайних ситуацій (воєнний стан), обмежена кількість досліджень з правового забезпечення впровадження біологічних методів захисту, а також брак емпіричних досліджень щодо ефективності механізмів контролю та інструментів державної підтримки. Також помітна потреба в ґрунтовному правовому аналізі наслідків прийняття нового Закону України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» (вступить у дію у 2028 р.) та його імплементації у національну практику.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами темами. Дисертацію підготовлено на кафедрі аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України згідно плану науково-дослідної роботи кафедри в рамках окремих аспектів теми «Правове забезпечення агроекологічного розвитку України в воєнний та післявоєнний періоди» (номер державної реєстрації № 0124U001202).

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексне теоретико-правове обґрунтування та розробка наукових підходів до вдосконалення правового забезпечення захисту рослин в Україні, а також формування пропозицій щодо підвищення ефективності національної системи захисту рослин та гармонізації її з європейськими та міжнародними стандартами. Досягнення поставленої мети стало можливим за рахунок виконання таких **завдань:**

- визначити поняття та ознаки рослин як об'єкту правового захисту;
- сформулювати історико-правову періодизацію виникнення і розвитку

сфери захисту рослин в Україні;

- охарактеризувати правові принципи захисту рослин;
- класифікувати систему суб'єктів у сфері захисту рослин;
- надати правову характеристику інтегрованої системи та особливого режиму захисту рослин;
- з'ясувати особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства про захист рослин;
- охарактеризувати зарубіжний досвід правового забезпечення захисту рослин.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини щодо захисту рослин в Україні.

Предмет дослідження – правове забезпечення захисту рослин в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення завдань дисертаційного дослідження було використано комплексну систему філософських (діалектичний), загальнонаукових (формально-логічний, аналізу і синтезу, системно-структурний, прогнозування) та спеціально-наукових (історико-правовий, формально-юридичний, порівняльно-правовий) методів. Застосування кожної групи методів було обумовлено змістом і структурою роботи та логікою наукового пошуку. Діалектичний метод став основою всього дослідження, оскільки дав змогу розглядати правове забезпечення захисту рослин у взаємозв'язку теоретичних, інституційних та практичних аспектів, враховуючи їх постійний розвиток і трансформацію. Зокрема, у підрозділі 1.1 цей метод використано для розкриття сутності рослин як об'єкта правового захисту та визначення їхнього місця в системі екологічних правовідносин, що формуються на стику природних, економічних та правових чинників. Формально-логічний метод застосовувався на всіх етапах дослідження для систематизації наукових підходів і нормативно-правових положень. Особливо важливим він був у підрозділі 1.3 під час формулювання принципів правового регулювання у сфері захисту рослин. Метод аналізу та

синтезу дозволив у підрозділі 2.1 виокремити окремі елементи системи суб'єктів, які беруть участь у захисті рослин, а також поєднати їх у цілісну систему з урахуванням їхніх функцій та взаємодії. Системно-структурний підхід було використано насамперед у підрозділі 2.2, для дослідження інтегрованої системи захисту рослин та особливого режиму їх захисту, що забезпечує збалансованість державного управління та інтересів суб'єктів аграрної сфери. Метод прогнозування був використаний під час формування висновків і пропозицій, зокрема щодо перспектив розвитку правового забезпечення біологічного методу захисту рослин, модернізації законодавства та інтеграції української системи в європейський правовий простір. Застосування зазначених методів у взаємодії забезпечило комплексне дослідження правових, інституційних та організаційних аспектів захисту рослин та дозволило сформулювати науково обґрунтовані рекомендації для вдосконалення правового регулювання у цій сфері. Історико-правовий метод застосовано в підрозділі 1.2 для вивчення процесу становлення та еволюції законодавства про захист рослин в Україні – від перших фітосанітарних норм до сучасних нормативних актів. Він дав змогу простежити закономірності та тенденції розвитку правового регулювання у цій сфері. Формально-юридичний метод використовувався в цілому по дисертації для аналізу чинних нормативно-правових актів, що регламентують захист рослин, через розкриття змісту нормативних приписів зазначених актів. Порівняльно-правовий метод став основним у підрозділі 2.4, де досліджувався зарубіжний досвід правового забезпечення захисту рослин. Його застосування дало можливість зіставити українську модель регулювання з практикою країн Європейського Союзу та США, виявити позитивні напрацювання, які доцільно адаптувати для підвищення ефективності національної системи.

Наукова новизна одержаних результатів визначається комплексним підходом до розкриття сучасних особливостей правового забезпечення захисту рослин в Україні, в результаті яких було сформовано нові

концептуальні положення, що виносяться на захист:

вперше:

– сформовано комплексний підхід до розуміння системи суб'єктів у сфері захисту рослин, як цілісної, нормативно та функціонально організованої сукупності органів державної влади, міжнародних організацій, органів місцевого самоврядування, спеціалізованих служб, наукових установ, освітніх закладів, юридичних і фізичних осіб (зокрема фермерських господарств та агропідприємств), що беруть участь у формуванні, реалізації, моніторингу та контролі заходів із захисту рослин від шкідників, хвороб, бур'янів та інших шкідливих організмів, із класифікацією суб'єктів за трьома критеріями: рівень управління (міжнародні організації, державні органи), функціональне призначення (нормотворчі та регуляторні органи; контролюючі та наглядові органи; наукові та освітні установи; виробничі та комерційні суб'єкти), форма власності (державні органи та установи; приватні суб'єкти; громадські та міжнародні організації);

– визначено правове забезпечення захисту рослин як міжгалузевий інститут галузей аграрного та екологічного права;

– обґрунтовано та запропоновано закріпити в законодавстві України, зокрема в Законах України «Про захист рослин» і «Про державне регулювання сфери захисту рослин», принцип пріоритетності біологічного методу захисту рослин, що полягає у переважному використанні живих організмів або продуктів їхньої життєдіяльності для зменшення чисельності шкідливих організмів і є запорукою сталого розвитку аграрного сектору та екологічної безпеки.

удосконалено:

– визначення ознак рослин як об'єктів правового захисту, у частині розробки авторської класифікації: приналежність до природних об'єктів сільськогосподарського або іншого призначення (культурні та багаторічні насадження, дерева, чагарники, рослинність закритого ґрунту, продукція

рослинного походження); тісний зв'язок із людською діяльністю (перебування у власності, користуванні чи на іншому правовому титулі); наявність визначеної території поширення – знаходження на території України; дуалістичність превентивної мети захисту – запобігання погіршенню стану рослин та зменшення втрат урожаю; комплексність характеру заходів захисту, що передбачає їх сукупність для досягнення кінцевого результату; існування потенційної загрози від шкідників, хвороб і бур'янів;

– визначення юридичної відповідальності за правопорушення у сфері захисту рослин, як передбаченої законодавством системи заходів примусового, запобіжного та компенсаційного характеру, що застосовується до фізичних та юридичних осіб за невиконання або порушення встановлених вимог щодо виробництва, обігу, застосування, транспортування та зберігання засобів захисту рослин, а також за недотримання фітосанітарних стандартів і вимог щодо охорони довкілля та здоров'я людини;

– розуміння взаємозв'язку між інтегрованою системою захисту рослин та особливим режимом захисту рослин у частині визначення їх як взаємодоповнюючих елементів сучасної державної політики у сфері безпеки агровиробництва, де інтегрована система виступає як базовий, довгостроковий механізм сталого управління фітосанітарними ризиками, що базується на комбінації профілактичних, агротехнічних, біологічних та (в разі необхідності) хімічних засобів з обов'язковим урахуванням економічної доцільності, екологічної безпеки та соціальної відповідальності, а особливий режим захисту рослин виконує функцію правового інструменту екстреного реагування в умовах фітосанітарної кризи;

набули подальшого розвитку:

– історико-правові аспекти формування інституту захисту рослин у вигляді авторської періодизації: перший період – зародження правового регулювання (друга половина XIX ст. – 1920-ті рр.); другий період – формування організаційної бази (1920-ті рр. – 1945 р.); третій період –

централізація та розвиток методів захисту (1945 р. – 1991 р.); четвертий період – правове визнання та стандартизація (1991 р. – 2014 р.); п'ятий період – євроінтеграційний (з 2014 р. – донині);

– пропозиції щодо впровадження позитивного зарубіжного досвіду правового забезпечення захисту рослин в країнах ЄС, зокрема Польщі та Німеччини, а також інституційно розвиненої моделі США, на основі чого для України доцільно запровадити комплексні законодавчі зміни для екологізації та підвищення ефективності системи захисту рослин, посилити контроль за обприскувальним обладнанням і застосуванням пестицидів, стимулювати використання біопрепаратів через спрощену реєстрацію та державну підтримку, а також створити консультативні центри для трансферу інновацій і національні науково-дослідні інституції для сталого розвитку галузі;

– положення щодо необхідності формування державної цільової програми розвитку біологічного методу захисту рослин, яка має передбачати комплексну стратегію, фінансування наукових досліджень і виробництва біопрепаратів, чітке нормативне регулювання та економічне стимулювання аграріїв (гранти, пільги, підтримка);

– пропозиції щодо змін до КК України та КУпАП з метою підвищення системної протидії правопорушенням у сфері захисту рослин, а саме:

доповнити КК України статтею 247-1, виклавши її в такій редакції:

Стаття 247-1. Незаконний обіг засобів захисту рослин

1. Незаконне виробництво, зберігання, перевезення, придбання, збут або використання фальсифікованих засобів захисту рослин, а також засобів захисту рослин, що не пройшли державну реєстрацію, якщо такі дії створили загрозу для довкілля, здоров'я людей або сільськогосподарського виробництва, - караються штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з конфіскацією незаконно виготовленої продукції.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або організованою групою осіб, а також

якщо вони спричинили тяжкі наслідки (масову загибель бджіл, забруднення води, ґрунту тощо), - караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років із конфіскацією майна.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили загибель людей або інші особливо тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

доповнити КУпАП статтею 83-2, виклавши її в такій редакції:

Стаття 83-2. Адміністративне призупинення діяльності суб'єкта господарювання за систематичні порушення законодавства про захист рослин

1. У разі вчинення суб'єктом господарювання трьох і більше адміністративних правопорушень у сфері захисту рослин протягом одного календарного року, передбаченого статтею 83-1, цього Кодексу, до такого суб'єкта може бути застосовано адміністративне стягнення у вигляді тимчасового призупинення діяльності строком до тридцяти діб.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення результатів наукового дослідження полягає в тому, що вони містять практичні рекомендації щодо удосконалення правового інституту захисту рослин в Україні та можуть бути використані:

– у науково-дослідній діяльності – для подальших наукових досліджень у галузях аграрного, природоресурсного та екологічного права;

– у нормотворчій діяльності – при підготовці відповідних законопроектів у сфері захисту рослин;

– у практичній діяльності – при реалізації норм відповідних нормативно-правових актів;

– у навчальному процесі – для підготовки підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, а також при викладанні курсів «Аграрне право», «Природоресурсне право», «Екологічне право».

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що дисертація виконана

як самостійна наукова робота, у якій запропоновано авторські підходи до удосконалення правового забезпечення захисту рослин в Україні. Наукові положення, висновки та рекомендації, що представлені на захист, отримані виключно автором. В опублікованій разом з науковим керівником статті «Юридичні інструменти судового захисту рослин від шкоди, завданої російською федерацією» (2023) за допомогою співавтора сформульовані загальні висновки.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки, що містяться в дисертаційній роботі, регулярно обговорювалися на засіданнях кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука, а також вченої ради юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України. Окремі результати були оприлюднені на: Міжнародній науково-практичній онлайн/офлайн конференції «Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу» (м. Київ, 16 вересня 2022 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна» (м. Київ, 4 квітня 2024 р.); XXI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи» (м. Луцьк, 13–14 вересня 2024 р.); Міжнародній науковій конференції «Правові аспекти агроекологічного розвитку України», присвяченої 100-річчю від народження фундатора української школи аграрного права академіка Василя Зіновійовича Янчука (м. Київ, 23 трав. 2025 р.); XXII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи» (м. Луцьк, 13-15 черв. 2025 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Екологічна безпека та збалансоване природокористування в агропромисловому виробництві» (м. Київ, 3–4 липня 2025).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано

11 наукових праць, з яких 4 статті у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – в міжнародному виданні та 6 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку використаних джерел та додатків. Її повний обсяг становить 225 сторінки. Список використаних джерел налічує 219 найменувань.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ РОСЛИН В УКРАЇНІ

1.1. Рослини як об'єкт правового захисту

Конструювання певних явищ та процесів у соціумі, зумовлює необхідність формування загальних уявлень про їхню якісну визначеність та правове підґрунтя. Це стосується, в тому числі, всіх природних компонентів, що в межах територіального простору України підлягають правовому захисту та охороні, що має бути визначено на рівні законодавства.

Фундаментальне значення для розкриття сутності будь-якого явища має визначення понять і термінів, якими це явище характеризується. Важливою методологічною підставою отримання нового знання, покращення вже набутих знань стає понятійно-термінологічний апарат, його вивчення та удосконалення. Так, більшість теоретичних досліджень не обходяться без аналізу понять, що входять до визначення теми та предмета дослідження, тобто без термінологічного аналізу. Але саме він, часто стає слабкою ланкою через його непродуктивність.

Актуальність розгляду проблематики захисту рослин не викликає особливих сумнівів чи заперечень. Втім, дослідження таких правових питань вимагає чи потребує, в першу чергу, визначення ключових юридичних конструкцій, ядра такого дослідження. У нашому дослідженні таким ядром будуть виступати рослини як особливі об'єкти на які розповсюджується дія цілої низки нормативно-правових та підзаконних нормативно-правових актів, в тому числі й тих, що спрямовані на їхній захист від шкідливих організмів.

Рослини та рослинний світ визнаються одними із важливих компонентів біосфери за відсутності яких, вона просто не може існувати.

Вони також виступають як своєрідний комплекс екологічної системи, що здатний поєднувати водні та земельні ресурси та виконувати низку екологічних функцій: регулювання клімату, захист довкілля, охорону ґрунтів і вод, санітарно-оздоровчу роль, а також забезпечувати поповнення кисню в атмосфері, бути середовищем існування тварин, фільтрувати промислові відходи та очищувати повітря [1, с.121]. За даними біологічних довідників, у світі налічується приблизно 350 тис. видів рослин, які класифікують на нижчі (бактерії, водорості, гриби, лишайники) та вищі (мохоподібні, хвощові, папоротникові, голонасінні та квіткові, або покритонасінні) [2, с.91].

Рослини є першоджерелом життя на планеті і вони можуть бути наземними, ґрунтовими, водними та підземними, всі з яких є рівною мірою важливими та які потребують належного правового захисту як на державному, так і на місцевому рівнях. Слід зауважити, що певні труднощі або складнощі у правовому регулюванні захисту рослин, як природних об'єктів можуть бути викликані тим, що законодавством України передбачено по суті дві великих групи рослин, що регулюються різними законодавчими актами. Втім в межах даного підрозділу маємо з'ясувати чи лише сільськогосподарські рослини підлягають правовому захисту, чи все ж таки всі без виключення рослини, проте в межах іншого законодавства, відмінного від Закону України «Про захист рослин», Закону України «Про карантин рослин», Закону України «Про пестициди та агрохімікати» тощо.

Важливість здійснення захисту рослин можливо відслідкувати в положеннях Основного законодавчого акту – Конституції України. Зокрема, у ст. 13 якої визначено, що: «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони – є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією» [3].

Водночас певною мірою можна погодитися з позицією науковця Каракаша І.І., який підкреслює, що законодавець у зазначеній конституційній нормі не охоплює всі природні об'єкти, які належать народові України. З цього випливає, що не всі такі об'єкти автоматично підлягають правовій охороні та захисту з боку держави та її інститутів. Зокрема, за словами науковця, до сфери дії цієї правової норми не включаються ліси, об'єкти рослинного світу та природно-заповідного фонду, об'єкти тваринного світу, що перебувають у стані природної волі на території країни, а також низка інших природних об'єктів, конкретно не визначених у Конституції України [4, с.284]. Це підкреслює наявність прогалин у конституційній регламентації охорони природних ресурсів та наголошує на необхідності подальшого законодавчого уточнення переліку об'єктів, які підлягають правовому захисту.

Тут варто додати, що наразі в законодавчій площині не визначено поняття природного об'єкту, як і природного ресурсу, що досить часто ототожнюють між собою. Власне, сам природний об'єкт – є певною мірою умовним правовим поняттям, що дає можливість індивідуалізувати певну частину природного середовища, аби визнати її об'єктом екологічного права. Це завершений екологічний комплекс з притаманними йому функціями, що нерозривно пов'язаний і взаємодіє з іншими елементами довкілля. Водночас, природні ресурси – це певна сукупність запасів природних речовин, природної енергії, чи певна корисна властивість природного об'єкта, що використовуються суспільством для задоволення своїх потреб, передусім матеріальних [5, с. 28]. У процесі використання природного об'єкта, як зауважує Петров В.В., з нього вилучається речовина або через нього використовується та властивість, що задовольняє потреби людей. Речовину, що входить до складу природного об'єкта, чи його корисну властивість називають природним ресурсом. Тому природні ресурси – є частиною природного об'єкта, який виступає джерелом задоволення матеріальних, економічних потреб та інтересів людини [6, с. 357].

Якщо проаналізувати визначення поняття природних ресурсів, крізь призму законодавчих актів, то, наприклад, відповідно до ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» до таких природних ресурсів, про які зазначено в ст. 13 Конституції України, належать: «земля, надра, вода, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ, ландшафти та інші природні комплекси» [7]. Власне враховуючи те, що рослини та їхні угруповання є складовими компонентами природних ресурсів, важливість здійснення захисту рослин, визначається насамперед на конституційному рівні. Таким чином, рослини слід розглядати саме як природні об'єкти, що підлягають правовому захисту.

Слід зауважити, що наразі в доктрині бракує наукових розвідок, спрямованих на визначення правової природи відносин у сфері захисту рослин в умовах постійного оновлення законодавства та євроінтеграційних процесів. Вчені, особливо не заглиблюючись у теоретичне обґрунтування, сприймають певний підхід до юридичної природи відносин захисту рослин як щось абсолютне, зрозуміле і таке, що не потребує доведення.

До прикладу, дослідниця у галузі екологічного права Шапошнікова Н.В., називає правовий інститут захисту рослин окремим інститутом аграрного права, що охоплює сукупність елементів, які регулюють суспільні відносини з підтримання фітосанітарного правопорядку в Україні і спрямовані на захист рослин від шкідників, хвороб, бур'янів, а також від надмірної хімізації сільського господарства [8, с. 164].

У такому разі, неможливо цілковито погодитися з тим, що правовий інститут захисту рослин буде розглядатися в межах лише аграрної правової площини. Адже, науковиця згадує в такому визначенні й екологічні характеристики правового інституту захисту рослин. На нашу думку, згаданий правовий інститут поєднує у собі ознаки як аграрного, так і екологічного права, що і варто розглядати крізь призму комплексного підходу до такого поняття. При цьому, такий правовий інститут не буде підпадати під

регулювання флористичного права та законодавства, що наразі активно досліджується науковцями і визначається як окрема галузь права, що має свій окремий предмет та методи правового регулювання.

Практично непомітним у науці залишається стрімке, у геометричній прогресії зростання законодавства у цій сфері, що відбулося за кілька останніх років. Усі законодавчі зміни проходять під гаслами європейської інтеграції та якнайшвидшої імплементації європейського законодавства, і тому здебільшого не викликають питань про своє концептуальне підґрунтя. Це призводить до безсистемного накопичення нормативного матеріалу, що відбувається у відриві від реального розвитку аграрних правовідносин [9, с.8] При цьому, варто додати, що євроінтеграційна спрямованість нашої держави, в цілому має позитивно відобразитися на сфері захисту рослин, це власне і стосується прийнятого у 2024 році Закону України «Про державне регулювання сфери захисту рослин», і який набуде чинності у 2028 році та має комплексно змінити підхід до законодавчого регулювання сфери захисту рослин [10]. Адже однією з вимог вступу України до Європейського Союзу визначено саме перегляд законодавства у сфері захисту рослин, фітосанітарного законодавства тощо.

В цьому контексті варто зазначити, що в сучасних реаліях Україна має унікальний шанс не просто відновити сільське господарство до довоєнного стану, а докорінно його змінити, модернізувати, наблизити до міжнародних (в першу чергу європейських) стандартів та найкращих сільськогосподарських практик, зокрема в частині екологізації агровиробництва, сталого й збалансованого природокористування. Ефективність цього процесу напряду залежить від якості та виваженості державної політики, стимулювання розвитку сільських територій та агробізнесу, напрацювання відповідного дієвого механізму правового регулювання [11].

Розглядаючи поняття рослин як об'єкта правового захисту, доцільно також проаналізувати поняття флори, рослинного світу та рослинності,

розмежування яких у правовому регулюванні викликає певні труднощі.

Так, у доктрині екологічного права науковці підтримують правову парадигму щодо нетотожності понять «флора» та «рослинність», що вживаються для характеристики правового режиму відповідного об'єкта природи. Під час теоретико-правового дослідження правового режиму рослинного світу Басай О.В. звертає увагу на те, що терміни «флора» та «рослинність» в умовах сьогодення не вважаються юридичними поняттями природних об'єктів та вживаються переважно у природничих науках для характеристики різних аспектів (видового складу, чисельності тощо) сукупності рослин чи рослинних угруповань [12, с. 12]. Незважаючи на наявність низки праць, у яких не лише розкривається правовий зміст поняття «флора», а й обґрунтовується виокремлення окремої галузі права зі своїм предметом правового регулювання – флористичного права.

Вперше поняття рослинного світу на теренах України у вигляді законодавчого визначення з'явилося ще у 1960 році в Законі УРСР «Про охорону природи Української РСР» [13].

Тому дослідники зазначають, що такий природний об'єкт як рослинний світ – є невід'ємною складовою природних ресурсів – найважливішого компоненту навколишнього природного середовища, що охороняється, використовується і відтворюється для матеріальних, оздоровчих та естетичних потреб суспільства. Рослинний світ є однією із складових природних багатств нашої держави та разом з іншими його компонентами має неперевершену значимість, як природне явище на планеті [14, с.118–119].

Враховуючи те, що рослинний світ на законодавчому рівні визнано самостійним природним об'єктом, що підлягає охороні, необхідною передумовою реалізації екологічної функції держави, в цій частині, є належне правове регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі використання та охорони природних рослинних ресурсів, що передбачає формування відповідної законодавчої бази.

Дослідження поняття рослинного світу є надзвичайно важливим для нашої теми, оскільки цей природний об'єкт відзначається своєю багатогранністю та різноманіттям. Він включає понад двадцять п'ять тисяч видів рослин, які класифікують на кущі, дерева, напівкущі, багаторічні трав'янисті рослини, а також дворічні та однорічні види. Флора судинних рослин України нараховує більше п'яти тисяч видів, з яких приблизно двісті п'ятдесят видів офіційно визнані лікарськими. Вивчення цього різноманіття дозволяє не лише оцінити екологічну та біологічну цінність рослинного світу, а й визначити його роль у забезпеченні природної рівноваги та використанні в медичних і господарських цілях.

Також зауважимо, що правовому регулюванню рослинного світу присвячено окремий спеціальний нормативно-правовий акт – Закон України «Про рослинний світ». Так, відповідно до абз. 2 ст. 3 цього Закону, рослинним світом визнається «сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території» [15].

Аналізуючи це визначення, можна вказати на його надто широкий зміст, проте законодавець у ст. 1 цього Закону передбачив, що відносини у сфері охорони, використання та відтворення рослин і багаторічних насаджень сільськогосподарського призначення регулюються відповідним законодавством України. Це, своєю чергою, означає, що не всі види рослин підпадають під дію цього законодавчого акта.

Тлумачний словник екологічних термінів також досить широко визначає поняття рослинного світу, ототожнюючи його з флорою, а саме: це сукупність усіх рослинних організмів на певній території або на земній кулі в цілому, що становлять флору та рослинність [16, с.289].

Що стосується доктринальних підходів до визначення поняття «рослинний світ», то перше наукове тлумачення цього терміна було запропоноване в юридичній літературі в дисертаційному дослідженні Іскояна А.Б. Автор визначав рослинний світ як «сукупність диких рослин (наземних та

водних), що ростуть у стані природної волі на території Радянського Союзу, а також у межах континентального шельфу СРСР» [17]. Важливо підкреслити, що це визначення не збігається з формулюванням, наведеним у положеннях Закону УРСР «Про охорону природи Української РСР», що свідчить про певні відмінності у підходах законодавства та наукової доктрини до розуміння змісту рослинного світу.

Першим, хто ґрунтовно обстоював необхідність правового регулювання відносин з використання рослинного світу, був Колбасов О.С. [18, с. 71]. Адже, рослинність є важливою складовою навколишнього природного середовища, проте її використання правовими нормами регулюється недостатньо. Лісове законодавство охоплює лише ту частину рослинності за межами лісів, яка складається з деревних та чагарникових порід, тоді як позалісова рослинність включає не тільки деревно-чагарникові насадження, а й численні види трав'янистих рослин, що мають для суспільства таку ж високу цінність, як і ліси.

Сучасний науковець Басай О.В. зауважує, що поняття «рослинний світ» є надто широким і пропонує звужити його зміст до сукупності всіх видів рослин, що належать як до лісової, так і до позалісової рослинності, а також грибів і природних рослинних угруповань, які мають особливий правовий режим [12, с.12]. Інші дослідники трактують рослинний світ як сукупність усіх диких рослин, наземних та водних, що перебувають у стані природної волі на території певної держави [19, с.127]. На думку Заверюхи М.М. об'єктами рослинного світу, в даному випадку, слід вважати ті об'єкти, які визначені ст. 3 Закону України «Про рослинний світ», зокрема дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби на всіх стадіях розвитку та утворені ними природні угруповання [20].

З власного погляду, порівняльний аналіз цих підходів свідчить про важливість поєднання біологічного та правового аспектів у визначенні

рослинного світу. Суттєвим є не лише перерахування видів рослин, а й врахування їхніх функцій в екосистемі та взаємодії з іншими природними об'єктами, що обґрунтовує необхідність комплексного підходу до правового регулювання охорони рослинності. Такий підхід дозволяє забезпечити більш ефективну юридичну охорону, визначити коло об'єктів правового захисту та встановити механізми контролю за використанням рослинного світу.

Таким чином, із тлумачень наукової спільноти випливає те, що до рослинного світу можуть належати всі дикорослі рослини, лісова та нелісова рослинність, гриби та природні рослинні угруповання. При цьому важливим аспектом є зарахування правових (юридичних) категорій до визначення поняття рослинного світу, адже враховуючи такі ознаки як «особливий правовий режим», «на території певної держави», «аква територіальному просторі держави» підкреслюється необхідність здійснення охорони та захисту з боку держави таких природних об'єктів. Такі визначення вже не є суто біологічними термінами, а й охоплюють межі правових наук.

Щодо наукових трактувань поняття «флори», варто зауважити, що на законодавчому рівні чіткого визначення цього терміна не існує. У своїй монографічній роботі Соколова А.К. пропонує визначати флору як сукупність видів рослин, що зростають на певній території та щодо яких встановлено правовий режим, який регламентує їх належність, використання, відтворення та охорону [21, с.17]. Крім того, дослідниця виступає на користь виділення окремої галузі права – флористичного права, предметом регулювання якої є саме рослини та їхні спільноти, що дозволяє формувати спеціалізовані правові механізми для захисту та раціонального використання рослинного світу.

З власного погляду, така концепція сприяє більш точному визначенню об'єктів правового захисту та підкреслює необхідність інтеграції біологічних і правових підходів у формуванні ефективної системи охорони рослинних ресурсів. Впровадження принципів флористичного права могло б стати фундаментом для розробки нормативно-правових актів, які регламентують

використання, відтворення та збереження різноманітних видів рослин, включаючи рідкісні та ендемічні.

На відміну від законодавства України, термін «флора» широко використовується у міжнародних нормативно-правових актах і договорах (конвенціях), ратифікованих Україною, що відзначає Єщук О.М. [22]. З огляду на те, що відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України» такі угоди є складовою частиною національного законодавства України (ст. 19) [23], їх положення мають важливе значення для правозастосовної практики. Водночас слід зауважити, що науковець у подальшому тексті не конкретизує, у яких саме міжнародних нормативно-правових актах використовується поняття «флора». Імовірно, йдеться про положення таких міжнародних документів, як Міжнародна конвенція про захист рослин [24], Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення [25], а також Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція) [26] тощо.

Поняття «флора» можна розглядати у двох взаємопов'язаних вимірах: як еволюційно-історично сформовану сукупність видів рослин, що існували на певній території в минулому та як сучасний перелік видів рослин, які зростають на даній території або в межах певної акваторії [27, с.33]. Важливо при цьому чітко розрізняти терміни «флора», «рослинність» та «рослини», оскільки вони відображають різні рівні організації рослинного світу і мають різне значення для наукового аналізу та правового регулювання.

Такої ж думки притримується й Соколова А.К., яка говорить про те, що флора та рослинність є складовими компонентами рослинного світу, а не його аналогами [21, с.18]. Багато науковців погоджуються з тим, що термін «рослинність» сьогодні не має юридичного значення і здебільшого використовується у природничих науках для опису видового складу, чисельності та інших характеристик рослинних угруповань. Відповідно, це

поняття не тотожне юридичним категоріям «рослинний світ» або «рослини», які визначають правовий режим відповідних об'єктів природи та встановлюють обов'язки держави та її органів щодо їх охорони та захисту. З власного погляду, таке розмежування є надзвичайно важливим для формування чіткої нормативно-правової бази: відсутність точності у визначеннях може призводити до прогалин у законодавстві та ускладнювати ефективне управління природними ресурсами. Тому будь-яка інтерпретація, що прирівнює поняття «флора», «рослинність» і «рослинний світ», є некоректною та може створювати правову невизначеність.

Погоджуючись з наведеними вище позиціями маємо відмітити, що враховуючи невизначеність на рівні законодавства поняття «флори» не можемо зараховувати, чи навпаки спростовувати необхідність зарахування такого визначення до поняття рослинного світу. Зазвичай, саме у природничому розумінні замість поняття рослинного світу використовується поняття флори, а в межах правового поля – рослинний світ.

Щодо безпосереднього визначення поняття рослин як об'єкта правового захисту, то як вже було нами зазначено вище, що в межах Закону України «Про рослинний світ», рослини – є основною складовою частиною рослинного світу. Втім, далі аналізуючи положення Закону, він не надає самого визначення поняття рослин. Проте слід відмітити, що у ст. 2 цього Закону передбачено, що «завданням законодавства України про рослинний світ – є регулювання суспільних відносин у сфері охорони, використання та відтворення дикорослих та інших несільськогосподарського призначення судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, їх угруповань і місцезростань». З чого випливає, що дикорослі та інші судинні рослини несільськогосподарського призначення, водорості, мохоподібні, лишайники – відносяться до рослин, що підлягають правовому регулюванню, відповідно до цього Закону.

Відповідно до абз. 2 ст. 1 Закону України «Про захист рослин», до

рослин, що підлягають правовому регулюванню в межах цього Закону, належать: рослини сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічні та лісові насадження, дерева, чагарники, рослинність закритого ґрунту, а також продукція рослинного походження. Таким чином, зазначений законодавчий акт, безпосередньо спрямований на захист рослин, конкретизує, що правовому регулюванню підлягають передусім рослини сільськогосподарського та іншого призначення. Водночас це не означає, що інші, відмінні від наведених груп рослин, не підлягають захисту з боку держави та уповноважених нею органів.

Щодо основних різновидів рослин, котрі підлягають правовому захисту, передбаченого положеннями Закону України «Про захист рослин», то в першу чергу Закон не надає визначень кожного з перелічених різновидів рослин, що у об'єктивно потребує звернення до інших нормативно-правових актів. Так, законодавче визначення поняття сільськогосподарських рослин міститься в Законі України «Про насіння та садивний матеріал», відповідно до ст. 1 якого такими рослинами визнаються – «рослини, представлені сортами (гібридами), що використовуються для виробництва сільськогосподарської сировини і продуктів харчування» [28]. Бсутурі Б.Д. зауважує, що в українському законодавстві поняття «культурні рослини» застосовується або поряд із поняттям «сільськогосподарські рослини», або у якості синонімів. Так, під сільськогосподарськими рослинами або культурними рослинами розуміються зернові, кормові, олійні, ефіроолійні, технічні, прядивні, овочеві, лікарські, квіткові, плодові, ягідні рослини, виноград, картопля, які використовуються в сільськогосподарському виробництві [29, с. 65–66].

Крім того, у законодавстві міститься поняття «виробництво продукції рослинництва», що включає перелік таких продуктів (продукції). Так, згідно з Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України», під виробництвом продукції рослинництва розуміється, зокрема вирощування рослинних культур, а також ягід, фруктів та овочів, квітів та декоративних

рослин (у відкритих або закритих ґрунтах), грибів, насіння, прянощів, саджанців та водоростей, а також їх обробка, переробка та/або консервація (п. 2.28 ст. 2) [30]. Таким чином, вказаний перелік є значно ширшим, ніж перелік сільськогосподарських рослин. Варто додати, що саме категорії рослини сільськогосподарського призначення приділяється найбільше уваги з точки зору застосування засобів захисту рослин.

Щодо визначення поняття багаторічних та лісових насаджень варто зазначити таке. Поняття багаторічних насаджень доцільно розглядати в контексті сільськогосподарських угідь, що використовуються під штучно створені деревні, кущові або трав'янисті багаторічні насадження, призначені для отримання плодово-ягідної, технічної та лікарської продукції, а також для декоративного оформлення територій. До багаторічних сільськогосподарських насаджень належать сади, виноградники, ягідники, плодови розплідники, плантації та інші. [31].

Наступною категорією – є лісові насадження, проте лише такі, що не відносяться до лісового фонду та не підпадають під дію правового регулювання Лісового кодексу України. Так, відповідно до ст. 4 Лісового кодексу України «до лісового фонду України не належать: зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів» [32]. Відповідно до положень чинного Наказу Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України № 105 «зелені насадження – деревна, чагарникова, квіткова та трав'яна рослинність природного і штучного походження на визначеній території населеного пункту» [33].

І щодо продукції рослинного походження, то відповідно до Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» до такої продукції відносяться: «гриби, ягоди, овочі, фрукти та інші харчові продукти рослинного походження, призначені для споживання людиною» [34].

Досить цікавим є факт віднесення законодавцем до сфери інституту захисту рослин – дерев, чагарників, вводяться інші терміни, які є складовими на шляху здійснення захисту рослин, зокрема бур'яни – «небажана рослинність в угіддях, посівах, насадженнях культурних рослин, яка конкурує з ними за світло, воду, поживні речовини, а також сприяє поширенню шкідників та хвороб», що означає існування одного сорту, який висіяний на певному полі, проте будь-яка інша рослина на ньому вважатиметься бур'яном [35, с.115]. Такий підхід має чітку господарсько-правову спрямованість і є типовим для норм аграрного та земельного права, однак його віднесення до сфери екологічного права залишається дискусійним. Це пояснюється тим, що не всі рослини, які зростають на сільськогосподарських угіддях, можна однозначно класифікувати як бур'яни або шкідливі для господарської діяльності види. Наприклад, будяк у контексті аграрного законодавства визначається як бур'ян, що підлягає знищенню, проте з екологічної та медичної точки зору він є цінною лікарською рослиною, яка використовується у фармацевтичній галузі. Це створює правову колізію: один і той самий об'єкт може мати різний правовий статус залежно від сфери правового регулювання. Така ситуація свідчить про необхідність більш чіткого узгодження норм різних галузей права та розробки підходів, які б враховували як економічні, так і екологічні аспекти використання та охорони рослин.

Також зазначимо, що визначення поняття рослин відображено у положеннях Закону України «Про карантин рослин». Так, відповідно до ч.1 ст. 1 цього Закону, рослинами є: «рослини та їх частини, в тому числі, насіння частини живих рослин, фрукти, овочі, бульби, бульбоцибулини, цибулини, кореневища, зрізані квіти, гілля з пагонами і листям, зрізані дерева, культури рослинних тканин, крім тих, до яких застосовується метод заморожування або термообробки» [36]. Не можемо не зауважити, що досить часто юридичні визначення містять тавтологію, в тому числі це стосується й рослин в розумінні Закону України «Про карантин рослин», адже «рослини – це

рослини і далі по тексту».

Міжнародна конвенція про захист рослин, до якої Україна приєдналася у 2006 р., трактує рослини у широкому розумінні – як живі рослини та їх частини, включаючи насіння та зародкову плазму. Таке визначення охоплює не лише цілі рослини, а й будь-які біологічні матеріали, здатні до відтворення, що підкреслює комплексний підхід до охорони та збереження рослинного світу на міжнародному рівні. Це свідчить про розуміння важливості захисту як природних ресурсів, так і генетичного потенціалу рослин, який має значення для сільського господарства, біотехнологій та збереження біорізноманіття.

Не можемо оминати визначення поняття рослин, що наведене в Законі України «Про державне регулювання сфери захисту рослин», яким пропонується суттєво змінити підхід до захисту рослин, тим самим скасувавши дію Законів України «Про захист рослин» та «Про карантин рослин». Відповідно до п. 77 ст. 1 цього Закону пропонується рослинами визнавати «живі рослини та їх живі частини, у тому числі: насіння у ботанічному розумінні; фрукти у ботанічному розумінні; овочі; бульби, бульбо-цибулини, цибулини, кореневища, коріння, кореневі пагони, столони; сходи, стебла, повзучі пагони; зрізані квіти; гілки із листям або без нього; зрізані дерева із листям; хвоя, листя; тканина рослин для розмноження, включаючи клітини для розмноження, генетичний матеріал (ідіоплазми), меристеми, гібридні клони, матеріал для мікророзмноження; живий квітковий пилок та спори; бруньки, живці, пагони, відводки, паростки, підщепи, прищепи».

Це не є вичерпним переліком визначень рослин, що зустрічаються у нормативно-правових актах. Нами наведено основні (ключові) визначення. З цього випливає, що кожен законодавчий акт по-різному підходить до визначення видів рослин як об'єктів, які підлягають правовому регулюванню, охороні та захисту відповідно до положень таких актів.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено,

що рослина – це організм, який живиться неорганічними речовинами повітря й ґрунту, є однією з форм існування живої матерії на землі та разом із тваринними організмами належить до живої природи [37, с. 1066].

Варто підкреслити, що наведені визначення поняття «рослини» мають переважно природничий характер і не розкривають правових аспектів їх охорони та використання. Лише у правовому контексті можна чітко визначити межі та ступінь захисту цих об'єктів. У цьому сенсі рослини можна розглядати як організми рослинного походження, стосовно яких держава встановлює певний правовий режим, що регламентує їх належність, використання, охорону та відтворення [38, с.7]. Такий підхід забезпечує не лише збереження біорізноманіття, а й створює правові механізми для запобігання знищенню та нераціональному використанню рослинних ресурсів

Погоджуючись з думкою науковиці, можемо доповнити це визначення наступним чином: *рослини – це організми рослинного походження, що знаходяться на території України, її виключній морській економічній зоні та на континентальному шельфі, щодо яких встановлено правовий режим, що забезпечує їх використання, відтворення, охорону та захист.* Власне в такому розумінні можемо розглядати рослини в правовій площині та які підлягають правовому захисту.

Роль захисту рослин суттєво зростає у зв'язку із широким упровадженням інтенсивних технологій вирощування сільськогосподарських культур та інтегрованих систем захисту лісових, лісомеліоративних і паркових насаджень. Отримання стабільних урожаїв високоякісної продукції рослинництва передбачає постійний моніторинг фітосанітарного стану посівів. Важливим резервом підвищення врожайності сільськогосподарських культур, збереження отриманої продукції та її якості є захист рослин від шкідливих організмів [39, с. 6].

Важливим є також питання співвідношення подібних, але не тотожних понять – правового захисту рослин та правової охорони рослин. На практиці

це може спричиняти певні труднощі, оскільки, як уже зазначалося, правовому регулюванню та захисту підлягають не лише рослини, визначені у ст. 1 Закону України «Про захист рослин». У науковій літературі переважно вживаються поняття «правовий захист рослин» та «правова охорона рослинного світу». Водночас існують позиції науковців, згідно з якими правовий захист рослин розглядається як складова частина охорони рослинного світу. З цього випливає, що відповідний правовий інститут може бути елементом флористичного права [40, с. 88].

Погоджуючись із цією думкою Булавіної С.Є., варто зазначити, що використання одного й того ж терміна в різних нормативно-правових актах, але з різним змістовим наповненням, створює серйозні труднощі як для юридичної науки, так і для правозастосовної практики [41, с. 28]. У такому випадку виникає плутанина в розумінні правових явищ, ускладнюється проведення наукового аналізу та формування узгоджених теоретичних підходів. Аналогічні проблеми з'являються і в ситуації, коли різні терміни використовуються для позначення одного й того ж поняття, що призводить до розмивання правових категорій та суперечностей в законодавстві.

Дослідження правової охорони та захисту в науковій літературі дозволяє дійти висновку, що заходи правового захисту можуть виступати показником ефективності охоронної діяльності, оскільки саме вони свідчать про виникнення необхідності втручання з метою збереження певного об'єкта або права. Так, у разі виникнення загрози витоку конфіденційної інформації можна констатувати, що система її охорони є недостатньо ефективною або порушеною і, відповідно, потребує застосування заходів захисту. Такий підхід видається логічним, оскільки підкреслює динамічний характер охоронних правовідносин [42, с. 119–120].

Важливим також є розмежування понять «охорона» та «захист». У наукових працях наголошується, що між ними існує діалектичний зв'язок, який відображає співвідношення процесу та його результату. Охорона

розглядається як безперервне функціонування правового інституту, спрямоване на запобігання порушенням та створення умов для збереження об'єкта, тоді як захист є показником результативності та ефективності цього процесу, який проявляється у відповідних діях, коли порушення вже настало або є реальна загроза його виникнення. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти зміст правових категорій та більш чітко визначити механізми реалізації державної політики у сфері охорони та захисту природних ресурсів.

Аналіз чинного екологічного законодавства свідчить, що поняття «охорона» та «захист» екологічних прав є взаємопов'язаними, проте вони не є тотожними та не можуть розглядатися як синоніми [43, с.188]. Захист настає у тих випадках, коли екологічне право вже порушено або існує реальна загроза його порушення. Це своєрідна реакція на порушення, яка передбачає застосування спеціальних юридичних механізмів для відновлення порушених прав та притягнення винних до відповідальності.

Охорона, у свою чергу, має профілактичний і превентивний характер. Норми охорони встановлюють систему правил і заборон, спрямованих на недопущення порушень та забезпечення сталого стану довкілля. Вони формують підґрунтя для захисту, створюючи умови для збереження екологічних прав та об'єктів природи. Таким чином, можна стверджувати, що охоронні норми є статичними, оскільки вони визначають постійні правила поведінки та запобіжні заходи, тоді як норми, що регулюють захист порушених прав, є динамічними, оскільки активуються лише у разі порушення або загрози порушення прав.

З такої позиції впливає, як зазначає Мельник П.В., що охорона спрямована на гарантування підстав для набуття прав та законних інтересів, тоді як захист – на визначення конкретних дій щодо відновлення порушеного права, що існувало до моменту посягання на нього [44, с. 107]. Охорона та захист також відрізняються за часовими межами застосування. Охорона має постійний характер, виконуючи превентивну функцію та запобігаючи

порушенням прав і законних інтересів, тоді як захист активується лише як реакція на вже вчинене порушення.

Аналіз поняття правової охорони рослинного світу дозволяє розрізнити два підходи. У вузькому значенні охорона передбачає заборону чи обмеження використання рослин на окремих територіях, виділення природних об'єктів чи комплексів, що мають особливу природоохоронну, наукову чи естетичну цінність. У широкому значенні це постійний процес регулювання відносин, пов'язаних із раціональним використанням, відтворенням та охороною рослинного світу. Таким чином, охорона є профілактичним механізмом, а захист – реактивним, і їх взаємодія забезпечує ефективне збереження біорізноманіття та раціональне використання природних ресурсів.

У цьому контексті обґрунтованою є позиція, що застосування чітко визначеної термінології в екологічних законах і кодексах є обґрунтованим та актуальним. Формування та офіційне закріплення еколого-правових понять і категорій, а також їх узгоджене використання в нормативно-правових актах є ключовим завданням розвитку екологічного законодавства та формування в Україні держави з екологічною політикою європейського рівня розвитку [45, с. 150]. Особливо важливою є розробка уніфікованого екологічного термінологічного словника, який забезпечить однакове тлумачення термінів у різних нормативно-правових актах. Це дозволить уникнути плутанини у правозастосуванні, підвищить ефективність охорони довкілля та сприятиме гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами.

Варто додати, що не буде єдино правильним визначити загальне поняття правової охорони та правового захисту, яке буде рівною мірою застосовуватися в кожній сфері екологічного, природоресурсного чи аграрного права в одному значенні та розумінні. Це власне й стосується поняття правової охорони рослин та правового захисту рослин, адже виходячи із законодавчого визначення поняття захисту рослин – це «комплекс заходів, спрямованих на зменшення втрат урожаю та запобігання погіршенню стану

рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту, продукції рослинного походження через шкідників, хвороби і бур'яни».

З цього визначення випливає, що захист рослин також має превентивний характер і спрямовується на запобігання порушенням нарівні з охороною рослин. Адже поняття рослин характеризується поліваріантністю та багатогранністю суспільного інтересу в їх використанні не лише для виробництва товарно-матеріальних цінностей та задоволення приватних інтересів людини, а й пов'язане з необхідністю регулювання окремих видів рослин, які становлять загрозу для довкілля або суспільства, що потребує наявності в національному законодавстві спеціальних правових норм.

Можна погодитися з тим, що саме по собі навколишнє середовище, за відсутності втручання людини, не потребує охорони: воно існує як самовідновлююча екосистема [46, с. 24]. Проблеми виникають лише внаслідок діяльності людини, яка може порушувати природні процеси та завдавати шкоди екосистемам.

Отже, потребує правового регулювання не саме середовище, а використання об'єктів природи, щоб воно здійснювалося з мінімальними негативними наслідками для екосистем. Безпосередніми об'єктами охорони в правовому сенсі є не елементи екосистеми як такі, а регулятивні правовідносини, що встановлюють правила використання та захисту цих елементів, забезпечуючи їх збереження та відтворення.

У загальному розумінні термін «захист» означає оборону або охорону кого- або чого-небудь від небезпечних впливів. Виходячи з цього, захист рослин у широкому сенсі розглядається як комплексна система заходів у сільському та лісовому господарстві, спрямована на запобігання та усунення шкоди, заподіяної рослинам шкідниками, хворобами чи іншими негативними факторами. Ця система ґрунтується на поєднанні різних методів і засобів, що дозволяє забезпечити ефективне збереження продуктивності та стану

рослинних ресурсів.

Захист рослин розглядається як комплексна наукова дисципліна, що вивчає шкідливі для рослин організми та розробляє методи та прийоми боротьби з ними. У ширшому розумінні він поєднує теоретичні засади запобігання шкоді рослинам і практичні методи зниження втрат від шкідників та хвороб, а також забезпечує їхнє ефективне застосування у сільському та лісовому господарстві [47, с.148].

Як зазначає Курзова В.В. інститут карантину рослин в рамках екологічного законодавства, націлений на регулювання визначеного кола екологічних суспільних відносин, що виникають у зв'язку з необхідністю забезпечення охорони рослинного світу шляхом його захисту від шкідливих карантинних організмів, зокрема забезпечення біологічної безпеки, як складової екологічної. Отже, певною мірою захист рослин від шкідливих організмів – є одним із заходів охорони рослинного світу, що в свою чергу є складовою охорони навколишнього природного середовища в цілому та забезпечення екологічної безпеки, зокрема [40, с. 147–148].

Погоджуючись із наведеною позицією, варто додати, що відповідно до ст. 25 Закону України «Про рослинний світ» під назвою «Охорона рослинного світу» передбачається здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження просторової, видової, популяційної та ценотичної різноманітності і цілісності об'єктів рослинного світу, охорону умов їх місцезростання, захист від знищення, пошкодження, пожеж, шкідників і хвороб, а також забезпечення їх невиснажливого використання. Крім того, положення щодо захисту рослинного світу від шкідників і хвороб містяться й у ст. 5 цього Закону, яка встановлює вимоги до охорони, використання та відтворення рослинного світу.

Отже, можна підсумувати, що поняття правового захисту рослин і правової охорони рослин не є тотожними категоріями. Виходячи з позиції законодавця, охорона рослин включає захист цих природних об'єктів від

негативного впливу зовнішніх чинників. Критерій розмежування правового регулювання використання, охорони та відтворення об'єктів природного рослинного світу і рослин сільськогосподарського призначення полягає в тому, що об'єктом флористичного законодавства є дикорослі та інші судинні рослини, їх угруповання та природні місцезростання, тоді як в аграрному та екологічному законодавстві об'єктом правового регулювання є сільськогосподарська діяльність, зокрема вирощування, використання та переробка сільськогосподарських (культурних) рослин і їх ресурсів. Власне так, слід підтвердити запропоновану на початку дослідження гіпотезу про те, що правовому захисту підлягають не лише сільськогосподарські рослини, а й інші рослини, які є об'єктом правового регулювання в межах Закону України «Про рослинний світ», де такий захист є складовою частиною правової охорони рослинного світу

Таким чином, рослини як об'єкти правового захисту, що підпадають під дію правових норм, передбачених Законом України «Про захист рослин», характеризуються такими ознаками: 1) приналежність до природних об'єктів, які можливо поділити на дві великі групи: а) об'єкти сільськогосподарського призначення (або культурні рослини); б) об'єкти іншого призначення (багаторічні і лісові насадження, дерева, чагарники, рослинність закритого ґрунту, продукція рослинного походження); 2) такі природні об'єкти повинні мати тісний зв'язок із людською діяльністю (насаджені штучно, перебувають у власності, користуванні чи на іншому правовому титулі у певних осіб, тощо. З чого випливає, що дикі рослини не включаються до кола об'єктів захисту рослин, вони підпадають під дію правового регулювання Закону України «Про рослинний світ» та частково Лісового кодексу України. У той же час, це не означає, що вони жодним чином не захищені: насправді, діяльність щодо захисту рослин несільськогосподарського та іншого призначення, безпосередньо впливає на оздоровлення та підтримку певного прийняттого фітосанітарного стану усього рослинного світу держави; 3) мають визначену

територію, тобто знаходяться на території України, її виключній морській економічній зоні або на континентальному шельфі; 4) захист таких об'єктів має подвійну превентивну мету, що полягає у запобіганні погіршення загального стану рослин, причому не лише сільськогосподарського призначення, а ще й іншого призначення, зокрема багаторічні і лісові насадження, дерева, чагарники, рослинність закритого ґрунту, продукція рослинного походження (екологічна складова мети) та зменшення втрат урожаю (як економічна складова мети); 5) захист таких природних об'єктів носить комплексний характер, що обов'язково становить не одиничні заходи, а саме комплекс заходів, що мають кінцеву ціль (результат). Такі заходи можуть бути муніципальними, приватними, державними – за суб'єктивним складом; за регіональним критерієм – загальнодержавні, міжнародні та регіональні; організаційно-господарськими, агротехнічними, селекційними, фізичними, біологічними, хімічними – за критерієм способів захисту рослин; б) можуть зазнавати негативного впливу від трьох груп небезпечних організмів, а саме: а) шкідники (види тварин: комахи, кліщі, мікроорганізми, нематоди, гризуни), б) хвороби (фітопатогени, віруси, бактерії, гриби), в) бур'яни (небажана рослинність в угіддях, посівах, насадженнях культурних рослин, яка конкурує з ними за світло, воду, поживні речовини, а також сприяє поширенню шкідників та хвороб).

1.2. Історико-правові аспекти захисту рослин в Україні

Історія становлення нормативно-правового забезпечення захисту рослин має давнє коріння і сягає періоду задовго до проголошення незалежності України. Передусім слід зазначити, що протягом тривалого часу в законодавстві України, яка в різні історичні періоди входила до складу інших державних утворень, були відсутні нормативні положення щодо основних

аспектів захисту рослин, а переважно застосовувалося законодавство тих держав і союзів, до складу яких вона входила.

Можна погодитися з тим, що аналіз поетапного розвитку правового регулювання використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, вивчення історичних джерел і порівняння колишніх та сучасних офіційних документів дозволяють: відстежити динаміку вирішення екологічних проблем; визначити роль і місце екологічного та аграрного права у сучасній системі права; з'ясувати причини, наслідки та масштаб впливу діяльності людини на забруднення та охорону навколишнього середовища; врахувати помилки минулого та спланувати заходи, які допоможуть уникнути їх у майбутньому [48, с. 184].

Саме тому аналіз перших правових джерел та їх поступове накопичення стає основою для формування спеціальних нормативно-правових актів, спрямованих безпосередньо на охорону та захист рослин. Такий підхід дозволяє враховувати історичний досвід регулювання природокористування, виділяти найбільш ефективні механізми захисту рослин та передбачати превентивні заходи для збереження біорізноманіття. Крім того, систематичне вивчення і накопичення правових норм сприяє узгодженню національного законодавства з міжнародними стандартами охорони довкілля та забезпечує комплексний підхід до управління природними ресурсами, що поєднує превентивні та реактивні механізми охорони та захисту.

Дослідження проблем еколого-правового регулювання карантину рослин в Україні в контексті її державного розвитку показує, що формування держави відбувалося під історичним впливом Російської імперії, тоді як західні регіони країни зазнавали впливу держав Східної Європи. Це історичне та геополітичне тло визначає особливості розвитку державного устрою, формування системи карантину рослин, а також організацію та повноваження наглядових фітосанітарних органів [49, с. 7].

Варто зауважити, що розглядаючи екологічні та аграрно-правові

дослідження, котрі стосуються нормативно-правового забезпечення природних об'єктів та які мають схожий до нашого предмет, наукова спільно у своїх працях акцентує увагу на періодах його становлення, що дозволяє окреслити особливості правового регулювання в запропонованих історичних межах.

Дослідження розвитку законодавства у сфері захисту рослин свідчать про поступовий і комплексний процес формування правового регулювання цієї галузі. Так, Сакаджи К.Б. умовно поділяє історію законодавства на п'ять періодів: дореволюційний (кінець XVIII – початок XX ст.), 1920–1940-ті роки, повоєнний період (1940–1960-ті роки), 1960-ті – 1995 рік та період незалежності України (з 1995 р. до сьогодення), що дозволяє врахувати вплив суспільно-політичних умов на формування норм охорони та захисту рослин [50, с. 242]. Карпінська Н.В. виділяє три етапи розвитку законодавства щодо санітарних і фітосанітарних заходів: формування законодавства (1991–2004 рр.), підготовка до вступу України до СОТ і гармонізація із міжнародними стандартами (2005–2013 рр.), а також гармонізація із законодавством ЄС (2014 р. – донині), що є особливо актуальним у контексті євроінтеграційних процесів [51, с. 117–119]. Туліна Є.Б. пропонує поділ на три періоди: до 1917 р., коли регулювалася переважно лісова рослинність; 1917–1991 рр., коли рослинний світ почав визнаватися як самостійний об'єкт правового регулювання; та з 1991 р. до сьогодення, коли сформовано комплексне правове забезпечення використання рослинного світу та прийнято ключові нормативні акти, зокрема Лісовий кодекс України (1994, 2006 рр.) та Закон України «Про рослинний світ». Загальний аналіз зазначених підходів дозволяє констатувати, що законодавство поступово трансформувалося від обмеженого регулювання лісової рослинності до системного правового забезпечення охорони та захисту всіх видів рослин із визначенням об'єктів охорони, превентивних і реактивних заходів, що відповідають як внутрішнім потребам держави, так і міжнародним стандартам у сфері біорізноманіття та

євроінтеграції [52, с. 8–9]. Відмітимо, що науковиця у своєму дослідженні керувалася історичними подіями, пов'язаними з державотворчими та революційними процесами, які певною мірою могли вплинути на формування відповідної періодизації.

У цілому, погоджуючись із наведеними вище етапами розвитку законодавства, що впливає, зокрема, на сферу захисту рослин, слід зазначити, що в межах цього підрозділу буде сформовано власну періодизаційну модель із відповідними часовими рамками.

Слід відзначити, що питання захисту рослин цікавили вчених ще в античності, зокрема у Стародавній Греції, Римі та Китаї [53, с. 24]. Перші відомості про використання хімічних засобів містяться у працях Плінія, який, посилаючись на Демокрита, зазначав, що приблизно в 470 р. до н.е. рослини слід обприскувати водним настоєм із маслин для обмеження ураження борошнистою росою. Близько 200 р. до н.е. римський вчений Катон радив обкурювати виноград димом сірки для запобігання хворобам. Також великий поет і філософ Гомер рекомендував застосування сірки як засобу боротьби зі шкідниками рослин. Таким чином, вже у давнину люди використовували хімічні сполуки для захисту рослин від шкідників і хвороб.

Сучасне аграрне виробництво в Україні неможливо уявити без системи захисту рослин, адже навіть у рамках органічного землеробства використовуються природні, а не синтетичні компоненти для забезпечення здоров'я культур. Історія показує, що в гонитві за високою врожайністю та прибутком люди завжди шукали ефективні методи захисту рослин, іноді нехтуючи безпекою чи екологічними наслідками [54, с.27]. Саме з розвитком вітчизняної сільськогосподарської промисловості виникла потреба у формуванні спеціалізованих знань та практичних умінь, які об'єднують під поняттям інститут захисту рослин. Як наукова галузь, цей напрямок формувався поступово разом із еволюцією організаційних основ нової агрокультури та сучасного природознавства, у тому числі

сільськогосподарської дослідної справи, що зародилася в рамках вищої освіти і наукових шкіл у першій половині 80-х років XIX століття. Таким чином, захист рослин став не лише практичною потребою для забезпечення стабільного виробництва, а й окремою науковою дисципліною з власною методологією та об'єктом дослідження.

Дослідження історико-правових аспектів захисту рослин в Україні та формування відповідної історико-правової моделі слід розпочинати з аналізу дванадцятого тому Зводу Законів Російської імперії, а саме з «Уставов о Городском и Сельском Хозяйстве» 1857 року. У главі «О садоводстве та разведении винограда» вже містилися положення, що зобов'язували власників земельних ділянок, на яких вирощувалася плодова продукція, вживати заходів для підвищення врожайності, запобігання пересиханню плодових дерев, використання нешкідливих добрив та здійснення інших агротехнічних заходів. Хоча цей Звід мав охоплювати загальні закони імперії, він не охоплював усіх галузей законодавства та не включав деякі особливі і місцеві нормативні акти, що були зібрані в окремі зведення [55, с. 66–67].

Іншими важливими першоджерелами формування нормативно-правової бази захисту рослин були царські укази 1872 та 1875 років, які передбачали заборону ввезення на територію Російської імперії, до складу якої на той час входила Україна, низки рослин, уражених шкідниками. Зокрема, у 1873 році було видано указ про заборону ввезення виноградної лози. Проте зазначені заходи виявилися запізними, оскільки на той момент філоксера вже проникла на територію Криму, Кавказу та Бессарабії разом із «укоріненим посадковим матеріалом» з Ерфурта (Німеччина). У 1875 році було видано указ про заборону ввезення з Америки бульб картоплі та її бадилля через загрозу поширення колорадського картопляного жука та необхідність захисту країни від цього небезпечного шкідника. Водночас належний контроль за виконанням цих заходів не був забезпечений, що зумовило низьку ефективність запроваджених обмежень [56, с. 154–155].

Противілоксерними заходами займалися урядові організації, очолювані поміщиками – власниками великих виноградників. Введені карантинні обмеження значно ускладнювали торгівлю, тому в 1894 році царський уряд їх скасував. Було визнано, що радикальні карантинні методи боротьби з філоксерою не здатні ефективно зупинити поширення шкідника. Подібні проблеми спостерігалися і щодо інших карантинних шкідників, що свідчить про обмежену ефективність адміністративних заходів того періоду та потребу у більш комплексному підході до захисту рослин.

Починаючи з другої половини XIX століття, Україна вирізнялася як регіон інтенсивного землеробства. Продукція рослинництва задовольняла потреби не лише внутрішнього ринку, але й використовувалася для експорту, що стимулювало розвиток наукових досліджень у галузях прикладної ентомології та фітопатології та сприяло формуванню практичної служби захисту рослин. Важливу роль у цьому процесі відіграла наукова спільнота, яка не лише розробляла методи захисту, а й заклала основу для майбутнього правового регулювання інституту захисту рослин. Враховуючи ці фактори, перший період історико-правової моделі захисту рослин в Україні доцільно визначати саме з другої половини XIX століття.

Наприкінці XIX століття при губернських земських управах функціонували ентомологічні бюро під керівництвом губернського земського ентомолога, тоді як раніше існували ентомологічні комісії, які згодом були ліквідовані [57, с. 4]. В Україні на той час дослідження у цій сфері здійснювали Таврійське, Херсонське та Харківське бюро. Вони щорічно готували огляди щодо поширення шкідників і частково хвороб сільськогосподарських культур, а також розробляли практичні рекомендації щодо боротьби з ними.

У 1910 році широке поширення філоксери спонукало до прийняття нового закону, який запроваджував часткові карантинні заходи для боротьби з цим шкідником та іншими виноградними паразитами. Всі виноградники

поділялися на розташовані в сприятливих і несприятливих щодо філоксери місцевостях. Ненадійні по відношенню до шкідника виноградники додатково класифікувалися на ті, що підлягають захисту, і ті, що не підлягають. Закон передбачав, що ввезення виноградних живців і лоз дозволялося лише за наявності сертифікатів, які гарантували відсутність зараження філоксерою та іншими шкідниками [58, с.25]. Проте, оскільки Російська імперія не була учасником Бернської конвенції, іноземні держави юридично не несли відповідальності за достовірність інформації, зазначеної у сертифікатах. Це свідчить про обмежену ефективність міжнародних механізмів контролю і підкреслює важливість внутрішніх національних заходів захисту рослин.

У дореволюційний період у сфері захисту рослин законодавча діяльність майже не проводилася і спеціальні нормативно-правові акти не видавалися, а перші системні спроби правового регулювання з'явилися лише в середині ХХ століття, як зазначає Серганюк У.В [53, с. 25]. Однак не можна цілковито погодитися з цією позицією, адже наявність окремих норм у царських указах та Зводі Законів Російської імперії свідчить про те, що уряд Російської імперії усвідомлював необхідність формування нормативної бази для регулювання захисту рослин, хоча вона ще не була систематизованою. Це підкреслює, що правові основи інституту захисту рослин почали закладатися значно раніше, ніж зазвичай вважають, і становили підґрунтя для подальшого розвитку аграрного законодавства.

Ці історико-правові аспекти дозволяють виокремити ключові досягнення першого етапу становлення інституту захисту рослин. У межах цього періоду формувалося усвідомлення необхідності розроблення спеціальних нормативних актів у зазначеній сфері. Хоча цілісні системні нормативно-правові акти ще не були прийняті, вже існували поодинокі правові норми, серед яких особливе значення мав карантин рослин, що підтверджується царськими указами другої половини ХІХ століття та окремими законами щодо запровадження часткових карантинних заходів

проти шкідників. У цей час пріоритет надавався діяльності науково-дослідних інститутів і дослідних станцій, зокрема роботі українських вчених і фахівців у сфері захисту рослин, що заклало підґрунтя для подальшого формування правової бази та практичних заходів охорони рослин.

Відповідно до історичних джерел, вже в 1920-х роках діяли постанови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УСРР від 17 червня 1925 року «Про порядок залучення населення до боротьби з масовими шкідниками сільського господарства» [59], а також Постанова Української економічної наради від 22 червня 1925 року «Про раціональну організацію боротьби зі шкідниками в СРСР» [60]. Обидва документи свідчать про перші спроби централізованого правового регулювання заходів захисту рослин на території України та визначення механізмів участі населення і державних органів у боротьбі зі шкідниками.

Другий період історико-правової моделі інституту захисту рослин припадає на 1920-ті роки ХХ ст. Саме в цей час українські науковці здобули пріоритет у розвитку методів боротьби зі шкідниками рослин, зокрема в обґрунтуванні агротехнічних прийомів, дослідженні ентомопатогенних грибів і паразитичних комах, таких як трихограма та теленомус. Одночасно активно вивчалися та застосовувалися хімічні засоби боротьби зі шкідниками в садах та виноградниках. Важливим досягненням цього періоду стало формування нового наукового напрямку – сільськогосподарської фітопатології, предметом якої були хворі рослини та взаємодія між рослинним організмом і паразитним грибом. Це дало поштовх до селекції стійких сортів рослин, що стало першим кроком до системного захисту рослин. Водночас у дореволюційний період законодавче регулювання інституту захисту рослин залишалося недостатньо розвиненим, і правові аспекти цієї галузі формувалися переважно фрагментарно, на підставі окремих указів та постанов, без створення комплексної нормативної бази. Такий стан свідчить про необхідність подальшого розвитку законодавства у сфері захисту рослин та систематизації

заходів наукового і практичного характеру.

Неможливо не згадати і про те, що ще у 1918 р. в Народному комісаріаті землеробства Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки було організовано відділ захисту сільськогосподарських культур, який очолив В.Г. Аверін. Він організував випуск першого в Україні спеціального журналу «Захист рослин», який видавався з 1923 по 1928 рр., та був його редактором [61, с. 13].

Слід відмітити, що категорія «захист рослин» вперше з'явилася в назві державної установи. Було реорганізовано і значно розширено мережу науково-дослідних і дослідних установ, а у 1929 році створено Всесоюзну академію сільськогосподарських наук. Саме в цей час була створена Державна служба захисту рослин, яку представляли відділ у Народному комісаріаті землеробства Української Соціалістичної Радянської Республіки (м. Харків), Центральна станція та штати станції захисту при губернських земельних відділах, які здійснювали свою діяльність відповідно до Постанови Ради Народних Комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки від 30 січня 1926 р. «Про штати Центральної станції захисту рослин Народного Комісаріату Земельних Справ у місті Харкові» [62].

Також, в зазначений період в Україні вже було засновано майже 30 науково-дослідних інститутів та дослідних станцій, в тому числі, Всеукраїнську академію сільськогосподарських наук [63, с. 7]. Варто зазначити, що у зазначений історичний період при застосуванні хімічних та біологічних методів боротьби зі шкідниками і хворобами рослин основний акцент робився на охороні сільськогосподарських культур та врожайності, тоді як питання безпеки людини практично не враховувалися. Для боротьби з основними шкідниками та хворобами широко використовували пестициди, що мали високу токсичність, зокрема сполуки миш'яку та інші небезпечні речовини.

Так, влітку 1925 року в СРСР проводилися експерименти з авіаційним

розпиленням отрут проти сарани, зокрема ДДТ, при цьому вплив цих речовин на здоров'я людини ще не був детально досліджений. Така практика підкреслює тодішній пріоритет аграрної ефективності над питаннями екологічної та санітарної безпеки [64, с. 48].

З початком колективізації сільського господарства, із запровадженням радгоспів, колгоспів та машинно-тракторних станцій, відбулася реорганізація Державної служби захисту рослин. У лютому 1930 року було створено Всесоюзне акціонерне товариство з боротьби зі шкідниками сільського та лісового господарств, яке вже в 1931 році було перейменоване на Всесоюзне державне об'єднання з боротьби зі шкідниками. Ця організаційна трансформація відображала централізацію контролю та координації заходів щодо захисту рослин у масштабах держави, що стало логічним продовженням розвитку інституту захисту рослин у період радянської аграрної модернізації.

У 1932 році було проведено систематичний опис розповсюдження мишоподібних гризунів, саранових та сажкових хвороб злакових культур. Наступного, 1933 року, до переліку шкідників додалися лучний метелик та бавовникова совка. Для методичного забезпечення цієї роботи у кожній союзній республіці та області були створені сектори обліку та прогнозування шкідників. На міжрайонному рівні запрацювали спостережні пункти, які забезпечували координацію заходів та збір інформації про розповсюдження шкідників і хвороб у масштабах регіону.

Деякі науковці зауважують, що в 30-ті роки ХХ ст. в розробці нових засобів захисту від шкідників та хвороб значного прогресу не спостерігалось, лише вдосконалювалися існуючі технології та визначились оптимальні строки їх впровадження. Проте саме в цей проміжок часу відбулося становлення міжнародного законодавства в досліджуваній сфері [65, с. 30].

У 1934 році була ухвалена постанова Ради Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про охорону території Союзу РСР від занесення та розповсюдження сільськогосподарських та лісових шкідників»

[66]. Документ передбачав відповідальність за злісне порушення правил внутрішнього та зовнішнього карантину рослин, затверджених Наркомземом СРСР. Одночасно були розроблені Положення про зовнішній карантин рослин та Перелік шкідників і хвороб рослин зовнішнього карантину для всієї території СРСР. Заходи боротьби із шкідниками та хворобами рослин регламентувалися також численними іншими нормативними актами, що визначали порядок контролю, запобігання занесенню шкідників і методи їх знищення.

Так, власне зростання зовнішньоекономічних зв'язків СРСР з іншими державами зумовило підписання його рядом міжнародних угод з питань захисту рослин. Першими угодами в цій сфері були: Угода між урядами СРСР і його Величності Короля Афганістану про боротьбу із сараною на території Договірних сторін від 6 травня 1935 р. [67]; Конвенція між урядом СРСР та імператорським урядом Ірану про боротьбу зі шкідниками і хворобами рослин від 27 серпня 1935 р., ратифікована ЦВК СРСР 11 листопада 1935 р. [68] та ряд інших.

З розвитком суспільства та впровадженням прогресивних технологій у сільському господарстві зростала і негативна дія на навколишнє середовище, з'являлися нові види шкідників, зокрема філоксера та колорадський жук. У зв'язку з цим виникла гостра потреба у захисті сільськогосподарських рослин на міжнародному рівні. Активізація міжнародної роботи в цій сфері розпочалася з 1929 року, коли в Римі було прийнято Конвенцію з охорони рослин. Надалі були створені важливі міжнародні організації та документи: у 1945 році – Продовольча та сільськогосподарська організація Організації Об'єднаних Націй (ФАО), у квітні 1951 року – Конвенція про застосування Європейської та Середземноморської організації із захисту рослин, а в 1977 році – Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку. Діяльність цих організацій зосереджена на вдосконаленні правового регулювання захисту рослин на міжнародному рівні шляхом видачі сертифікатів на імпорتنі

вантажі рослин, їх дезінфекції, а також розробки та публікації стандартів і правил у сфері захисту рослин. Міжнародно-правові аспекти мають принципово важливе значення, оскільки держави, які підписують або ратифікують відповідні документи, зобов'язані згодом привести своє національне законодавство у відповідність із положеннями таких міжнародних актів.

Також, в 30-х роках ХХ ст. була зроблена спроба нормативно-правового закріплення агротехнічних заходів боротьби проти шкідників сільськогосподарських рослин у вигляді прийняття таких нормативних актів, як постанова Ради Народних Комісарів СРСР від 25.04.1932 р. «О мероприятиях по борьбе с потерями в полеводстве от вредителей и болезней сельскохозяйственных культур и при перезимовке озимых» [69].

Таким чином, другий період історико-правової моделі правового забезпечення захисту рослин охоплює 1920-ті роки ХХ ст. і тривав фактично до початку повоєнної відбудови України після 1945 року. У цей час було ухвалено низку нормативно-правових та підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих переважно на запровадження карантинних заходів і боротьбу зі шкідниками сільськогосподарських культур. Вперше з'являється поняття «захист рослин» у назві державної установи, а також було створено Державну службу захисту рослин. Значна увага приділялася розвитку міжнародних зв'язків у сфері захисту рослин та боротьбі зі шкідливими організмами, зокрема підписанню відповідних міжнародних угод. Одним із важливих аспектів цього періоду залишався пріоритет охорони навколишнього природного середовища під час застосування ефективних заходів захисту рослин, включно з тими, які могли становити певну небезпеку для життя та здоров'я населення.

Наступний етап історико-правового розвитку захисту рослин був пов'язаний з відбудовою післявоєнних республік, що входили до складу СРСР. Значну роль у розвитку фундаментальних досліджень у сільському

господарстві відіграло рішення уряду щодо залучення до цієї діяльності Академії Наук СРСР. У 1946 році в складі Академії було створено сільськогосподарське відділення, завданням якого стало проведення досліджень основних методів захисту рослин.

Уже в перший післявоєнний період СРСР продовжив розвиток міжнародного співробітництва у сфері захисту та карантину сільськогосподарських культур, укладаючи відповідні міждержавні угоди з низкою країн Центральної та Східної Європи щодо запобігання поширенню шкідників і хвороб рослин. У подальшому було створено Європейську та Середземноморську організацію карантину і захисту рослин (ЕОКЗР), до якої СРСР приєднався у другій половині 1950-х років. Важливим етапом розвитку міжнародного регулювання стало також формування під егідою ФАО проекту Міжнародної конвенції із захисту та карантину рослин, що отримав широку підтримку держав-учасниць і був ратифікований більшістю країн світу.

У 1956 р. вперше Міністерством сільського господарства СРСР було підготовлено й офіційно затверджено «Список химических средств борьбы с вредителями, болезнями сельскохозяйственных растений, которые разрешены для использования в сельском хозяйстве». У цей же час (1961 р.) при Міністерстві сільського господарства СРСР було створено Міжурядову державну комісію з хімічних методів боротьби зі шкідниками, хворобами рослин, головним завданням якої була організація державних досліджень пестицидів, реєстрація препаратів, дозволених для застосування в сільському і лісовому господарстві. В 1957 році в УРСР створена служба обліку і прогнозів з'явлення і поширення шкідників і хвороб рослин з сіткою пунктів спостереження в районах та секторів в обласних управліннях і міністерстві сільського господарства. В 1958 році в складі ремонтно-тракторних станцій були організовані загони і бригади по боротьбі зі шкідниками сільськогосподарських культур на чолі з агрономами-ентомологами [70, с.121].

У 1961 році, у зв'язку з реорганізацією сільського господарства та з метою покращення системи захисту рослин, було створено єдину Державну службу захисту рослин в Україні (Постанови ЦК КП України від 20 лютого 1961 року № 240 [71] та від 28 серпня 1962 року № 986 [72]). До складу цієї служби увійшли:

1) Управління захисту рослин при Міністерстві сільського господарства УРСР, яке координувало республіканську станцію захисту рослин із міжрайонними загонами для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин.

2) Обласні та республіканські станції захисту рослин, що включали районні (міжрайонні) загони, сектори та спостережні пункти служби сигналізації й прогнозування появи та поширення шкідників і хвороб рослин. Станції підпорядковувалися Міністерству сільського господарства УРСР та обласним управлінням сільського господарства.

Крім того, відповідно до інших нормативних актів СРСР, були організовані районні станції захисту рослин, що забезпечували більш локалізоване управління заходами боротьби зі шкідниками та хворобами рослин.

Що стосується заходів боротьби зі шкідниками в такий період, то активно приймається низка нормативно-правових актів, серед яких можливо виділити: Постанову Ради Міністрів УРСР від 11 травня 1962 року № 531, якою затверджено «Правила по боротьбі з бур'янами» [73], Указ Президії Верховної Ради УРСР від 26.05.1962 р. «Про посилення боротьби з бур'янами» [74]; Постанову Ради Міністрів СРСР від 6 липня 1979 року «Про заходи щодо покращення організації карантину рослин в СРСР» [75].

Також Зражевський О. В., виділяє: Постанову Ради Міністрів України від 22 березня 1963 року № 348, якою затверджено «Мінімум обов'язків для колгоспів, радгоспів та інших господарств заходів щодо захисту рослин від шкідників і хвороб в Українській РСР», ЦК профспілки робітників та службовців сільського господарства і заготівель та заступником Головного

Державного санітарного інспектора СРСР від 9 березня 1962 р., «Инструкцию по использованию индивидуальных средств защиты при работе с ядовитыми химическими методами борьбы с вредителями, болезнями растений и при обеззараживании тары, помещений и транспортных средств в совхозах и колхозах», «Продовольчу програму ЦК КПРС», прийняту на травневому Пленумі ЦК КПРС у 1981 р. а також відповідні накази, інструкції та правила, прийняті Міністерством сільського господарства УРСР тощо [76, с. 26–30].

До проголошення незалежності України правове регулювання інституту захисту рослин залишалося розпорошеним між численними нормативно-правовими та підзаконними актами, а єдиного спеціального базового закону, що визначав би основні правові засади захисту рослин, не існувало до 1999 року. Таким чином, третій період історико-правової моделі захисту рослин, який тривав з 1940-х років до проголошення незалежності України, характеризувався поступовим накопиченням нормативних актів різної юридичної сили. У цей час було здійснено реорганізацію державного уповноваженого органу у сфері захисту рослин та створено єдину Державну службу захисту рослин, до складу якої входили інституційні органи, наділені повноваженнями відповідно до рівня їх діяльності на конкретних територіях. Важливим аспектом цього періоду була також міжнародно-правова складова, яка проявлялася у встановленні міжнародних відносин щодо захисту та карантину сільськогосподарських культур, підписанні двосторонніх договорів та угод, а також у ратифікації міжнародних конвенцій.

Після проголошення незалежності України у 1991 році постало завдання повного оновлення природоресурсного та природоохоронного законодавства з чітким визначенням цілей і завдань. Проте від самого початку було порушено принцип «від загального до часткового»: у 1993 році прийнято Закон України «Про карантин рослин», у 1995 році – Закон України «Про пестициди та агрохімікати» [77], створено Державну службу з карантину рослин та затверджено її Положення [78]. Лише у 1998 році ухвалено базовий

спеціальний законодавчий акт – Закон України «Про захист рослин», а у 1999 році створено Головне управління Державної служби захисту рослин (Головну державну інспекцію захисту рослин) [79]. Слід зауважити, що положення, що визначають повноваження Головної державної інспекції захисту рослин, були прийняті лише у 2007 році.

Подібний нормотворчий рух «від спеціального до загального» є типовим для історії становлення вітчизняної правової системи, оскільки він відображає головну проблему її розвитку – відсутність чіткого концептуального бачення. Це, у свою чергу, спричиняє численні законодавчі неузгодженості, дисбаланс у системі законодавства та складнощі з правозастосуванням. У сфері захисту рослин та природокористування такі підходи призводили до фрагментарного регулювання, запізненого реагування на нові загрози та недостатнього врахування міжнародних стандартів, що ускладнювало як науково-методичну роботу, так і практичну діяльність державних служб у забезпеченні ефективного захисту рослин.

Наступним важливим аспектом у площині історико-правової моделі захисту рослин стало приєднання у 2006 році України до Міжнародної конвенції про захист рослин [80]. Ця конвенція передбачає, що її головна мета полягає в забезпеченні спільних та ефективних заходів, спрямованих на запобігання проникненню шкідників у склад рослинного світу та поширенню їх через рослинні продукти, а також у підтримці відповідних заходів для боротьби з ними. Відповідно до основних положень Міжнародної Конвенції, держави, які її ратифікували, наділяються суверенним правом щодо захисту своїх кордонів і мають право самостійно встановлювати спеціальні або специфічні вимоги до об'єктів правового регулювання. Саме тому члени Світової організації торгівлі (далі – СОТ) зобов'язані забезпечувати оперативне оприлюднення нормативно-правових актів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів, надаючи всім членам СОТ можливість детально ознайомитися з ними. Важливим аспектом є також дотримання розумних

строків між офіційним опублікуванням документів і набранням ними законної сили, що дозволяє виробникам у країнах-експортерах та державах, що розвиваються, переглянути й удосконалити способи виробництва та надавати товари, які відповідають вимогам імпортуєчих держав.

Щодо розвитку інституційної складової сфери захисту рослин, то у 2010 році Указом Президента України була створена Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України (Держветфітослужба) [81]. В 2012 році були створені територіальні органи Держветфітослужби – це Головна державна фітосанітарна інспекція, Державна фітосанітарна інспекція АР Крим, 23 Державних фітосанітарних інспекцій в областях. Утворені тероргани виконували функції в сферах карантину і захисту рослин, покладені на Держветфітослужбу [82]. Пізніше, також Указом Президента України, у 2011 році затверджено Положення про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу, до якої перейшли повноваження щодо реалізації державної політики у сферах карантину та захисту рослин [83]. Таким чином, Головну державну інспекцію захисту рослин було ліквідовано, а її повноваження передано до новоствореного органу.

Революція Гідності та події 2014 року відкрили нову сторінку в українській історії та, водночас, започаткували новий етап історико-правової моделі захисту рослин. Четвертий етап, що тривав до 2014 року, відзначився прийняттям спеціального нормативно-правового акта, який визначав правові основи захисту сільськогосподарських та інших рослин від шкідників, хвороб і бур'янів. Крім того, були прийняті численні нормативно-правові акти щодо окремих режимів захисту та методів боротьби зі шкідниками і хворобами. В інституційній площині було створено окремий орган – Головне управління державної служби захисту рослин (Головну державну інспекцію захисту рослин), яке у 2010 році пройшло реорганізацію, і його повноваження були передані новоствореній Державній ветеринарній та фітосанітарній службі України. Цей орган став не лише центральним органом у сфері захисту

рослин, а й відповідав за карантин рослин. Значну роль відіграла й міжнародна складова, адже Україна приєдналася до Конвенції про заснування Європейської та Середземноморської організації захисту рослин, а також до Міжнародної конвенції про захист рослин, що посилює правове регулювання на міжнародному рівні.

Переходячи до останнього, п'ятого етапу історико-правової моделі інституту захисту рослин, що триває до сьогодні, слід зазначити, що після підписання у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [84], розпочалася активна законопроектна діяльність, спрямована на приведення українського законодавства у відповідність до права Європейського Союзу, зокрема й у сфері захисту рослин. Крім того, у тому ж році Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України була реорганізована в Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів [85]. Держпродспоживслужба, у свою чергу, здійснює повноваження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту рослин.

Власне, процес адаптації аграрного законодавства України до стандартів Європейського Союзу спрямований на поступове узгодження наших нормативно-правових актів із відповідними європейськими, що має забезпечити розвиток сільського господарства та покращення інфраструктури сільських територій. Основні напрямки такого пристосування закріплені на рівні євроінтеграційних документів, зокрема в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка окреслює ключові стандарти та вимоги для приведення українського аграрного законодавства у відповідність до «*acquis communautaire*». Адже в Главі 4 (Санітарні та фітосанітарні заходи) Association № 984_011 (2013) було визначено ключові положення щодо базових стандартів, відповідно до яких має здійснюватися захист рослин в

Україні. Після підписання Угоди про асоціацію розпочався процес з підготовки проєктів законодавчих актів спрямованих на повноцінне оновлення нормативно-правового забезпечення захисту рослин.

Важливим аспектом завжди буде пріоритетність у постійному удосконаленні застарілих та оновленні вже неактуальних правових норм, що можуть стосуватися захисту рослин в Україні. В такому разі, законопроектна діяльність у сфері захисту рослин, беручи до уваги євроінтеграційне спрямування України може відбуватися крізь призму таких процесів, що відображається в зареєстрованих проєктах Законів України. Такі законопроекти, відповідно до їхніх пояснювальних записок мають першочергову мету – приведення чинного законодавства у сфері захисту рослин до європейської моделі захисту рослин, що є важливим заходом для надання Україні офіційного статусу держави-члена Європейського Союзу. Втім, важливо зважати на необхідність збереження вже набутих та успішно реалізованих механізмів у сфері захисту рослин. Мова йде про те, що період з 2020-2023 років в українському парламенті активно реєструвалася низка законодавчих актів, що спрямовані на консолідацію в одному законодавчому акті положень щодо захисту рослин, що містяться в трьох базових нормативно-правових актах, про які вже згадувалося в дослідженні.

Крім того, в цей період здійснюється активна нормотворча діяльність у сфері видання підзаконних нормативно-правових актів, що містять у собі правові норми спрямовані на захист рослин. Серед яких можливо виділити наприклад, накази Мінагрополітики «Про затвердження Порядку оформлення Головним державним фітосанітарним інспектором України, головними державними фітосанітарними інспекторами в Автономній Республіці Крим, місті Києві, областях, їх заступниками та державними фітосанітарними інспекторами матеріалів про адміністративні правопорушення» № 534 [86]; «Про затвердження уніфікованих форм актів, що складаються за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю)

щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сферах карантину та захисту рослин» 07.05.2019 року № 242 [87] тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що історико-правові аспекти захисту рослин в Україні доцільно розглядати крізь призму п'яти взаємопов'язаних періодів розвитку цієї галузі. Перший період охоплює другу половину XIX століття – 20-ті роки XX століття і характеризується зародженням інституту захисту рослин, першим закріпленням окремих правових норм у царських указах та Зводі законів Російської імперії, а також початком організації науково-дослідних станцій і формуванням практичної служби захисту рослин. Другий період тривав від 20-х років XX століття до 1945 року та відзначався розвитком державної системи захисту рослин, активізацією наукових досліджень у сфері ентомології та фітопатології, впровадженням хімічних і біологічних методів боротьби зі шкідниками, а також становленням міжнародного співробітництва у сфері карантину та захисту рослин. Третій період охоплює 1945 рік – 1991 рік і характеризується відновленням післявоєнного сільського господарства, інституційним зміцненням державної служби захисту рослин, накопиченням нормативно-правових актів різної юридичної сили та розвитком міжнародно-правових відносин у сфері захисту і карантину рослин. Четвертий період (1991–2014 роки) пов'язаний із формуванням сучасної нормативно-правової бази України у сфері захисту рослин, прийняттям базового Закону України «Про захист рослин», створенням та подальшою реорганізацією центрального органу виконавчої влади у цій сфері, а також посиленням міжнародної складової шляхом приєднання до відповідних конвенцій та інтеграції у європейські інституційні механізми. П'ятий, євроінтеграційний період, що розпочався у 2014 році і триває донині, пов'язаний із подальшою гармонізацією національного законодавства із правом Європейського Союзу, імплементацією міжнародних стандартів у сфері захисту рослин, а також розвитком інституційної, наукової та правової систем, спрямованої на забезпечення

сучасного, ефективного та безпечного захисту рослин у контексті євроінтеграційних процесів.

1.3. Правові принципи захисту рослин

Наявність правових принципів у будь-якій сфері суспільних відносин має фундаментальне значення, оскільки саме вони визначають базові вимоги, правила та вихідні начала, на основі яких повинно функціонувати конкретне явище чи процес. Вони виконують роль орієнтирів для законодавця, органів влади та учасників правовідносин, забезпечуючи узгодженість, передбачуваність і стабільність у правовому регулюванні.

У словнику іншомовних слів надається декілька значень терміну «принцип»: 1) основне, вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки, світогляду, політичної організації; 2) внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки і діяльності; 3) основа устрою чи дії будь-якого приладу, механізму [88, с. 342]. Таким чином, принцип – це «вихідне положення», «переконання», «вимога», «ключова ідея або погляд» відповідно до яких регулюються суспільні відносини.

Видатний теоретик Скаун О.Ф. визначає принципи права як об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), що диктуються до учасників суспільних відносин та мають на меті гармонічне поєднання індивідуальних, групових та громадських інтересів [89, с.121]. На переконання Уварової О.О. принципи права визначаються як система вимог щодо можливої чи належної поведінки людей, котрі відображають визнані в суспільстві цінності та утворюють спрямовану на регулювання суспільних відносин ієрархічну єдність [90, с. 55].

Слід підкреслити, що в правовій науці існують два близькі, але різні

поняття – «принципи права» та «правові принципи». Їхня відмінність полягає в тому, що правові принципи формуються зазвичай ще до створення системи права та законодавства, а з часом ті, що закріплені у правовій системі, можуть стати принципами права. Простіше кажучи, правові принципи є фундаментом, на якому базуються закони, тоді як принципи права узагальнюють ідейні та функціональні зв'язки між різними правовими явищами, формами, теоріями та поняттями, забезпечуючи єдність і цілісність правової системи.

У межах нашого дослідження правові принципи захисту рослин мають забезпечувати функціонування відповідного правового інституту. Відповідно, вони включають не лише ті засадничі ідеї та правила, що закріплені в основному нормативно-правовому акті, але й ті, що впливають із положень інших нормативних актів та практики застосування аграрно-правових і екологічних норм. У зв'язку з цим правові принципи захисту рослин охоплюють найбільш характерні для аграрної та екологічної сфер засади.

Можливо погодитися з обґрунтуванням Єрмоленка В.М., що існування принципів відіграє дуже важливу роль. По-перше, розробка нових нормативно-правових актів аграрного законодавства повинна базуватися на принципах аграрного права і впливати з них. Неврахування основоположних засад, визначених принципами аграрного права, обов'язково призведе до неповного охоплення новоствореним нормативно-правовим актом специфіки аграрних правових відносин, що він покликаний врегульовувати, і, як наслідок, до його слабкої дієвості. По-друге, існування принципів дає змогу застосувати аналогію права у разі, коли існують аграрні правовідносини, не врегульовані жодним з чинних аграрних нормативно-правових актів. Регламентація таких відносин здійснюється саме за допомогою принципів аграрного права [91, с. 55–56].

З урахуванням сказаного, зважаючи на нагальну потребу наукового обґрунтування функціонування принципів екологічного та аграрного права взагалі та правового інституту захисту рослин, зокрема, метою дослідження є

комплексне вивчення наукової літератури, а також законодавства стосовно цієї проблеми. З огляду на окреслення цілей одним із завдань дослідження – є власне з'ясування зазначених принципів, їх системи та класифікації.

Щодо визначення поняття правових принципів захисту рослин, то маємо зауважити, що такі принципи будуть збірною правовою категорією, що буде містити в собі ознаки принципів аграрного та екологічного права.

Принципи аграрного права, як і принципи екологічного права, є вихідними засадами та керівними положеннями, яким притаманні всі ознаки загального поняття «принципи права» [92, с. 15]. Усі принципи права, незалежно від їх галузевої спрямованості, формують єдину взаємопов'язану систему. Спроби їх виокремлення виключно за специфічними ознаками є недоцільними, оскільки це може призвести до штучного відокремлення від загальної системи принципів права. Принципи не можуть бути надмірно вузькоспеціалізованими, а їхні відмінності зумовлюються насамперед галузевою належністю та змістовним наповненням кожного з них, зокрема такими положеннями, як раціональне та комплексне природокористування чи забезпечення екологічної безпеки.

Більшість спеціалістів із загальної теорії права намагаються класифікувати принципи, оскільки їхня кількість значна і вони охоплюють різні аспекти суспільних відносин. Так, класифікація може ґрунтуватися на змісті та сфері дії принципів у суспільних відносинах, на формах їх нормативного вираження, а також на характері закономірностей, що проявляються в суспільному житті. Класичним є поділ принципів за сферою дії: загальні, галузеві, міжгалузеві та принципи окремих інститутів права [93, с.198–199]. У свою чергу, Чабаненко М. М. пропонує класифікацію принципів аграрного права залежно від форми їхнього вираження: 1) ті, що закріплені в нормативно-правових актах; 2) ті, що не закріплені формально, але існують у правосвідомості, правовій ідеології та доктрині. [94, с. 102]. Такий поділ дозволяє глибше розуміти, яким чином принципи впливають на правове

регулювання та формування правової культури у відповідній сфері.

У цьому контексті доцільно розглянути систему правових принципів захисту рослин, застосовуючи два основні класифікаційні критерії. Перший – сфера дії, яка передбачає поділ на загальні принципи, міжгалузеві, галузеві та безпосередньо принципи захисту рослин. Другий – форма вираження, що дозволяє виокремити правові принципи захисту рослин, закріплені в основних нормативно-правових актах у цій сфері, та ті, що існують у доктрині і правовій свідомості, але не знайшли формального відображення у законодавстві. Такий підхід дає змогу комплексно оцінити структуру принципів і їхнє практичне значення для функціонування системи захисту рослин.

Зазвичай, загальні принципи права, вже з самого свого змісту говорять про те, що такі принципи – є основоположними для всіх без винятку сфер суспільних відносин. Власне тому, інститут захисту рослин має базуватися, в першу чергу, на загальних правових принципах. До цих принципів відносяться, зокрема, але не обмежуючись ними: забезпечення захисту основних прав і свобод людини; юридична рівність суб'єктів однакового статусу перед державою та законом; верховенство закону як акта нормативного волевиявлення вищого представницького органу державної влади або безпосереднього волевиявлення народу (референдуму); взаємозв'язок прав і обов'язків людей та інших суб'єктів суспільного життя; здійснення правосуддя незалежними судами; а також застосування юридичної відповідальності лише у разі скоєння особою винного протиправного діяння, що відображає принцип презумпції невинуватості.

Також, до цього списку можливо додати: неухильне дотримання Конституції України, міжнародних договорів, законів і підзаконних актів; оптимальний вираз у нормативно-правових актах волі й інтересів народу, потреб суспільного розвитку; забезпечення внутрішньої збалансованості правової системи, її інтеграції і диференціації на відповідні елементи; справедливість, гуманність і демократичність законодавства і правосуддя;

відповідність скоєного правопорушення мірі юридичної відповідальності; виключення видів покарання, що принижують людську гідність чи спричиняють фізичні страждання тощо [95, с. 45].

Важливість усвідомлення загальних принципів права для сфери застосування інституту захисту рослин має суттєве значення з огляду на те, що Закон України «Про захист рослин», до прикладу, встановлює права та обов'язки суб'єктів у сфері захисту рослин, що є базовим загальним правовим принципом взаємопов'язаності (єдності) юридичних прав і виконання обов'язків людей та інших суб'єктів суспільного життя. Крім того, принцип відповідності скоєного правопорушення юридичній відповідальності, можливо відобразити крізь призму Розділу III Закону України «Про захист рослин», в частині, що стосується відповідальності за порушення законодавства про захист рослин, та відповідних розділів Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Адже існують правопорушення у сфері законодавства про захист рослин, що призводять до різних суспільно-небезпечних наслідків, і в залежності від ступеню таких наслідків, і буде залежати міра відповідальності, – адміністративна чи кримінальна.

Міжгалузеві принципи визначають як ключові ідеї, спільні для двох або більше галузей права, які відображають закономірності та взаємозв'язки розвитку суспільних відносин. Вони нормативно закріплюються у позитивному праві, спрямовують правове регулювання та визначають сутність і соціальне призначення права. Що стосується безпосередніх правових принципів у сфері захисту рослин, то слід підкреслити, що інститут захисту рослин є складним та багатокомпонентним. Він поєднує ознаки як аграрного, так і екологічного права, інтегруючи вимоги щодо охорони рослин, збереження природного середовища та забезпечення сталого розвитку сільського господарства.

Також можна погодитися з науковицею Соколовою А.К., яка зазначила,

що флористичне право відчуває на собі вплив якостей, притаманних усій правовій системі, в тому числі, й системі екологічного права. До принципів же флористичного права належать тільки ті, що характеризують виключно флористичні правовідносини з урахуванням їх специфіки й ознак [96, с. 92-93].

Беручи до уваги, що Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» є ключовим нормативно-правовим актом, який формує фундамент екологічного права та законодавства, важливо визначити основні принципи, що випливають із його положень. Відповідно до статті 3 цього Закону, закріплено низку принципів, які можна застосовувати й у сфері захисту рослин, оскільки вони безпосередньо впливають на забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку аграрного сектору. До таких принципів належать: пріоритетність екологічної безпеки, що передбачає обов'язкове дотримання екологічних нормативів та встановлених лімітів у процесі ведення господарської, управлінської та іншої діяльності; забезпечення безпечного для життя та здоров'я людей довкілля, що є гарантією якості життя населення; попереджувальний характер екологічних заходів, який передбачає мінімізацію ризиків для довкілля ще на етапі планування діяльності; екологізація виробництва, яка полягає у впровадженні новітніх технологій, комплексному підході до використання та відновлення природних ресурсів; збереження біорізноманіття та цілісності природних комплексів, що має ключове значення для підтримання стійкості екосистем; узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі науково обґрунтованого прогнозування стану навколишнього середовища; обов'язковість оцінки впливу на довкілля для всіх видів діяльності, що можуть мати негативні екологічні наслідки; прозорість і демократизм у прийнятті рішень, формування у населення високого рівня екологічної культури та світогляду; наукове нормування впливу людської діяльності на природу; диференційований підхід до використання природних

ресурсів, який передбачає безоплатне загальне використання та платне спеціальне використання у господарській діяльності; компенсація завданої шкоди у випадках порушення екологічного законодавства; урахування рівня антропогенного навантаження та сукупності негативних факторів під час прийняття рішень у сфері охорони довкілля; поєднання стимулюючих заходів та механізмів відповідальності у сфері охорони природи; міжнародне співробітництво, спрямоване на вирішення глобальних екологічних проблем; встановлення екологічних платежів і податків, зокрема рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів відповідно до вимог Податкового кодексу України; врахування результатів стратегічної екологічної оцінки у процесі планування розвитку територій та господарської діяльності.

Застосування цих принципів у сфері захисту рослин пояснюється тим, що цей інститут є складовою частиною не лише аграрного права, а й системи екологічного права, оскільки його мета виходить далеко за межі виключно аграрного виробництва. Захист рослин має безпосередній вплив на стан навколишнього природного середовища, біорізноманіття, здоров'я населення та безпеку харчових продуктів. Наприклад, принцип запобігання шкоді у цій сфері знаходить практичне втілення у впровадженні моніторингових програм, раннього виявлення та прогнозування появи шкідників і хвороб рослин, що дозволяє зменшити використання небезпечних пестицидів та агрохімікатів. Принцип сталого розвитку передбачає поступовий перехід аграрного сектору на екологічно безпечні методи ведення господарства, такі як інтегрований захист рослин та біологічні методи боротьби зі шкідниками, що особливо актуально в умовах євроінтеграційних процесів та адаптації українського законодавства до вимог Європейського Союзу.

Крім того, принцип раціонального використання природних ресурсів безпосередньо корелює з практикою ефективного застосування земельних і водних ресурсів, оскільки надмірне або неналежне використання засобів

захисту рослин може призводити до деградації ґрунтів, забруднення водних об'єктів та зниження родючості сільськогосподарських угідь. У свою чергу, принцип платності спеціального природокористування формує економічні механізми, що стимулюють виробників до більш ощадливого використання природних ресурсів та впровадження сучасних технологій у сфері захисту рослин.

Важливим є також поєднання стимулювання та відповідальності. З одного боку, держава має заохочувати суб'єктів господарювання, які впроваджують інноваційні, екологічно безпечні системи захисту рослин, надаючи їм податкові пільги чи дотації. З іншого боку, необхідно передбачити сувору відповідальність за порушення правил застосування засобів захисту рослин, які можуть завдати шкоди екології, здоров'ю населення чи порушити міжнародні зобов'язання України у сфері санітарних та фітосанітарних заходів.

Таким чином, ці принципи створюють міжгалузеву основу для побудови правового механізму захисту рослин, який поєднує елементи екологічного та аграрного права. Вони визначають не лише напрями розробки та реалізації державної політики у фітосанітарній сфері, але й слугують орієнтиром для гармонізації національного законодавства з європейським правовим простором. Зокрема, принципи сталого розвитку та запобігання екологічній шкоді відображені у низці міжнародних документів, до яких приєдналася Україна, таких як Міжнародна конвенція із захисту рослин та угоди в рамках Світової організації торгівлі, що регламентують санітарні та фітосанітарні заходи.

Також, певним чином захист рослин має здійснюватися відповідно до принципів, що закладені в ст. 4 Закону України «Про екологічну мережу» [97]. У сфері захисту рослин важливим є принцип збереження цілісності екосистемних функцій, що передбачає підтримання природної рівноваги та мінімізацію втручання у природні процеси. Це означає використання

біологічних та агротехнічних методів захисту рослин із мінімальним застосуванням хімічних засобів, що сприяє збереженню корисних видів та запобігає деградації ґрунтів. Важливим є також принцип участі громадськості у прийнятті рішень, який передбачає залучення громадян та їх об'єднань до обговорення заходів у сфері фітосанітарної політики, зокрема щодо використання пестицидів та встановлення карантинних зон. Це сприяє прозорості та підвищує відповідальність за прийняті рішення. Крім того, варто виділити принцип інтеграції у міжнародні екологічні мережі, що передбачає гармонізацію національних стандартів у сфері захисту рослин із міжнародними вимогами. Це відкриває можливості для розвитку експорту та посилює міжнародну співпрацю у боротьбі зі шкідниками та хворобами рослин. Ці принципи доповнюють загальні екологічні засади та формують сучасний підхід до правового регулювання захисту рослин.

Досить вдалою є позиція Анісімової Г.В., яка зазначає, що у процесі подальшої кодифікації екологічного законодавства (зокрема, шляхом створення Екологічного кодексу або Кодексу законів про довкілля) доцільно на законодавчому рівні закріпити окрему статтю «Принципи екологічного законодавства», визначити їх ієрархію та створити підґрунтя для подальшого розвитку цих положень у поресурсовому законодавстві [98, с.487]. Такий підхід є цілком обґрунтованим з позиції дотримання системності та впорядкування побудови всієї екологічної нормативної бази, що має особливе значення у сфері природоохоронних відносин. Крім того, науковиця, не заперечуючи доцільність існуючих принципів екологічного права, пропонує значно розширити їх перелік, проте вже на рівні самостійного кодифікованого акту – Екологічного кодексу України, де вони виступатимуть як базові принципи екологічного законодавства.

Інший дослідник наголошує, що прийняття такого законопроекту обумовлене потребою у подальшій екологізації господарської діяльності, посиленні державного впливу на забезпечення екологічної безпеки та

формуванні системного підходу до реалізації екологічної політики держави [99].

Власне, потреба у створенні Екологічного кодексу України не є новою ні для законодавця, ні для наукової спільноти. Дослідники неодноразово наводили аргументи на користь його прийняття, підкреслюючи, що він стане важливим інструментом для впорядкування та уніфікації численних розрізнених нормативних актів, що регулюють екологічну сферу. Ми поділяємо цю позицію, адже визначення єдиних і чітко структурованих принципів екологічного права та законодавства матиме важливе значення і для розвитку інституту захисту рослин, який безпосередньо пов'язаний з питаннями охорони навколишнього природного середовища.

Особливого значення для інституту захисту рослин набувають такі екологічні принципи:

1) принцип системності та комплексності у регулюванні екологічних відносин. Захист рослин, як було визначено у попередньому підрозділі, передбачає комплекс заходів, спрямованих на запобігання, локалізацію та ліквідацію шкідливих впливів на рослини. Він не може зводитися до поодиноких дій, а вимагає цілісного, узгодженого підходу, що передбачає взаємодію різних суб'єктів – державних органів, підприємств, фермерських господарств, громадських об'єднань. Системність у цій сфері дозволяє досягти оптимального поєднання економічних та екологічних інтересів, забезпечуючи ефективний контроль та мінімізацію негативних наслідків.

2) принцип пріоритетності права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Будь-які заходи, пов'язані із застосуванням хімічних, біологічних або інших засобів захисту рослин, повинні здійснюватися з урахуванням першочергового значення життя та здоров'я людини. Це означає, що навіть ефективні технології боротьби зі шкідниками чи хворобами рослин не можуть застосовуватися, якщо вони несуть потенційну загрозу здоров'ю населення або стану довкілля. У цьому контексті ключовим завданням

держави є забезпечення контролю за якістю та безпечністю таких засобів, а також дотримання міжнародних стандартів.

3) принцип сталого розвитку як основи гармонійного розв'язання соціальних, економічних та екологічних проблем. Сучасні виклики, зокрема воєнні дії в Україні, створюють додаткові загрози для довкілля та рослин, зумовлюючи необхідність переосмислення підходів до екологічної політики. Захист рослин має здійснюватися з урахуванням балансу між потребами нинішнього суспільства та збереженням природних ресурсів для майбутніх поколінь. Це передбачає не лише боротьбу зі шкідниками, а й розвиток екологічно безпечних технологій, раціональне використання земельних ресурсів та мінімізацію негативного впливу на біорізноманіття.

Таким чином, чітке визначення та закріплення зазначених принципів на рівні Екологічного кодексу дозволить сформувати єдиний концептуальний підхід до регулювання відносин у сфері захисту рослин, забезпечить їхню ефективність та відповідність сучасним міжнародним стандартам. Це стане важливим кроком на шляху до гармонізації національного екологічного законодавства з європейським правовим простором.

Щодо принципів аграрного права, що мають значення для правового інституту захисту рослин, то маємо зазначити наступне. На відміну від екологічного законодавства та права принципи аграрного права не мають визначеного в законодавстві України переліку таких принципів. Власне тому, необхідним є звернення до доктринальних праць науковців, що досліджували такі правові принципи. Основну групу принципів аграрного права становлять галузеві, властиві тільки аграрному праву, принципи.

Науковиця Долинська М.С. визначає ключові принципи аграрного права такі як: забезпечення продовольчої безпеки, пріоритет сільського господарства в економіці, невтручання держави у виробничу діяльність, врахування специфіки аграрного виробництва, пріоритет соціального розвитку села, зв'язок трудової діяльності з природно-кліматичними умовами, стабільна

державна підтримка виробників та екологічна спрямованість аграрного виробництва [100, с.182]. Аналізуючи зазначені принципи, можна відзначити, що вони створюють чітку основу для розвитку аграрного сектору, водночас тісно пов'язуючись із інститутом захисту рослин. Зокрема, принцип пріоритетності сільського господарства та продовольчої безпеки прямо підкреслює необхідність забезпечення високої продуктивності та якості сільськогосподарських культур, що неможливо без належного захисту рослин від шкідників і хвороб. Принцип екологічної спрямованості аграрного виробництва додає ще один важливий аспект – усі заходи із захисту рослин повинні проводитися з урахуванням мінімізації шкоди для довкілля. Крім того, принцип стабільної державної підтримки виробників створює передумови для системного впровадження сучасних технологій захисту рослин та інноваційних методів ведення сільського господарства. В цілому, інтеграція цих принципів у діяльність органів захисту рослин сприяє збалансованому поєднанню економічних, соціальних та екологічних інтересів у аграрній сфері.

До специфічних принципів аграрного права Єрмоленко В.М., додає ще такі принципи, як: 1) запозичення позитивного досвіду зарубіжних країн щодо правового впорядкування аграрних відносин, 2) постійне вдосконалення механізму правового регулювання аграрних відносин, 3) забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства 4) принцип забезпеченості потреб населення та промисловості безпечною та якісною сільськогосподарською сировиною [101, с. 40].

Особливого значення для сфери захисту рослин набуває принцип забезпечення потреб населення та промисловості безпечною та якісною сільськогосподарською продукцією. Захист рослин передбачає застосування різних методів, серед яких найпоширенішим залишається хімічний, що включає використання пестицидів та агрохімікатів. При цьому сільськогосподарська продукція, отримана після випробувань нових діючих

речовин, підлягає знищенню відповідно до санітарних норм, що гарантують безпеку для здоров'я людей та охорону довкілля. Також продукція повинна відповідати вимогам щодо максимально допустимого рівня залишків пестицидів і агрохімікатів. Не менш важливим є принцип запозичення позитивного міжнародного досвіду у правовому регулюванні аграрних відносин. В умовах активних євроінтеграційних процесів, що включають оновлення законодавства у сфері захисту рослин, врахування зарубіжних практик дозволяє не лише вдосконалити інститут захисту рослин, а й підвищити авторитет та впізнаваність України на міжнародній арені. Таким чином, дотримання принципів аграрного права виступає ключовим чинником ефективного і безпечного функціонування системи захисту рослин та гарантії якості сільськогосподарської продукції.

Нами вже було з'ясовано, що рослини можуть розглядатися як центральний об'єкт флористичного права. Принципи флористичного права визначають основні правила, за якими відбувається використання, охорона та відтворення рослинного світу. Хоча ці принципи не мають безпосереднього характеру для інституту захисту рослин, вони створюють важливу основу для регулювання відносин, пов'язаних із рослинними ресурсами, і можуть використовуватися для формування комплексного підходу до їх захисту. До таких принципів належить: забезпечення збереження біорізноманіття, раціональне і комплексне використання рослинних ресурсів, стимулювання власників і користувачів до належної експлуатації, невиснажливе користування та відтворення рослин, охорона їхніх екологічних функцій, а також врахування особливостей об'єктів рослинного світу при встановленні спеціальних видів користування. У контексті захисту рослин ці принципи дозволяють поєднати охорону довкілля із забезпеченням безпеки і якості сільськогосподарської продукції, а також формують підґрунтя для впровадження комплексних заходів, які враховують як потреби сучасного господарства, так і інтереси майбутніх поколінь.

Що стосується безпосередніх принципів інституту захисту рослин, характерних саме для цього міжгалузевого правового інституту, слід зазначити, що вони частково збігаються з вимогами до захисту рослин, закріпленими у ст. 4 Закону України «Про захист рослин». Серед ключових положень цього Закону можна виділити:

1) дотримання технологій вирощування рослин – це стосується сільськогосподарських культур, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників та рослинності закритого ґрунту, і передбачає застосування правильних агротехнічних та захисних методів для збереження здоров'я рослин;

2) екологічне та економічне обґрунтування заходів захисту – кожен захід щодо контролю шкідливих організмів повинен бути доцільним з точки зору впливу на навколишнє середовище та витрат ресурсів, щоб уникнути надмірного втручання або шкоди;

3) обов'язковість здійснення заходів усіма суб'єктами – підприємства, установи, організації всіх форм власності та громадяни, чия діяльність пов'язана з використанням землі, лісу, водних об'єктів, вирощуванням рослин, їх обробкою, зберіганням та реалізацією, зобов'язані впроваджувати заходи щодо захисту рослин;

4) суворе дотримання правил використання засобів захисту рослин – це включає правильне зберігання, транспортування, торгівлю та застосування пестицидів, агрохімікатів та інших засобів захисту рослин з метою уникнення негативного впливу на людей, тварин та довкілля;

5) збереження корисної флори та фауни – при здійсненні заходів захисту рослин необхідно забезпечувати підтримку біорізноманіття, уникати знищення або шкоди для корисних організмів, що природно регулюють екосистему;

6) недопущення шкоди рослинам та довкіллю – заходи захисту рослин повинні запобігати пошкодженню культур, погіршенню їх стану, а також

забрудненню продукції рослинного походження та навколишнього середовища.

Водночас важливо розрізнити вимоги та принципи захисту рослин. Вимоги – це конкретні правила та обов’язки для держави, юридичних і фізичних осіб щодо проведення заходів захисту рослин, їх використання та контролю за шкідниками, хворобами та бур’янами. Вони є практичними положеннями, які підлягають безпосередньому виконанню. Принципи захисту рослин – це фундаментальні ідеї або базові засади, на яких ґрунтується законодавство у цій сфері. Вони визначають логіку, цілі та загальні орієнтири правового регулювання, такі як системність заходів, пріоритет життя людини, комплексний підхід та стале використання природних ресурсів. Принципи мають більш абстрактний характер і формують основу для формулювання конкретних вимог у законі. Тобто принципи виступають як теоретична база та орієнтир, а вимоги – як практична реалізація цих принципів. У цьому контексті всі вимоги ст. 4 Закону України «Про захист рослин» можна розглядати як конкретизацію фундаментальних принципів інституту захисту рослин.

Варто також зазначити, що згаданий раніше Закон України «Про державне регулювання сфери захисту рослин», який набуде чинності у 2028 році, визначає базові принципи та вимоги у сфері захисту рослин. Зокрема, у ст. 49 розділу V зазначено основні принципи поведіння із засобами захисту рослин, а ст. 30 розділу III визначає принципи інтегрованого захисту рослин, які включають комплексний підхід, моніторинг шкідливих організмів, застосування науково обґрунтованих методів захисту та дотримання регламентів використання засобів захисту.

Для предмета нашого дослідження важливо відзначити, що ці принципи визначають фундаментальні орієнтири інституту захисту рослин, забезпечують системність заходів, гармонію між екологічною безпекою та ефективністю виробництва, а також створюють умови для впровадження

інтегрованого підходу.

Водночас, наявність лише розкиданих положень у різних розділах Закону не дає чіткого й системного бачення принципів. Тому вкрай необхідно закріпити принципи захисту рослин окремою статтею, яка б формалізувала базові засади інституту, їхню логіку та ієрархію, що сприятиме ефективному застосуванню заходів захисту рослин та узгодженню їх із аграрним і екологічним законодавством. Таким чином, окрема стаття про принципи стане не лише системоутворюючим елементом законодавства, але й практичним орієнтиром для державних органів, аграрних суб'єктів і громадян у реалізації заходів захисту рослин.

Слід зазначити, що в науковому середовищі існують різні точки зору щодо необхідності закріплення правових принципів безпосередньо в законодавчих актах будь-якої сфери суспільних відносин. Частина дослідників вважає, що включення принципів до закону створює надмірну багатослівність, розпливчастість і формалізм, а самі принципи сприймають як декларативні положення, які не мають реального змістового навантаження. Водночас існує протилежна думка: принципи є фундаментальними началами, що визначають основні підходи до вирішення проблем, реалізації заходів, формування змісту та цілей діяльності, концепцій і стратегій [102, с. 58]. Незалежно від дискусій, неможливо ігнорувати той факт, що принципи завжди слугують основою для побудови ефективних підходів у будь-якій сфері. Коли вони закріплені на законодавчому рівні, вони набувають офіційного статусу, стають обов'язковими для виконання суб'єктами, на яких поширюється дія закону, і формують чітку систему орієнтирів для практичної реалізації норм права.

Перелік принципів та вимог щодо захисту рослин у сфері нормативно-правового регулювання має відповідати критеріям наукової, екологічної та економічної обґрунтованості заходів карантину, фітосанітарних та захисних заходів для рослин. Крім того, важливими є принципи гласності та прозорості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних

осіб та підприємців у питаннях карантину та захисту рослин, а також забезпечення громадян повною, достовірною та своєчасною інформацією в цій сфері [103, с.10].

Деякі науковці вказують на те, що сучасний інститут захисту рослин має також базуватися на принципі підвищення стійкості культур та створення умов, що обмежують розмноження її шкодочинність збудників хвороб, бур'янів та шкідників. Тобто акцент робиться саме на природоохоронному напрямку та зональних особливостях у сфері регулювання чисельності шкідливих організмів [104, с. 126].

На сьогодні ключовим принципом у сфері природокористування є еколого-економічний підхід, який передбачає досягнення максимального ефекту при мінімальних витратах та мінімальному негативному впливі на довкілля. Це означає, що при плануванні та застосуванні заходів хімічного захисту рослин необхідно враховувати потенційну екологічну шкоду, економічну доцільність і забезпечення екологічної безпеки. Крім того, важливим є оцінювання технічної, господарської та економічної ефективності використання засобів захисту рослин, оптимізація застосування техніки та механізованих засобів, а також гарантування соціальної безпеки для населення під час здійснення заходів захисту рослин.

В цьому контексті, важливе значення у системі захисту рослин належить використанню сортів і гібридів культурних рослин, стійких до хвороб та шкідників, а також таких, що мають високу конкурентоспроможність щодо бур'янів. В тому числі, необхідним є застосування агротехнічних заходів, спрямованих на зменшення запасів насіння бур'янів та резервів патогенів у ґрунті. Стійкість рослин до несприятливих погодних умов повинна враховуватися на всіх фазах їхньої вегетації, а засоби біологічного та хімічного захисту необхідно застосовувати із суворим дотриманням норм охорони довкілля. Окрім цього, ключовим є здійснення карантинних заходів, спрямованих на запобігання поширенню та локалізацію карантинних

організмів, що забезпечує безпечність виробництва та збереження аграрних ресурсів [105, с. 135].

Щодо принципів, які наразі не закріплені безпосередньо у вигляді вимог до захисту рослин у Законі України «Про захист рослин», та Законі України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» слід виділити принцип екосистемності. Його застосування передбачає, що використання природних ресурсів – земель, надр, вод, лісів, тваринного та рослинного світу, атмосферного повітря – має здійснюватися з урахуванням цілісності екосистем та взаємозв'язків між їх складовими. Такий підхід вже частково реалізується, наприклад, у лісовому праві, що зумовлено, серед іншого, ратифікацією Україною Рамкової конвенції ООН про охорону та сталий розвиток Карпат у 2003 році. Принцип екосистемності особливо важливий у контексті збереження екологічно безпечного середовища для життя та здоров'я сучасного і майбутніх поколінь, а також для підтримання генофонду людини та всього живого. Його реалізація забезпечується нормами права екологічної безпеки, які можуть розвиватися як окрема підгалузь або навіть як комплексна галузь екологічного права, що робить цей принцип надзвичайно актуальним для формування інституту захисту рослин [106, с. 22].

На нашу думку, принцип, який обов'язково слід закріпити у Законі України «Про захист рослин», а також в Законі України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» – це принцип пріоритетності біологічного методу. Принцип пріоритетності біологічного методу ґрунтується на використанні живих організмів або продуктів їхньої життєдіяльності для зменшення чисельності та шкодочинності шкідливих організмів. Йдеться, зокрема, про застосування паразитичних і хижих організмів, а також мікроорганізмів – збудників хвороб комах. Біологічні агенти не спричиняють забруднення довкілля, характеризуються високою селективністю, придатні для масового розведення та мають значний потенціал відтворення.

У світовій практиці, особливо в країнах із високим рівнем екологічної

орієнтації аграрної політики, біологічний метод захисту рослин є пріоритетним у довгострокових програмах боротьби зі шкідниками, оскільки є екологічно безпечним і не порушує природних екосистемних процесів. Натомість широке застосування хімічних засобів може становити ризики для здоров'я людини, порушувати екологічну рівновагу та негативно впливати на корисну флору і фауну.

В умовах євроінтеграційних процесів особливої актуальності набуває впровадження екологічно безпечних технологій в агровиробництво, що дозволяє зменшити використання хімічних засобів та забезпечити високі стандарти якості продукції аграрного сектору. Таким чином, принцип пріоритетності біологічного методу є не лише науково обґрунтованим, а й стратегічно необхідним для подальшого розвитку інституту захисту рослин в Україні.

Отже, можливо підсумувати, що правові принципи захисту рослин – це фундаментальні ідеї та базові засади, що інтегрують елементи екологічного та аграрного права, визначають загальні орієнтири, логіку та цілі правового регулювання у сфері захисту рослин, закладають основу для формування конкретних обов'язкових вимог щодо проведення заходів захисту рослин, їх застосування та контролю за шкідниками, хворобами і бур'янами. Такі принципи мають системний характер і класифікуються за двома основними критеріями. По-перше, за сферою дії, що дозволяє виділити: загальні принципи, міжгалузеві, галузеві та безпосередньо принципи інституту захисту рослин. По-друге, за формою вираження, яка охоплює: правові принципи, закріплені у ключових нормативно-правових актах, що регулюють сферу захисту рослин, та принципи, що формуються у науковій доктрині, практиці та правосвідомості, і мають рекомендаційний або концептуальний характер.

Висновки до розділу 1

Проаналізувавши теоретико-правові засади та історичні аспекти формування інституту захисту рослин в Україні, а також вивчивши сучасні підходи до визначення його принципів, можна виокремити ключові положення, що формують основу правового регулювання цієї сфери:

– визначено, що рослини як об'єкт правового захисту – це організми рослинного походження, що знаходяться на території України, її виключній морській економічній зоні та на континентальному шельфі, щодо яких встановлено правовий режим, що забезпечує їх використання, відтворення, охорону та захист.

– ознаками рослин як об'єктів правового захисту є: а) приналежність до природних об'єктів сільськогосподарського або іншого призначення (культурні та багаторічні насадження, дерева, чагарники, рослинність закритого ґрунту, продукція рослинного походження); б) тісний зв'язок із людською діяльністю (перебування у власності, користуванні чи на іншому правовому титулі); в) визначена територія – знаходження на території України; г) подвійна превентивна мета захисту – запобігання погіршенню стану рослин та зменшення втрат урожаю; г) комплексний характер заходів захисту, що передбачає їх сукупність для досягнення кінцевого результату; д) потенційна загроза від шкідників, хвороб і бур'янів;

– визначено правове забезпечення захисту рослин як міжгалузевий інститут аграрного та екологічного права, що охоплює сукупність правових норм, принципів і механізмів, спрямованих на регулювання суспільних відносин у сфері використання, відтворення, охорони та захисту рослинного світу. Обґрунтовано, що зазначений інститут поєднує елементи правового регулювання, притаманні як аграрному, так і екологічному праву, забезпечуючи баланс між потребами сільськогосподарського виробництва та вимогами екологічної безпеки.

– запропоновано історико-правову модель формування правового інституту захисту рослин у вигляді п'яти слідуєчих один за одним періодів, а саме: 1) перший період – зародження правового регулювання (друга половина XIX ст. – 1920-ті рр.) – перші згадки в нормативних джерелах про необхідність застосування заходів та методів захисту рослин; 2) другий період – формування організаційної бази (1920-ті рр. – 1945 р.) – перші згадки про захист рослин у назвах державних установ, видання нормативно-правових актів щодо боротьби зі шкідниками та пріоритетність охорони довкілля при застосуванні заходів захисту рослин; 3) третій період – централізація та розвиток методів захисту (1945 – 1991 р.) – накопичення нормативних актів, пріоритет хімічного методу захисту рослин, реорганізація державного органу у сфері захисту рослин, створення єдиної Державної служби, посилення міжнародно-правового регулювання; 4) четвертий період – правове визнання та стандартизація (1991 – 2014 р.) – офіційне визнання необхідності правового регулювання, видання спеціального закону та низки нормативних актів, створення центрального органу із захисту рослин, приєднання до європейських та міжнародних конвенцій; 5) п'ятий період – євроінтеграційний (з 2014 р. – донині) – активна законопроектна діяльність з оновлення законодавства відповідно до вимог Угоди про асоціацію, включно з фітосанітарними заходами та захистом рослин;

– з'ясовано, що правові принципи захисту рослин – це базові засади, що інтегрують елементи екологічного та аграрного права, визначають загальні орієнтири та цілі регулювання у сфері захисту рослин і слугують основою для формування конкретних обов'язкових вимог щодо заходів захисту рослин, їх застосування та контролю за шкідниками, хворобами і бур'янами. Вони мають системний характер і класифікуються за сферою дії (загальні, міжгалузеві, галузеві, принципи інституту захисту рослин) та за формою вираження (закріплені у нормативно-правових актах або сформовані в доктрині та практиці);

– запропоновано закріпити в Законі України «Про захист рослин» та Законі України «Про державне регулювання сфери захисту рослин», який набуде чинності у 2028 році – принцип пріоритетності біологічного методу, що є важливим в умовах забезпечення високих стандартів продукції аграрного сектору.

РОЗДІЛ II. ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ РОСЛИН

2.1. Система суб'єктів у сфері захисту рослин

Ефективний захист рослин є важливим елементом забезпечення продовольчої безпеки, охорони навколишнього природного середовища та збереження біорізноманіття. Реалізація заходів у цій сфері вимагає чітко визначеної системи суб'єктів, які мають відповідні повноваження та несуть відповідальність за дотримання фітосанітарних норм, запобігання поширенню шкідників і хвороб, регулювання використання засобів захисту рослин та контроль за якістю агрохімікатів.

У правовій теорії загальноприйнято вважати суб'єктами правовідносин правоздатних учасників суспільних відносин, наділених юридичними правами та обов'язками. До них належать фізичні та юридичні особи, а також державні установи, які реалізують свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах. Вони виступають носіями суб'єктивних прав, юридичних обов'язків і повноважень та несуть відповідальність за свої дії відповідно до закону. Таким чином, суб'єкти правовідносин є активними учасниками правової системи, що взаємодіють між собою в межах норм права.

Визначення суб'єктів аграрних правовідносин має враховувати специфіку цієї галузі права. Як зазначає Новак Т. С., до таких суб'єктів належать фізичні та юридичні особи, що мають права та обов'язки у сфері виробництва, переробки й реалізації сільськогосподарської продукції. Це, зокрема, фермерські господарства, кооперативи, аграрні товариства, державні та приватні підприємства й їхні об'єднання, а також фізичні особи – приватні підприємці, наймані працівники, особисті селянські господарства. Важливу роль відіграють і агросервісні підприємства, державні органи влади та

місцевого самоврядування, Аграрна біржа, Аграрний фонд і банківські установи. Науковиця підкреслює, що в умовах сучасних викликів це коло розширюється, включаючи інноваційні структури та науково-дослідні центри, які сприяють екологічній безпеці та технологічному розвитку сільського господарства [107, с. 67–68]. Такий підхід відображає складність та багаторівневність аграрних правовідносин, де поєднуються виробничі, економічні, екологічні та управлінські аспекти. Зокрема, залучення державних органів та фінансових інституцій забезпечує ефективне регулювання та підтримку аграрного сектору, що є критично важливим для продовольчої безпеки держави.

Досліджуючи систему суб'єктів у сфері охорони навколишнього природного середовища, Сливка М.М. дійшла до висновку, що така система включає три основні групи органів: органи загальної компетенції, органи спеціальної компетенції та громадські формування. До органів загальної компетенції належать: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, місцеві адміністрації та органи самоврядування, які забезпечують загальне управління та контроль. Органи спеціальної компетенції зосереджені на екологічних питаннях – Міністерство захисту довкілля України, Державна екологічна інспекція України, агентства земельних, лісових, водних і рибних ресурсів. Громадські формування виконують функцію громадського контролю та сприяють підвищенню екологічної свідомості населення [108, с. 63]. Така структура демонструє багаторівневий підхід до екологічного управління та потребує удосконалення механізмів взаємодії між її елементами.

Дослідження еколого-правового регулювання карантину рослин свідчить, що організаційна система у цій сфері є складною та фрагментованою, оскільки включає велику кількість різнорідних суб'єктів. Це як органи державного управління та місцевого самоврядування, так і центральні органи виконавчої влади з галузевими та функціональними

повноваженнями, для яких забезпечення захисту рослин від карантинних організмів є лише частиною ширших державних завдань. Науковиця Курзова В. В. наголошує, що така розпорошеність повноважень ускладнює координацію та ефективність заходів у сфері захисту рослин. Вона пропонує об'єднати зусилля ключових державних інституцій, зокрема головних держінспекцій Міністерства аграрної політики України, Міністерства охорони довкілля України та Міністерства охорони здоров'я України, що дозволить створити більш цілісну та результативну систему управління [49, с. 8].

На сучасному етапі така пропозиція набуває особливого значення у контексті виконання міжнародних зобов'язань України та гармонізації національного законодавства із нормами ЄС. Створення єдиного координуючого органу або впровадження ефективного механізму міжвідомчої взаємодії сприятиме підвищенню прозорості та оперативності реагування на фітосанітарні загрози. Це також забезпечить зменшення дублювання функцій, чітке розмежування відповідальності та посилить державний контроль у сфері захисту рослин, що є ключовим фактором екологічної безпеки та розвитку аграрного сектору України.

У наукових дослідженнях, присвячених адміністративно-правовим аспектам захисту рослин, акцентується увага на необхідності чіткого розмежування понять «система» та «структура» органів виконавчої влади. Зокрема, Яремчук К.О. визначає, що *система* – це впорядкована сукупність елементів, організованих за певною логікою чи планом, тоді як *структура* відображає взаємозв'язки та взаємодію цих елементів у межах єдиного цілого [109, с. 52–53].

У сфері захисту рослин такий підхід дозволяє комплексно оцінити організацію діяльності суб'єктів, які здійснюють відповідні заходи. Зосередження уваги саме на системі суб'єктів є ключовим, оскільки вона відображає не тільки перелік органів та установ, а й принципи їхньої взаємодії, підпорядкованість та механізми реалізації державної політики. Це

важливо для виявлення прогалин у правовому регулюванні, усунення дублювання функцій та формування цілісного, узгодженого механізму захисту рослин. В умовах євроінтеграційних процесів та підвищених вимог до фітосанітарної безпеки такий підхід стає основою для підвищення ефективності управління та виконання міжнародних зобов'язань України.

Отже, при дослідженні суб'єктів у сфері захисту рослин важливо не обмежуватися лише аналізом їхньої структури як сукупності взаємопов'язаних елементів, а розглядати їх у межах системного підходу, що дає змогу оцінити взаємодію, функціональну спрямованість і трансформаційні процеси в цій сфері. Такий підхід дозволяє виявити ефективність існуючих механізмів управління, визначити прогалини у правовому регулюванні та оптимізувати координацію між державними, місцевими та громадськими суб'єктами, що забезпечує більш цілісне та скоординоване здійснення заходів захисту рослин.

Державне регулювання у сфері захисту рослин формує комплексну систему органів влади, до якої входять Кабінет Міністрів України, уряд Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Центральну роль у цій системі відіграють спеціально уповноважені органи виконавчої влади, відповідальні за контроль, спостереження та реалізацію державної політики у сфері захисту рослин [110, с. 97]. До 2011 року ці функції здійснювала Головна державна інспекція охорони рослин та регіональні державні інспекції, які одночасно впроваджували державну політику. Згодом відбулася трансформація системи спеціально уповноважених органів, спрямована на оптимізацію управління та підвищення ефективності контролю, що завершилося створенням Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України. Вона об'єднала функції контролю у сфері ветеринарії, санітарії та фітосанітарного нагляду, забезпечуючи запобігання поширенню шкідників і хвороб, регулювання використання засобів захисту рослин та гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами.

Так, враховуючи подальший розвиток системи державного регулювання у сфері захисту рослин, слід зазначити, що процес реформування не зупинився на створенні Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України. Вже у 2014 році її було ліквідовано, а функції передано новоствореній Державній службі України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів (далі – Держпродспоживслужба). Ця зміна відображала прагнення до більш комплексного підходу в регулюванні фітосанітарного контролю, ветеринарного нагляду та захисту прав споживачів, об'єднавши раніше розрізнені компетенції в одному органі. Держпродспоживслужба стала центральним органом виконавчої влади, діяльність якого координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економіки, довкілля та сільського господарства.

Система органів контролю за дотриманням законодавства щодо безпеки та якості сільськогосподарської продукції, як відзначає Кайдашов В. С., може бути класифікована на чотири групи: органи контролю за виробництвом та обігом продукції тваринництва (ветеринарна адміністрація), органи контролю за виробництвом та обігом продукції рослинництва (фітосанітарний контроль), органи, що забезпечують санітарне та епідемічне благополуччя споживачів (санітарно-епідеміологічна служба), та органи контролю за дотриманням прав споживачів. Науковець зауважував, що така розпорошеність повноважень часто критикувалася через відсутність координації та ефективного управління у сфері захисту рослин і безпеки продукції [111, с. 8].

Аналізуючи підхід Кайдашова В. С. щодо класифікації органів контролю за дотриманням законодавства про безпеку та якість сільськогосподарської продукції, варто зазначити, що така модель відображала стан справ на певному етапі розвитку системи державного контролю. Дійсно, розподіл контролюючих функцій між різними відомствами – ветеринарною адміністрацією, органами фітосанітарного контролю,

санітарно-епідеміологічною службою та органами захисту прав споживачів – призводив до надмірної розпорошеності повноважень, що, у свою чергу, могло ускладнювати координацію між ними, знижувати ефективність державного контролю та створювати адміністративні бар'єри для суб'єктів господарювання.

Система органів захисту рослин є складовою ширших трансформацій у сфері органів виконавчої влади та водночас залишається вразливою до нестабільності політичного й управлінського середовища. Це зумовлює труднощі її модернізації та приведення у відповідність до європейських і міжнародних стандартів. Існує ризик надмірної лібералізації, що може призвести до послаблення контролю за застосуванням пестицидів та інших методів захисту рослин. Водночас невизначеність щодо оптимальних моделей організації та функціонування цієї системи зумовлює постійний пошук ефективних управлінських рішень. Політичні та економічні коливання, які супроводжують зміни у законодавстві та структурі органів виконавчої влади, ускладнюють досягнення стабільних і довготривалих результатів у сфері захисту рослин.

З огляду на наведені вище позиції, можемо припустити, що система суб'єктів у сфері захисту рослин представляє собою складну та багаторівневу структуру, яка включає різноманітні організації та установи, осіб, які беруть участь у заходах із запобігання участі шкідникам, хворобам та збереженню фітосанітарного стану. Її функціонування базується на взаємодії державних, приватних та міжнародних інституцій, кожна з яких виконує свою особливу роль у забезпеченні належного контролю, регулювання та застосування сучасних методів захисту рослин.

Також, враховуючи багатогранність підходів до класифікації системи суб'єктів, наділених аграрно-правовими та еколого-правовими функціями і повноваженнями, виникає потреба у формуванні власної класифікаційної моделі суб'єктів у сфері захисту рослин за трьома основними критеріями: 1)

рівнем управління; 2) функціональним призначенням; 3) формою власності.

Щодо рівня управління, передусім доцільно виокремити групу міжнародних організацій та органів, серед яких Продовольча та сільськогосподарська організація (далі – ФАО) та Європейська і Середземноморська організація захисту рослин (далі – EPPO).

Ще у 2003 році Україною було ратифіковано Статут ФАО, що стало важливим кроком у зміцненні міжнародного співробітництва у сфері аграрного розвитку та захисту рослин [112]. ФАО, як спеціалізована установа ООН, відіграє ключову роль у розробці та впровадженні глобальних стратегій щодо забезпечення продовольчої безпеки, збереження природних ресурсів та захисту рослин від шкідників і хвороб [113].

У системі суб'єктів, що здійснюють діяльність у сфері захисту рослин, ФАО виконує функцію координаційного та консультативного центру, розробляючи міжнародні стандарти та надаючи державам-членам рекомендації щодо ефективного управління фітосанітарними ризиками. Важливим напрямом діяльності ФАО є підтримка реалізації Міжнародної конвенції з карантину та захисту рослин (далі – Міжнародна конвенція), яка регламентує заходи щодо запобігання поширенню шкідливих організмів через міжнародну торгівлю та транспортні перевезення.

Україна, як активний учасник міжнародної спільноти у сфері захисту рослин, інтегрує принципи та рекомендації ФАО у свою національну фітосанітарну політику. Це включає адаптацію нормативно-правових актів, впровадження сучасних методів моніторингу та боротьби зі шкідниками, а також підвищення рівня обізнаності фахівців і сільгоспвиробників щодо глобальних викликів у сфері захисту рослин.

З 2021 року Україна стала членом Комітету з всесвітньої продовольчої безпеки ФАО, що надає можливість брати безпосередню участь у формуванні міжнародної політики у сфері продовольчої безпеки та захисту рослин. Це підкреслює важливу роль країни у глобальному сільськогосподарському

просторі та її відповідальність у забезпеченні сталого розвитку аграрного сектору [114, с. 564].

Таким чином, ФАО виступає не лише джерелом знань і технологічної підтримки, а й гарантом ефективної міжнародної співпраці у сфері захисту рослин. Діяльність цієї організації сприяє формуванню єдиної системи фітосанітарних заходів, які допомагають державам запобігати загрозам для сільського господарства та довкілля, забезпечуючи сталий розвиток аграрної сфери на національному та міжнародному рівнях.

Європейська та Середземноморська організація захисту рослин (далі – СОЗР, англ. EPPO) є міжнародною міжурядовою організацією, яка координує співпрацю та гармонізацію заходів у сфері фітосанітарного контролю в європейському та середземноморському регіоні. Відповідно до положень Міжнародної конвенції (стаття IX), EPPO виконує функції регіональної організації із захисту рослин (EPPO) для цього регіону, сприяючи імплементації міжнародних стандартів та забезпеченню узгодженої політики в сфері фітосанітарної безпеки.

Конвенція про заснування EPPO була підписана 18 квітня 1951 року в Парижі та депонована в Міністерстві закордонних справ Франції [115]. Відтоді її положення неодноразово переглядалися та оновлювалися Радою EPPO з метою адаптації до змін у міжнародному фітосанітарному регулюванні. Останні значні поправки, погоджені у вересні 1999 року, враховували актуальні зміни, внесені до Міжнародної конвенції, що дозволило організації ефективніше виконувати свої завдання щодо запобігання поширенню карантинних організмів та шкідників.

Україна є членом EPPO з 1994 року, що дозволяє їй брати активну участь у міжнародній співпраці в галузі карантину та захисту рослин [116]. Це сприяє гармонізації національного фітосанітарного законодавства з міжнародними нормами та стандартами, а також покращує обмін інформацією та координацію дій у сфері фітосанітарної безпеки.

На сучасному етапі ЕРРО відіграє ключову роль у розробці фітосанітарних стандартів, сприяє обміну інформацією між національними органами захисту рослин, розробляє науково обґрунтовані рекомендації щодо боротьби зі шкідниками та хворобами рослин, а також активно співпрацює з Європейським Союзом та іншими міжнародними організаціями. Її діяльність спрямована на зміцнення регіональної та глобальної безпеки у сфері захисту рослин, що є важливим чинником сталого розвитку аграрного сектору.

Участь України в ЕРРО дозволяє обмінюватися передовим досвідом та актуальною інформацією у сфері карантину та захисту рослин. Наприклад, представники Держпродспоживслужби регулярно беруть участь у сесіях Ради ЕРРО, де обговорюються фітосанітарна ситуація в країнах-учасницях, аналізуються дані з карантину рослин та висвітлюються досягнення у цій сфері [117].

Наступною, досить об'ємною групою суб'єктів за рівнем управління є державні органи влади (тобто, суб'єкти, що формують та реалізують державну політику у сфері захисту рослин) серед яких необхідно виділити два рівні: загальнодержавний та регіональний.

Що стосується загальнодержавного рівня, то можливо виділити три основних суб'єкти: 1) Кабінет Міністрів України (визначає стратегічні напрями державної політики у сфері захисту рослин, затверджує програми фітосанітарної безпеки та контролює виконання міжнародних зобов'язань); Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України (формує та реалізує державну політику у сфері аграрного виробництва, включаючи захист рослин, сертифікацію засобів захисту рослин і контроль за їх використанням); 2) Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба – здійснює державний фітосанітарний контроль, карантинні заходи, сертифікацію сільськогосподарської продукції та контроль за пестицидами й агрохімікатами).

Відповідно до ст. 8 чинного Закону України «Про захист рослин» повноваженнями Кабінету Міністрів України у сфері захисту рослин є: здійснення державної політики; забезпечення розроблення і виконання загальнодержавних і міждержавних цільових програм із захисту рослин; запровадження на території України особливого режиму захисту рослин у разі масового розвитку і поширення особливо небезпечних шкідливих організмів; керівництво зовнішніми зв'язками України; виконання інших функцій відповідно до законів України.

Якщо порівняти прийнятий Закон України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» щодо повноважень Кабінету Міністрів України, то можливо зауважити, що Закон, що який набуде чинності у 2028 році більш детально визначає функції Кабінету Міністрів України, додаючи такі аспекти, як: визначення основних напрямів розвитку державної політики, спрямування та координація роботи центральних органів виконавчої влади, затвердження нормативно-правових актів та встановлення розміру платних послуг. Крім того, у зв'язку із запровадженням новим Законом Державного реєстру у сфері захисту рослин, порядок його ведення буде затверджуватися саме Кабінетом Міністрів України.

Кабінет Міністрів України відіграє ключову роль у сфері захисту рослин, здійснюючи державне управління, нормативно-правове регулювання та координацію діяльності органів виконавчої влади. Відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [118], діяльність уряду спрямовується на забезпечення інтересів Українського народу шляхом реалізації Конституції України та законів України, актів Президента України, а також Програми діяльності уряду, схваленої Верховною Радою України. У сфері захисту рослин це означає, що Кабінет Міністрів України формує державну політику, ухвалює постанови та розпорядження, спрямовані на регулювання використання пестицидів та агрохімікатів, здійснює контроль за карантинними заходами, а також регламентує імпорт і експорт продукції

рослинного походження відповідно до міжнародних стандартів.

Крім того, уряд забезпечує координацію діяльності центральних органів виконавчої влади. Важливе значення має екологічна безпека та раціональне природокористування, що також належать до компетенції Кабінету Міністрів України. Уряд здійснює заходи щодо запобігання та протидії корупції у сфері використання засобів захисту рослин, забезпечення їхньої якості та контролю за дотриманням екологічних стандартів.

Таким чином, Кабінет Міністрів України виконує системну, стратегічну та контрольну роль у сфері захисту рослин, забезпечуючи ефективне регулювання, міжнародну співпрацю та екологічну безпеку на державному рівні.

Наступним суб'єктом є Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. Відповідно до Положення «Про Міністерство економіки довкілля та сільського господарства України» [119], (далі – Мінекономіки) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого координується Кабінетом Міністрів України. Воно виступає головним органом серед центральних органів виконавчої влади у сфері формування та реалізації державної політики щодо безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, а також карантину і захисту рослин.

В межах покладених на нього функцій Мінекономіки: забезпечує нормативно-правове регулювання у сфері захисту та карантину рослин; координує впровадження методів і заходів захисту рослин, безпечних для людини та довкілля; бере участь у розробці загальнодержавних і міждержавних цільових програм; організовує створення регіональних програм захисту рослин; визначає пріоритетні напрями, стратегії та механізми розвитку у сфері карантину; контролює порядок ввезення, вивезення та використання рослин і рослинної продукції відповідно до міжнародних договорів; подає Кабінету Міністрів України пропозиції щодо запровадження або скасування карантинного та спеціального режимів захисту рослин.

Що стосується повноважень Міністерства економіки докільля та сільського господарства України України визначених в Законі України «Про захист рослин» та в Законі України «Про державне регулювання сфери захисту рослин», то можливо зазначити наступне. Новий Закон України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» дещо розширює та уточнює повноваження Мінекономіки у цій сфері. Поряд із традиційними функціями розробки нормативно-правових актів, впровадження екологічно безпечних методів захисту рослин та участі в розробленні державних і міжнародних програм, Міністерство отримує додаткові обов'язки, зокрема, із гармонізації національного законодавства з європейськими нормами. Цей Закон також запроваджує цифровізацію процесів через створення електронних державних реєстрів для відстеження обігу рослин і засобів їхнього захисту, що сприяє прозорості та контролю у цій сфері. Окрім цього, новий Закон акцентує увагу на дерегуляції та залученні приватного сектору, передбачаючи передачу деяких функцій, таких як навчання з безпечного використання засобів захисту рослин і проведення технічного огляду обладнання, недержавним суб'єктам. Це сприяє підвищенню ефективності державного управління та зменшенню бюрократичного навантаження на аграрний сектор. Водночас збережено відповідальність Мінекономіки за стратегічне планування, координацію регіональних програм і міжнародну співпрацю, що має забезпечити інтеграцію України у світову систему фітосанітарної безпеки та посилення екологічного контролю.

Що стосується структури Мінекономіки, то варто зазначити, що в міністерстві діє Департамент державної політики у сфері санітарних та фітосанітарних заходів і продовольчої безпеки, який безпосередньо займається формуванням та реалізацією державної політики у сфері санітарних і фітосанітарних заходів, забезпеченням продовольчої безпеки та контролем за дотриманням відповідних стандартів.

В цьому контексті варто згадати дослідження Сакаджи К. Б., яка

аналізуючи законодавче регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин, обґрунтовує необхідність створення в Україні окремого виконавчого органу у складі діючого на той час, Міністерства аграрної політики та продовольства – Департаменту із захисту рослин. Вона вважає, що ухвалення відповідного положення Президентом України сприятиме посиленню правового регулювання у цій сфері. На її думку, такий крок міг би стати ключовим механізмом для виконання положень Міжнародної конвенції про захист рослин, яка передбачає створення національної організації із захисту рослин та запровадження необхідних законодавчих, технічних і адміністративних заходів [120, с. 6]. Однак, на думку Поліщук В. А. ця пропозиція потребує перегляду з огляду на досвід ліквідації та відновлення профільного аграрного міністерства [121, с.153].

На противагу таким положенням варто згадати, що у 2019 році Міагрополітики було ліквідовано, а його функції передані Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства [122]. Це призвело до дезорганізації управління аграрною сферою, зокрема до послаблення державного контролю у сфері захисту рослин. Однак, 28 грудня 2020 року уряд скасував попереднє рішення про реорганізацію та відновив діяльність Міагрополітики. Відродження Міагрополітики у 2021 році стало вимушеним кроком через очевидну неефективність попередньої реформи [123].

Разом із тим, у 2025 році відбулася чергова реорганізація системи центральних органів виконавчої влади, внаслідок чого функції формування та реалізації державної аграрної політики були інтегровані до Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України. Така трансформація засвідчила нестабільність інституційної моделі управління аграрною сферою та її залежність від періодичних адміністративних реформ, і станом на 2026 рік саме це міністерство здійснює відповідні функції державної політики у сфері сільського господарства та захисту рослин.

Пропозиція щодо створення окремого Департаменту із захисту рослин у

складі центрального органу виконавчої влади є, на нашу думку, недоцільною. Це обґрунтовується тим, що функції у сфері захисту рослин уже розподілені між профільним міністерством та Держпродспоживслужбою, яка виконує контрольні та наглядові повноваження. Відтак, запровадження додаткової інституційної ланки призвело б до дублювання функцій, ускладнення координації та зниження ефективності державного управління.

У цьому контексті Карпінська Н. В. слушно зазначає, що в Україні трансформація управлінської структури проявляється у двох основних напрямках: інституційному (створення, реорганізація, ліквідація органів) та функціональному (зміна, передача або припинення повноважень) [124, с. 184]. Зокрема, функціональні зміни, пов'язані з передачею повноважень у сфері аграрної політики між органами виконавчої влади, неодноразово демонстрували свою неефективність. Перехід регуляторних функцій до Мінекономіки призвів до розмиття компетенцій, а подальше повернення частини повноважень Мінагрополітики засвідчило відсутність стабільної моделі управління. Така практика підтверджує, що інституційна нестабільність негативно впливає на ефективність державного управління, спричиняючи дублювання функцій, адміністративну фрагментацію та зниження рівня контролю у стратегічно важливих сферах, зокрема у захисті рослин.

По-друге, виконання зобов'язань за Міжнародною конвенцією про захист рослин не потребує створення нових органів спеціального призначення, а передбачає ефективне впровадження законодавчих, адміністративних і технічних заходів. Україна вже має відповідні інституції, які здійснюють фітосанітарний контроль, моніторинг шкідливих організмів та регулювання обігу засобів захисту рослин. У зв'язку з цим пріоритетним є посилення їхнього кадрового та технічного потенціалу, а також удосконалення цифрових механізмів державного контролю.

Таким чином, попри ключову роль Міністерства економіки, довкілля та

сільського господарства України у формуванні та реалізації державної аграрної політики, досвід інституційних реформ свідчить про негативний вплив частих реорганізацій на стабільність та ефективність управління. З огляду на це, вважаємо за доцільне не лише посилення існуючих інституцій та координації між ними, а й повернення до моделі функціонування окремого спеціалізованого Міністерства аграрної політики України як самостійного центрального органу виконавчої влади. Такий підхід забезпечить більш чіткий розподіл повноважень, підвищить ефективність державного управління у сфері сільського господарства та захисту рослин і сприятиме формуванню стабільної та прогнозованої аграрної політики держави.

Держпродспоживслужба, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів» [125], є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого координується Кабінетом Міністрів України та спрямовується на реалізацію державної політики у галузях ветеринарної медицини, безпеки та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, санітарного законодавства і забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення (за винятком епіднадзора, гігієни праці та дозиметричного контролю). Служба також здійснює контроль за цінами, попередження та зменшення вживання тютюнових виробів, метрологічний та ринковий нагляд, сертифікацію насіння і садивного матеріалу, реєстрацію і облік машин в агропромисловий комплекс, державний нагляд за агропромисловим комплексом, охороною прав на сорти рослин та насінництво і розсадництво.

Так відповідно основними завданнями Держпродспоживслужби у сфері захисту рослин є: 1) реалізація державної політики у галузі карантину та захисту рослин; 2) здійснення відповідно до закону державного нагляду (контролю) за застосуванням санітарних та профілактичних і

протиепідемічних заходів щодо охорони в межах компетенції території України від проникнення хвороб рослин з території інших держав або карантинних зон; 3) здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням законодавства щодо зберігання, транспортування, торгівлі та застосування засобів захисту рослин, 4) здійснення контролю за виконанням фітосанітарних заходів.

Новий Закон України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» значно розширює повноваження Держпродспоживслужби у порівнянні із Законом України «Про захист рослин». Однією з ключових змін є впровадження обов'язкового фітосанітарного контролю імпортованої продукції та посилення нагляду за ввезенням засобів захисту рослин і карантинних матеріалів. Також запроваджується Єдиний державний реєстр засобів захисту рослин, що підвищить відкритість даних та унеможливило фальсифікацію або нелегальне ввезення небезпечних речовин.

Держпродспоживслужба отримує нові функції державного контролю, зокрема перевірки суб'єктів господарювання щодо дотримання норм використання засобів захисту рослин, встановлення відповідальності за порушення, включаючи штрафи, приписи та тимчасові заборони. Розширено механізми моніторингу, що дозволяє контролювати весь життєвий цикл засобів захисту рослин – від реєстрації та ввезення до застосування й утилізації.

Також вводиться сертифікація фахівців, які працюють із засобами захисту рослин, що гарантує професійний підхід до їхнього використання. Окрім цього, офіційно визнаються приватні лабораторії, які здійснюватимуть дослідження агрохімікатів і пестицидів, що сприяє підвищенню якості контролю. Ще однією суттєвою зміною є гармонізація українського законодавства із європейськими стандартами. Встановлено нові вимоги щодо оцінки ризиків при використанні пестицидів, буде запроваджено уніфіковані методи лабораторних досліджень, а також посилено обмеження на

застосування ЗЗР, які становлять ризик для здоров'я або довкілля. Загалом, якщо раніше державний контроль у сфері захисту рослин зосереджувався переважно на використанні засобів захисту рослин, то тепер він охоплює всі етапи – від імпорту до кінцевого застосування. Це суттєво підвищує рівень безпеки аграрного виробництва, зменшує ризики контрабанди та сприяє екологічній безпеці України.

Розглядаючи повноваження Держпродспоживслужби, варто звернути увагу на її історичний контекст та причини створення. Цей орган виник у процесі реформи контролюючих структур, спрямованої на оптимізацію державного нагляду у сферах безпечності харчових продуктів, ветеринарної та фітосанітарної безпеки. Його діяльність стала продовженням змін, які відбулися внаслідок ліквідації та реорганізації низки інспекційних органів.

У науковій літературі звертається увага на те, що інституційно-функціональна система управління та контролю у сфері рослинництва потребує оптимізації. Поліводський О.А. підкреслює, що наявність великої кількості комісій та органів із подібними повноваженнями не тільки не підвищує ефективність регулювання, а навпаки – призводить до паралелізму, дублювання компетенцій та невиправданих управлінських витрат [126, с.5]. Така ситуація обумовлює надмірну бюрократизацію процедур, ускладнює доступ сільськогосподарських виробників до ринку та створює додаткові адміністративні бар'єри. У підсумку страждає конкурентоспроможність вітчизняних аграріїв, адже замість сприяння розвитку галузі управлінська система фактично гальмує її модернізацію та інноваційний розвиток. Оптимізація кількості та функцій відповідних органів, на думку вчених, має стати одним із ключових напрямів державної політики у сфері сільського господарства.

У наукових працях визначається, що історія функціонування контролюючих органів у сфері сільського господарства нерідко супроводжувалася проблемами, пов'язаними з їх ефективністю та

сприйняттям у суспільстві. Зокрема, дослідники наголошують, що найбільше складнощів виникало з установами, у назві яких містилося слово «інспекція». Як приклад, Бондар О. Г. аналізує діяльність Державної інспекції з контролю за використанням та охороною земель (2002–2010 рр.) та Державної інспекції сільського господарства, яка проіснувала недовго та була ліквідована. Окремо вчений вказує на критику роботи Державної екологічної інспекції, яку неодноразово звинувачували у корупційних практиках та непрозорості [127, с. 15]. Ці факти підтверджують, що саме термінологічне закріплення слова «інспекція» у назві нового органу контролю здатне негативно впливати на рівень суспільної довіри, викликати скепсис та формувати уявлення про його корупційність ще до початку реальної діяльності.

Через дублювання функцій різні інспекційні служби мали змогу перевіряти та контролювати схожі аспекти правовідносин, створюючи додаткові адміністративні бар'єри для сільськогосподарських підприємств [128, с. 22].

Створення Держпродспоживслужби стало новим етапом у розвитку системи державного контролю, що принципово відрізняється від практики функціонування попередніх інспекційних органів. На відміну від них, які діяли в межах вузької спеціалізації, новий орган побудовано на засадах комплексного підходу, що передбачає об'єднання функцій ветеринарного, санітарного та фітосанітарного контролю в єдиній системі. Така інтеграція спрямована на усунення дублювання повноважень, зниження рівня бюрократизації та підвищення прозорості у сфері державного нагляду. Додатковим аргументом на користь цієї моделі є міжнародна практика, відповідно до якої поєднання кількох напрямів контролю в межах одного органу розглядається як ефективний механізм управління ризиками, пов'язаними з безпечністю харчової продукції та охороною здоров'я населення. У результаті створення Держпродспоживслужби сприяло не лише оптимізації адміністративних процедур, але й заклало підґрунтя для

впровадження європейських стандартів у сільськогосподарській сфері, що має особливе значення в умовах євроінтеграційного курсу України.

Водночас Єрмоленко В. М. висловлював сумніви щодо здатності Держпродспоживслужби ефективно виконувати свої функції на рівні Держсільгоспінспекції [129, с. 23]. Частково ці побоювання виправдані, оскільки на початкових етапах діяльності нової служби спостерігалися труднощі з координацією та налагодженням міжвідомчої взаємодії. Однак, у подальшому було здійснено низку заходів для підвищення ефективності контролю, зокрема впроваджено ризикоорієнтований підхід до державного нагляду, що відповідає європейським стандартам.

Все ж таки, одним із дискусійних питань залишається розмежування компетенції між Держпродспоживслужбою, Держекоінспекцією та Держгеокадастром щодо контролю за вмістом залишкових кількостей пестицидів і агрохімікатів у ґрунтах. Козмуляк К. А. зазначає, що в цій сфері повноваження Держпродспоживслужби частково дублюються з іншими державними органами [130, с.146]. Водночас Ліхтер М. П. висловлює думку, що вирішення цієї проблеми можливе через узгоджену співпрацю з центральними органами виконавчої влади, що здійснюють контроль у сфері охорони навколишнього середовища [131, с. 184]. Підтримуючи цю позицію, слід зазначити, що координація між різними структурами державного контролю є необхідною умовою для підвищення ефективності нагляду та забезпечення екологічної безпеки. Злагоджена взаємодія дозволяє не лише уникати дублювання функцій, але й забезпечувати комплексний підхід до оцінки стану довкілля. Важливо, щоб така співпраця ґрунтувалася на чітко визначених процедурах обміну інформацією, єдиних методиках лабораторних досліджень та узгоджених критеріях оцінювання ризиків. Це створить умови для формування єдиної державної політики у сфері контролю за використанням пестицидів і агрохімікатів, що відповідатиме вимогам сталого розвитку та міжнародним екологічним стандартам.

Варто зауважити, що у 2019 році Кабінет Міністрів України вніс зміни до Положення про Держпродспоживслужбу, розширивши її повноваження. Зокрема, орган отримав право погоджувати методики визначення відповідності пестицидів і агрохімікатів сертифікатам якості та методичні вказівки щодо визначення вмісту залишкових кількостей пестицидів у воді, ґрунті та сільськогосподарській продукції [132]. Незважаючи на нормативне розмежування функцій, на практиці можливе часткове дублювання повноважень цих органів у сфері контролю за вмістом пестицидів і агрохімікатів у ґрунтах. Це потребує чіткого міжвідомчого узгодження та співпраці для забезпечення ефективного контролю та уникнення конфліктів компетенції.

Оскільки новий Закон України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» набуде чинності лише у 2028 році, наразі контроль за вмістом залишкових пестицидів у ґрунті здійснюється за старою нормативною базою, яка має розпорошені повноваження між кількома органами, часто без чітко визначених меж відповідальності.

Як відбувається наразі (станом на 2026 рік):

Держпродспоживслужба виконує основні функції у сфері контролю за засобами захисту рослин. Вона перевіряє дотримання агровиробниками правил зберігання, застосування пестицидів і агрохімікатів, а також проводить планові та позапланові перевірки. Проте, прямий лабораторний контроль ґрунтів на залишкові речовини здійснюється рідко через обмежені технічні ресурси та недостатнє фінансування.

Державна екологічна інспекція (Держекоінспекція) має повноваження здійснювати екологічний контроль, зокрема щодо забруднення ґрунтів, проте ці функції часто дублюються або залишаються невиконаними через обмежений доступ до земель сільськогосподарського призначення, складність у доведенні джерела забруднення та неузгодженість дій з іншими структурами.

Держгеокадастр на даному етапі немає прямої компетенції контролю за хімічним станом ґрунтів, але відповідає за облік та кадастрову інформацію щодо землекористування, що ускладнює ефективну координацію контролю. У результаті контроль за залишковими пестицидами в ґрунтах є фрагментованим, недостатньо прозорим і малоефективним, що створює значні екологічні ризики та відкриває поле для корупційних зловживань. Саме ці недоліки мають бути усунені після вступу в дію нового законодавства у 2028 році.

Можна погодитися з позицією Боснюк Ю.П. [133, с.84-85] та доповнити її з урахуванням особливостей діяльності Держпродспоживслужби у сфері захисту рослин. По-перше, Держпродспоживслужба була створена як орган, що поєднує контрольну-інспекційну діяльність із сервісним обслуговуванням. Це дало змогу не лише здійснювати державний контроль у сфері захисту рослин, а й надавати консультаційні та інформаційні послуги сільгоспвиробникам щодо застосування засобів захисту рослин, прогнозування фітосанітарного стану, запобігання поширенню карантинних організмів. Такий підхід сприяє впровадженню сучасних методів інтегрованого захисту рослин та зменшенню ризиків для довкілля та здоров'я людей. По-друге, на відміну від попередніх структур, Держпродспоживслужба була сформована не за галузевим принципом, а відповідно до мети своєї діяльності – забезпечення контролю за безпечністю продукції, в тому числі рослинного походження, на всіх етапах виробництва. Це дозволило усунути дублювання функцій та оптимізувати заходи державного контролю за використанням пестицидів і агрохімікатів, сертифікацією насіння та садивного матеріалу, дотриманням фітосанітарних вимог.

По-третє, у сфері захисту рослин важливим кроком стало впровадження концепції «від лану до столу», яка забезпечує комплексний контроль усього ланцюга виробництва та обігу продукції рослинного походження. Це охоплює моніторинг фітосанітарного стану полів, контроль за використанням засобів

захисту рослин, дотриманням максимальних рівнів залишкової кількості пестицидів у продукції та контроль імпоротної продукції на відповідність фітосанітарним вимогам.

Важливим аспектом діяльності Держпродспоживслужби стало узгодження національного фітосанітарного законодавства з вимогами ЄС, що сприяє розширенню можливостей експорту української продукції. Інтеграція контролюючих функцій дозволила покращити систему державного нагляду у сфері захисту рослин, знизити регуляторне навантаження на аграрний бізнес та підвищити рівень фітосанітарної безпеки в Україні.

Таким чином, Держпродспоживслужба, на відміну від попередніх інспекційних органів, працює за принципом комплексного підходу до державного контролю. Попри окремі критичні зауваження щодо її діяльності, слід визнати, що її функціонування відповідає сучасним міжнародним стандартам та сприяє підвищенню рівня безпеки у сфері захисту рослин, ветеринарного контролю та захисту прав споживачів.

Регіональний рівень системи суб'єктів у сфері захисту рослин складають обласні та районні управління Держпродспоживслужби, до цієї групи також можна віднести органи місцевого самоврядування, які в більшій мірі реалізують політику на територіальному рівні.

Варто зазначити, що до 2022 року діяло «Положення про Головне управління Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів в області, в місті Києві» [134], яке було скасовано в рамках процесу оптимізації та реорганізації структури Держпродспоживслужби. Зокрема, відбулося створення міжрегіональних головних управлінь, що об'єднали функції кількох обласних підрозділів. Наприклад, було утворено Східне міжрегіональне головне управління Держпродспоживслужби, яке охоплює кілька областей. Ці зміни спрямовані на підвищення ефективності управління та оптимізацію діяльності служби на регіональному рівні [135]. Через укрупнення районів (у межах децентралізації)

було скорочено кількість районних управлінь Держпродспоживслужби та оптимізовано їхні функції. Це вплинуло на систему контролю за використанням засобів захисту рослин та фітосанітарний нагляд, оскільки зменшилася кількість фахівців на місцях, а відповідальність була передана обласним управлінням.

У положенні про Держпродспоживслужбу зазначено, що Держпродспоживслужба діє через свої територіальні органи, які виконують покладені на службу повноваження на місцях. Після адміністративної реформи та скорочення районних держадміністрацій, Кабінет Міністрів України вніс зміни до структури територіальних органів виконавчої влади (у т.ч. Держпродспоживслужби). У рамках цього було переглянуто структуру, але повноваження делегуються центральним органом через накази, тимчасові положення та інструкції. Хоча старе Положення втратило чинність, обласні та районні підрозділи Держпродспоживслужби керуються загальним Положенням про службу, законодавчими актами України, а також наказами та розпорядженнями центрального органу. Нові положення про територіальні органи можуть бути в процесі затвердження або адаптації до змін, пов'язаних із децентралізацією та адмінреформою.

Варто підкреслити, що відповідно до статті 9 Закону України «Про захист рослин» до компетенції місцевих органів виконавчої влади у цій сфері належать: контроль за виконанням підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами заходів із захисту рослин; сприяння державним фітосанітарним інспекторам у виконанні їхніх службових обов'язків; створення надзвичайних комісій для боротьби з особливо небезпечними шкідливими організмами у разі їх масового поширення; а також запровадження в межах компетенції спеціального режиму захисту рослин у період загрози від таких організмів. У свою чергу, стаття 10 цього ж Закону уточнює, що органи місцевого самоврядування здійснюють свої повноваження у сфері захисту рослин у межах і порядку, визначених

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Разом з тим, аналіз положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [136] свідчить, що прямих норм, які б безпосередньо регулювали сферу захисту рослин, у ньому немає. Водночас цей Закон визначає широке коло загальних повноважень органів місцевого самоврядування у галузях сільського господарства, земельних відносин та охорони довкілля, які опосередковано охоплюють і питання захисту рослин. Так, відповідно до статті 33, до компетенції виконавчих органів сільських, селищних та міських рад віднесено: підготовку та подання на розгляд рад пропозицій щодо програм соціально-економічного і культурного розвитку відповідних територіальних громад; формування пропозицій з питань регулювання земельних відносин; організацію діяльності у сфері охорони навколишнього природного середовища. Таким чином, навіть за відсутності прямої згадки про захист рослин, органи місцевого самоврядування мають можливість здійснювати заходи у цій сфері, спираючись на свої загальні функції з управління природними ресурсами та забезпечення екологічної безпеки. Це відкриває потенціал для більш активного залучення місцевих рад до реалізації державної політики у сфері фітосанітарної безпеки, зокрема шляхом прийняття місцевих програм підтримки сільського господарства, моніторингу стану земель та запровадження профілактичних заходів проти поширення небезпечних шкідливих організмів.

Наступним кваліфікаційним критерієм для поділу суб'єктів у сфері захисту рослин визначено критерій функціонального призначення.

Так за функціональним призначенням суб'єктів у сфері захисту рослин можна поділити на:

1) нормотворчі та регуляторні органи: суб'єкти, що розробляють нормативно-правову базу, регулюють діяльність у сфері захисту рослин: Кабінет Міністрів України, Мінекономіки, Держпродспоживслужба. На цій групі суб'єктів детально зупинятися не будемо, адже їхню діяльність було

розглянуто в межах першого класифікаційного критерію.

2) контролюючі та наглядові органи: суб'єкти, що здійснюють державний контроль за дотриманням законодавства у сфері захисту рослин: Держпродспоживслужба (фітосанітарний контроль, реєстрація засобів захисту рослин, контроль за використанням пестицидів). Органи місцевого самоврядування (контроль на рівні територіальних громад). Лабораторії та сертифікаційні установи (перевірка якості продукції).

В межах цієї групи, можемо зупинитися більш детально на лабораторіях та сертифікаційних установах у сфері захисту рослин. У сучасній системі суб'єктів, що функціонують у сфері захисту рослин, особливе місце посідають фітосанітарні лабораторії та сертифікаційні установи, які забезпечують науково-аналітичне підґрунтя для прийняття управлінських рішень. Хоча Закон України «Про захист рослин» не містить прямих згадок про ці установи, їх роль проявляється через законодавчо врегульовану процедуру фітосанітарного контролю та експертизи, без якої ефективного виявлення, обмеження або ліквідація шкідливих організмів є неможливим.

Законодавчу базу щодо фітосанітарної експертизи встановлює насамперед Закон України «Про карантин рослин». Відповідно до статті 13 цього Закону, фітосанітарна експертиза (аналізи) здійснюється державними або уповноваженими лабораторіями на підставі міжнародних стандартів та методик. Крім того, стаття 13-1 визначає умови, за яких приватні лабораторії можуть отримати право на здійснення таких експертиз – зокрема, наявність акредитації, відповідної матеріально-технічної бази та фахового персоналу. Таким чином, лабораторії, які отримали дозвіл від центрального органу виконавчої влади (наразі – Держпродспоживслужби), є офіційними суб'єктами системи захисту рослин, що діють у межах визначених законодавством процедур.

Важливо підкреслити, що саме на результати лабораторних досліджень спираються органи державного контролю при прийнятті рішень про введення

карантинного режиму, знищення або ізоляцію рослинної продукції, заборону переміщення об'єктів регулювання тощо. Фактично, експертний висновок лабораторії є юридично значущим документом, який запускає адміністративну процедуру реалізації заходів із захисту рослин. Крім того, сертифікаційні установи забезпечують контроль за якістю засобів захисту рослин, рівнем залишкових речовин у продукції, що є вимогою як внутрішнього, так і зовнішнього ринку (зокрема, при експорті до країн ЄС).

В Україні функціонує мережа фітосанітарних лабораторій, які відіграють ключову роль у забезпеченні фітосанітарного контролю та безпеки рослинної продукції. Станом на січень 2026 року Мінекономіки оновило перелік уповноважених фітосанітарних лабораторій, який наразі включає 27 установ [137]. Серед них особливе місце займає Державна установа «Центральна фітосанітарна лабораторія», яка здійснює комплексні фітосанітарні експертизи та надає методичну підтримку іншим лабораторіям [138]. Повний та актуальний перелік державних фітосанітарних лабораторій доступний на офіційному сайті Держпродспоживслужби.

Отже, лабораторії та сертифікаційні установи мають функціональну автономію, проте діють у межах офіційної системи фітосанітарного нагляду. Їхня участь гарантує об'єктивність та наукову обґрунтованість фітосанітарних заходів, що здійснюються в межах захисту рослин, забезпечує довіру до української аграрної продукції на міжнародному рівні та сприяє реалізації принципів сталого сільського господарства.

3) наукові та освітні установи: суб'єкти, що займаються дослідженнями, розробками у сфері захисту рослин, підготовкою кадрів: Інститут захисту рослин НААН, Аграрні університети, Науково-дослідні лабораторії. Варто зазначити, що відповідно до ст. 26 Закону України «Про захист рослин», визначено, що наукове забезпечення захисту рослин здійснюється Національною академією наук України, Національною академією аграрних наук України, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну

політику у сфері захисту рослин, через мережу наукових і науково-дослідних установ та організацій.

4) виробничі та комерційні суб'єкти: суб'єкти, що безпосередньо займаються впровадженням засобів захисту рослин: фермерські господарства та аграрні підприємства; компанії-виробники та дистриб'ютори засобів захисту рослин; сертифікаційні центри та випробувальні лабораторії.

Згідно зі статтею 18 Закону України «Про захист рослин» визначено комплекс прав та обов'язків суб'єктів господарювання, установ, організацій усіх форм власності, а також громадян у цій сфері. По-перше, вони мають право: отримувати у встановленому порядку повну й достовірну інформацію щодо появи, поширення та шкодочинності небезпечних шкідливих організмів; брати участь у підготовці й обговоренні проектів цільових програм із захисту рослин, а також вносити пропозиції до центрального органу виконавчої влади, що формує та реалізує державну політику у відповідній галузі; вимагати відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень законодавства у сфері захисту рослин. По-друге, на них покладаються й низка обов'язків, зокрема: проводити регулярні обстеження посівів, угідь, насаджень, сховищ і продукції рослинного походження та у разі виявлення поширення шкідливих організмів оперативно повідомляти про це уповноважений орган виконавчої влади; дотримуватися встановлених технологій вирощування сільськогосподарських та інших культур; залучати до робіт, пов'язаних із транспортуванням, зберіганням, застосуванням і реалізацією засобів захисту рослин, лише осіб, які мають відповідне посвідчення про право роботи з пестицидами (відповідно до Закону України «Про пестициди і агрохімікати»); своєчасно здійснювати профілактичні та винищувальні заходи проти шкідників, хвороб і бур'янів; дотримуватися правил і регламентів зберігання, перевезення та застосування засобів захисту рослин, а також використовувати належну техніку, обладнання й засоби індивідуальної та громадської безпеки; відшкодовувати збитки, заподіяні іншим суб'єктам господарювання чи громадянам внаслідок

порушення законодавства; сприяти діяльності державних фітосанітарних інспекторів у процесі виконання ними своїх обов'язків.

Таким чином, Закон України «Про захист рослин» окреслює не лише механізми забезпечення правових гарантій для суб'єктів господарювання та громадян, але й встановлює чіткі зобов'язання, дотримання яких є необхідною умовою для підтримання належного фітосанітарного стану, запобігання поширенню небезпечних організмів та забезпечення продовольчої й екологічної безпеки.

Фізичні особи – громадяни, які використовують засоби захисту рослин на присадибних або садових ділянках, також входять до кола суб'єктів, якщо їх діяльність має господарський характер. У разі вирощування продукції виключно для власного споживання вони не підлягають суворому регулюванню, однак мають дотримуватися вимог безпеки та інструкцій. Якщо ж така продукція потрапляє на ринок, вони підпадають під державний нагляд. Так, відповідно до ст. 24 Закону України «Про захист рослин» громадяни, яким земельні ділянки належать на праві власності або праві користування і які займаються вирощуванням сільськогосподарських та інших рослин і насаджень, мають бути обізнані із засобами захисту рослин і технологією їх застосування.

Приватні суб'єкти господарювання відіграють ключову роль у реалізації заходів захисту рослин на виробничому рівні. Вони не лише здійснюють сільськогосподарське виробництво, але й зобов'язані дотримуватись комплексу фітосанітарних та агротехнічних вимог.

Варто також зауважити, що Закон України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» деталізує типи суб'єктів, які підлягають регуляції: оператори ринку засобів захисту рослин – виробники, імпортери, постачальники; користувачі ЗЗР – юридичні та фізичні особи, які безпосередньо застосовують препарати; агрохімічні сервісні компанії – підприємства, що надають послуги із застосування ЗЗР; експерти з

інтегрованого захисту рослин – сертифіковані фахівці; органи сертифікації, лабораторії – недержавні суб'єкти контролю. Ці категорії деталізують функціональні ролі суб'єктів, що раніше узагальнено описувались як «організації всіх форм власності».

І за формою власності, суб'єктів у сфері захисту рослин можливо поділити на: 1) державні органи та установи: Мінекономіки, Держпродспоживслужба, державні науково-дослідні установи; 2) приватні суб'єкти: компанії-виробники засобів захисту рослин, фермерські господарства, приватні лабораторії та аналітичні центри; 3) громадські та міжнародні організації: професійні асоціації та спілки фермерів, екологічні організації та громадські рухи; міжнародні організації (FAO, EPPO).

У сфері захисту рослин в Україні низка громадських організацій та об'єднань відіграють важливу роль, сприяючи розвитку аграрного сектору та забезпеченню екологічної безпеки. Нижче наведено деякі з них.

1. Асоціація фермерів та приватних землевласників України (далі – АФЗУ): АФЗУ є незалежною самоврядною всеукраїнською громадською організацією, яка представляє інтереси понад 43 тис. фермерів та приватних землевласників. Основна мета Асоціації – захист інтересів фермерів через діалог із владою та відстоювання їхніх прав конституційними методами [139]. Хоча безпосередньо АФЗУ не займається розробкою методів захисту рослин, вона сприяє підвищенню обізнаності фермерів щодо сучасних технологій та практик у цій сфері. Наприклад, Асоціація організовує та підтримує навчальні семінари, де обговорюються питання безпечного застосування засобів захисту рослин та сучасні технології обробітку ґрунту [140]. Крім того, АФЗУ співпрацює з іншими організаціями та державними установами для впровадження програм, спрямованих на покращення стану сільськогосподарських угідь, що опосередковано впливає на ефективність захисту рослин. Таким чином, АФЗУ відіграє важливу роль у сфері захисту рослин, забезпечуючи фермерів необхідною інформацією та підтримкою для

впровадження ефективних та безпечних методів господарювання.

У дослідженнях щодо суб'єктів у сфері безпечності та якості харчової продукції окрему увагу приділено так званій третій групі контролюючих суб'єктів – суб'єктам громадської контрольної-ініціативної діяльності. До цієї категорії відносяться передусім ті, хто є найближчими до кінцевого споживача: громадські організації та самі громадяни [141, с. 278–280]. Їхня роль полягає у здійсненні громадського контролю, висвітленні випадків порушення прав споживачів, ініціюванні публічних дискусій, а також у формуванні суспільного запиту на підвищення стандартів якості та безпечності харчових продуктів. Важливо, що саме ця група має потенціал забезпечувати ефективний зворотний зв'язок між державними органами та суспільством, сприяти прозорості діяльності виробників і підсилювати довіру до системи державного нагляду. У сучасних умовах розвитку громадянського суспільства значення таких ініціатив лише зростає, адже вони сприяють формуванню культури відповідального споживання та підвищують рівень захисту здоров'я населення.

В Україні також діє низка екологічних організацій, які займаються питаннями охорони навколишнього середовища, включаючи захист рослин. Вони працюють над збереженням біорізноманіття, впровадженням екологічно безпечних технологій у сільському господарстві та підвищенням обізнаності населення щодо екологічних проблем.

Основною метою діяльності громадських екологічних організацій є забезпечення ефективного громадського контролю за дотриманням вимог природоохоронного законодавства, активна участь у вирішенні актуальних екологічних проблем шляхом здійснення практичної природоохоронної діяльності, а також сприяння інформуванню громадськості щодо стану довкілля. Важливим напрямом їхньої діяльності є екологічна просвіта та виховання, спрямовані на формування екологічно відповідальної поведінки населення. Крім того, вони беруть участь у розробленні та реалізації

державної й регіональної екологічної політики, виступаючи партнерами органів влади у впровадженні принципів сталого розвитку [142]. В цьому контексті варто додати, що в Україні діють кілька громадських організацій, які безпосередньо займаються питаннями захисту рослин.

Власне, так можливо виділити: 1) Всеукраїнську асоціацію дистриб'юторів насіння та засобів захисту рослин (Ця громадська спілка об'єднує компанії, що займаються дистрибуцією насіння та засобів захисту рослин, сприяючи впровадженню сучасних агротехнологій та забезпеченню якісними матеріалами аграрний сектор України); 2) Українську промислову асоціацію захисту рослин (Громадська спілка, що об'єднує підприємства та організації, які працюють у сфері виробництва та дистрибуції засобів захисту рослин, сприяючи розвитку галузі та впровадженню передових технологій).

Вони сприяють поширенню науково обґрунтованих методів захисту рослин, проводять просвітницьку діяльність серед фермерів і населення, а також здійснюють контроль за використанням пестицидів і агрохімікатів, що є критично важливим в умовах зростаючого антропогенного навантаження на довкілля. У цьому контексті держава повинна не лише визнавати внесок таких організацій, а й активно їх підтримувати. Це може включати: фінансову мотивацію (наприклад гранти, пільги, цільові програми підтримки); залучення до державних програм екологічного моніторингу та агроекологічної освіти; створення платформ для співпраці між громадськими, науковими та державними інституціями тощо.

Отже, система суб'єктів у сфері захисту рослин – це цілісна, нормативно й функціонально визначена сукупність органів державної влади, міжнародних організацій, органів місцевого самоврядування, спеціалізованих служб, наукових установ, освітніх закладів, юридичних і фізичних осіб (у тому числі фермерських господарств і агропідприємств), які беруть участь у формуванні, реалізації, моніторингу та контролі заходів із захисту рослин від шкідників, хвороб, бур'янів та інших шкідливих організмів.

Структура цієї системи відображає взаємодію між її елементами: 1) державні органи здійснюють регулювання, нагляд та контроль за використанням засобів захисту рослин і дотриманням фітосанітарних вимог; 2) місцеві органи влади та самоврядування забезпечують реалізацію політики на регіональному рівні та контроль за виконанням заходів із захисту рослин; 3) приватні суб'єкти та фермерські господарства є основними виконавцями заходів захисту рослин та несуть відповідальність за дотримання фітосанітарних норм; 4) наукові установи забезпечують розвиток методів захисту рослин, моніторинг шкідників і хвороб, розробку новітніх технологій у цій сфері; 5) міжнародні організації встановлюють глобальні стандарти та норми, координують міжнародне співробітництво у сфері фітосанітарного захисту.

2.2. Правова характеристика інтегрованої системи та особливого режиму захисту рослин

Захист рослин є важливою складовою агропромислового комплексу, що сприяє забезпеченню продовольчої безпеки та стабільності сільськогосподарського виробництва. У сучасних умовах досягнення ефективного захисту рослин потребує комплексного підходу, який враховує як екологічні, так і економічні аспекти. Одними з найбільш ефективних механізмів у цій сфері є особливий режим та інтегрована система захисту рослин, що передбачають використання різноманітних методів і засобів боротьби зі шкідниками, хворобами та бур'янами з одночасною мінімізацією негативного впливу на навколишнє середовище і здоров'я людини.

Особливий режим захисту рослин ґрунтується на специфічних правових нормах, що регулюють застосування пестицидів та інших хімічних засобів,

тоді як інтегрований режим ставить акцент на комплексне управління сільськогосподарськими екосистемами, сприяючи зменшенню використання хімії через упровадження біологічних, механічних та агротехнічних методів. Правова регламентація цих режимів охоплює як національне, так і міжнародне законодавство, що визначає основні принципи, норми та стандарти щодо застосування захисних заходів.

З огляду на зростання потреб у збереженні агроєкосистем та зменшенні пестицидного навантаження, інтегрований підхід поступово став основою сучасної практики захисту рослин. Його перевагою є поєднання ефективності та безпеки, що дозволяє не лише контролювати чисельність шкідників, а й зберігати біорізноманіття та родючість ґрунтів. Саме тому важливим є чітке розуміння сутності цієї системи та її ключових елементів.

В першу чергу, варто з'ясувати визначення поняття інтегрованого захисту рослин та його складових компонентів. Це дозволить сформулювати цілісне уявлення про механізми, які забезпечують ефективне, екологічно безпечне та економічно обґрунтоване регулювання чисельності шкідливих організмів у сільському господарстві, з урахуванням як природоохоронних підходів, так і сучасних науково обґрунтованих методів ведення агровиробництва.

Слід зауважити, що вже на початку 1950-х років почали формуватися перші підходи до розуміння поняття «інтегрований захист рослин». Вагомий внесок у міжнародне визнання цього терміна зробила робоча група експертів ФАО, яка у 1967 році запропонувала узагальнене визначення інтегрованого захисту рослин. Відповідно до нього, інтегрований захист рослин розглядається як система управління шкідливими організмами, що здійснюється з урахуванням їх взаємозв'язків із навколишнім природним середовищем та динаміки популяцій. Така система передбачає застосування комплексу взаємодоповнювальних методів і засобів впливу, спрямованих на утримання чисельності шкідників на рівні, нижчому за економічний поріг

шкодочинності [143, с. 116–119].

Інтегрований захист рослин розглядається як комплексна система заходів, спрямованих на зменшення чисельності бур'янів, шкідників та збудників хвороб шляхом узгодженого застосування різних методів у певному просторі та часовому проміжку. Як зазначають дослідники, ефективність цього підходу ґрунтується на постійному моніторингу фітосанітарного стану посівів, що дозволяє своєчасно ухвалювати рішення щодо захисних дій, уникаючи надмірного використання хімічних засобів [144, с. 8–9].

У сучасних умовах такий підхід набуває особливого значення, адже поєднання біологічних, агротехнічних та хімічних методів не лише підвищує врожайність, а й сприяє збереженню біорізноманіття та мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище. Це важливо для розвитку сталого сільського господарства, де пріоритетним завданням стає не лише економічна ефективність, а й дотримання міжнародних екологічних стандартів та вимог у сфері безпеки продукції. Таким чином, інтегрований захист рослин виступає ключовим елементом сучасної системи фітосанітарної безпеки та правового регулювання у цій сфері.

Слід відмітити, що в чинному Законі України «Про захист рослин» інтегрований захист не розглядається як «системний об'єкт», так на думку законодавця, відповідно до ст. 1 цього Закону визначено, що інтегрований захист рослин – це комплексне застосування методів для довгострокового регулювання розвитку та поширення шкідливих організмів до невідчутного господарського рівня на основі прогнозу, економічних порогів шкодочинності, дії корисних організмів, енергозберігаючих та природоохоронних технологій, які забезпечують надійний захист рослин та екологічну рівновагу довкілля. Такий підхід формально визнає важливість поєднання методів, однак не закріплює їх у вигляді структурованої та обов'язкової для впровадження системи.

Натомість, Закон України «Про державне регулювання у сфері захисту

рослин», суттєво змінює правовий підхід до розуміння інтегрованого захисту. У цьому нормативно-правовому акті інтегрований захист розглядається не просто як набір методів, а як обов'язкова і формалізована система, що має бути впроваджена на національному рівні. Відповідно до положень статей 5 та 17, держава не лише визнає інтегрований захист пріоритетним напрямом у сфері охорони рослин, а й бере на себе зобов'язання сприяти його розвитку через нормативне регулювання, розробку методик, створення стимулів для аграріїв та контроль за дотриманням відповідних стандартів.

Таким чином, спостерігається еволюція підходу – від опису інтегрованого захисту як факультативного інструменту в чинному законодавстві до закріплення його у вигляді системної політики в новому законі, що набуде чинності через декілька років. Це також відображає імплементацію європейських підходів, зокрема вимог Директиви 2009/128/ЄС Європейського Парламенту [145] щодо сталого використання пестицидів, у якій інтегрований захист є основною складовою сталого землеробства. Отже, на сучасному етапі в Україні інтегрований захист рослин вже не сприймається як альтернативний підхід, а визнається базовим принципом державної аграрної політики у сфері фітосанітарної безпеки.

Варто відмітити, що наукова спільнота протягом тривалого часу розглядає інтегрований захист рослин як складний системний об'єкт, що поєднує екологічні, економічні та правові аспекти. Зокрема, Яремчук К.О. аналізує впровадження інтегрованих систем захисту рослин як важливу складову аграрної політики держави, яка має базуватися на науково обґрунтованому забезпеченні ринку ефективними та різноманітними засобами захисту рослин у достатній кількості. Такий підхід, на думку дослідника, не лише підвищує результативність заходів боротьби зі шкідниками та хворобами, а й позитивно впливає на стан ґрунтів і біорізноманіття, створюючи передумови для сталого аграрного розвитку [109, с. 103].

У контексті сучасних євроінтеграційних процесів інтегрований захист

рослин стає важливим інструментом гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами у сфері фітосанітарії та охорони довкілля. Його запровадження дозволяє зменшити залежність від хімічних засобів, підвищити безпечність продукції для споживачів та знизити ризики негативного впливу на здоров'я населення. Таким чином, інтегрований захист рослин виступає не лише технологічною системою, але й важливим елементом державної політики у сфері продовольчої безпеки та охорони навколишнього природного середовища.

Ще в 1999 році, як зазначає Карпінська Н. В. в Україні пропонувалося ухвалення Закону України «Про інтегрований захист рослин», який мав би закласти правові засади комплексного підходу до контролю шкідливих організмів. Такий підхід передбачав би поєднання біологічних, агротехнічних і хімічних методів захисту рослин. Попри відсутність прогресу в цьому напрямі, ідея інтегрованого захисту залишається надзвичайно актуальною в умовах викликів сталого розвитку та необхідності гармонізації з політикою ЄС [146, с. 52].

Інтегрований захист рослин, за визначенням Писаренка В.М., – це науково обґрунтована система управління шкідливими організмами, що базується на фітосанітарному моніторингу, оцінці ризиків та прогнозуванні стану посівів. Її сутність полягає у поєднанні різних методів – агротехнічних, біологічних, механічних, хімічних і фізичних – із урахуванням біологічних особливостей шкідників, специфіки сільськогосподарських культур та вимог екологічної безпеки. Такий підхід спрямований на зниження пестицидного навантаження, збереження біорізноманіття та забезпечення стабільності врожайності [147, с. 4]. У сучасних умовах цей підхід набуває стратегічного значення, оскільки дозволяє поєднати економічні інтереси агровиробників із завданнями охорони довкілля та продовольчої безпеки. Його впровадження потребує належного нормативно-правового регулювання, стимулювання використання біологічних методів та підвищення відповідальності за

порушення фітосанітарних вимог. Таким чином, інтегрований захист рослин виступає не лише технологічною системою, але й ключовим елементом державної політики у сфері сталого розвитку аграрного сектору.

Інтегрований захист рослин може розглядатися не лише як цілісна система, а й як практичний метод управління шкідливими організмами. Такий підхід ґрунтується на поєднанні агротехнічних, біологічних та хімічних засобів захисту із постійним моніторингом стану посівів. У цьому випадку акцент робиться на гнучкому та оперативному реагуванні на зміни фітосанітарної ситуації, що дозволяє агровиробникам ефективно контролювати шкідників без надмірного використання пестицидів [148, с. 56–58]. Водночас звуження інтегрованого захисту лише до рівня методу може обмежувати його потенціал. Без належної системної організації та стратегічного планування такий підхід не здатен забезпечити довгострокову стабільність агроєкосистем. Тому важливо розглядати його у ширшому контексті – як елемент державної аграрної політики та інструмент досягнення цілей сталого розвитку, що поєднує технологічні інновації з екологічною відповідальністю.

Сучасне наукове бачення інтегрованого захисту сільськогосподарських культур базується на концептуальній моделі, розробленій Лісовим М.П. і Трибелем С.О., яка передбачає багаторівневий, системний підхід до управління фітосанітарним станом агроценозів [149, с. 213]. Вона включає такі основні етапи: а) оцінювання агрофону та фітосанітарного стану посівів; б) аналіз поточних і прогнозованих агрометеорологічних умов, а також рівня загрози з боку шкідливих організмів; в) розроблення системи заходів захисту культур; г) використання стійких сортів, з урахуванням їхньої ентопатологічної стійкості; д) впровадження цілеспрямованих агротехнічних прийомів; е) за потреби – застосування біологічних методів захисту; є) аргументоване рішення щодо використання пестицидів, визначення їхньої кількості та частоти обробок; ж) постійне оновлення даних про

агрометеорологічну та фітосанітарну ситуацію з метою оперативного коригування захисних заходів; 3) підсумкове оцінювання результатів: біологічного, економічного та господарського ефекту впроваджених заходів інтегрованого захисту. Ця модель дозволяє забезпечити раціональне, ефективне й екологічно безпечне управління захистом рослин на основі наукових принципів.

Таким чином, інтегрований захист рослин у сучасних умовах сформувався як відповідь на комплексні виклики, серед яких – загострення екологічних проблем, зростання економічних ризиків та соціальні очікування щодо безпечної продукції.

У цьому контексті зростає потреба в чіткому розумінні структурних елементів системи інтегрованого захисту, зокрема – термінологічного розмежування понять, які описують інструменти й підходи, що використовуються у фітосанітарній практиці. Це дозволяє точніше формулювати наукові положення, нормативні документи та практичні рекомендації для аграрного сектору.

Поняття «метод» трактується як спосіб організації та здійснення певної діяльності або набір прийомів, спрямованих на досягнення поставленої мети. Натомість «засіб» розуміється як конкретна дія чи інструмент, що безпосередньо використовується для досягнення результату. Попри певну схожість, ці категорії мають різний рівень узагальнення: метод охоплює комплекс засобів, які взаємодіють у межах цілісного процесу. Це добре простежується на прикладі захисту сільськогосподарських рослин: методи захисту формують загальну стратегію та підходи, тоді як засоби – це конкретні препарати, технології чи дії, які забезпечують реалізацію обраного методу. Таким чином, метод виступає системоутворюючим елементом, що визначає логіку та послідовність застосування окремих засобів. У контексті інтегрованого захисту рослин це означає, що ефективність досягається не стільки за рахунок окремих препаратів чи технологій, скільки завдяки їхньому

збалансованому поєднанню в межах єдиної, науково обґрунтованої системи.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист рослин» методи захисту рослин – способи, за допомогою яких здійснюється захист рослин (організаційно-господарські, агротехнічні, селекційні, фізичні, біологічні, хімічні та інші). Варто зазначити, що у новому Законі України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» пряме визначення терміна методи захисту рослин відсутнє. Проте, в тексті закону чітко акцентовано увагу на переважному використанні нехімічних методів, зокрема біологічного методу як більш безпечної альтернативи хімічному втручанню. Закон також визначає, що у системі захисту рослин мають застосовуватися способи, що зменшують вплив на довкілля та здоров'я людей, відповідають принципам сталого розвитку і є частиною інтегрованого підходу.

Що стосується кожного з методів, котрі є складовими частинами інтегрованої системи захисту рослин, то слід зауважити, що агротехнічний метод захисту рослин є одними з найдавніших засобів боротьби зі шкідниками та хворобами культур. Їхнє наукове обґрунтування та практичне застосування розпочалося ще в XIX – XX століттях, коли аграрії почали впроваджувати ефективні агротехнічні прийоми для зменшення впливу шкідливих організмів. Згодом ці методи вдосконалювалися, розширюючи спектр заходів, спрямованих на профілактику та мінімізацію втрат урожаю.

У період радянської доби здійснювалися спроби нормативного врегулювання застосування агротехнічного методу захисту рослин. Зокрема, Постановою Ради Народних Комісарів СРСР «Про заходи боротьби з втратами у рослинництві від шкідників і хвороб сільськогосподарських культур та під час перезимівлі озимини» від 25 квітня 1932 року [69] було надано пріоритет саме агротехнічним заходам у протидії шкідникам і хворобам. У документі визначено ключові принципи використання цього методу, зокрема: своєчасний обробіток ґрунту, знищення рослинних решток, дотримання сівозміни та інші агротехнічні прийоми, що сприяли зменшенню чисельності

шкідливих організмів. Із розвитком наукових знань і технологій агротехнічний підхід еволюціонував і продовжує вдосконалюватися, зберігаючи важливу роль у комплексній системі захисту рослин.

Сьогодні агротехнічний метод захисту сільськогосподарських рослин являє собою комплекс агротехнічних заходів, які застосовуються в тій чи іншій мірі для підвищення стійкості культур до шкідників і хвороб. Нормативне регулювання цього методу наразі обмежене Постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2010 р. № 164 «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» [150], яка встановлює ключові нормативи щодо оптимального співвідношення культур у сівозмінах. Виконання положень цього нормативного акта сприятиме ефективному застосуванню агротехнічних заходів та забезпеченню сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Агротехнічний метод захисту рослин ґрунтується на впровадженні комплексу заходів, спрямованих на створення оптимальних умов для росту культур та підвищення їх природної стійкості до шкідників, хвороб і бур'янів. Його ключове завдання полягає у попередженні масового розвитку шкідливих організмів та мінімізації втрат урожаю за рахунок правильного підбору сівозмін, обробітку ґрунту, дотримання строків посіву та догляду за рослинами [151, с. 34]. Завдяки системному використанню цього методу не лише зменшується потреба у хімічних засобах захисту, але й підтримується екологічна рівновага агроєкосистем. Проте ефективність агротехнічного підходу залежить від комплексного планування та адаптації до конкретних природно-кліматичних умов, що робить його важливим елементом інтегрованого захисту рослин та сталого аграрного виробництва.

Агротехнічні методи виконують дві основні функції: сприяють оптимальному росту і розвитку культурних рослин, а також обмежують поширення та розмноження шкідників, хвороб і бур'янів. Сукупність

агротехнічних заходів формує сприятливе середовище, яке підвищує ефективність застосування засобів захисту рослин.

Зважаючи на сучасні виклики, зокрема зміну клімату, деградацію ґрунтів та необхідність зменшення хімічного навантаження на агроєкосистеми, агротехнічний метод набуває ще більшого значення. Його ефективне застосування передбачає впровадження адаптивних технологій, зокрема мінімального або нульового обробітку ґрунту (no-till), мульчування, сидерацію, точне землеробство та інтегровані системи управління врожаєм. Однак, для більш дієвого впровадження цього методу необхідне оновлення нормативної бази, зокрема розробка сучасних стандартів щодо адаптивного землеробства, збереження біорізноманіття та екологічно безпечних практик агровиробництва.

Наступним методом є механічний спосіб захисту рослин. У чинному Законі України «Про захист рослин» немає прямої згадки про механічні методи захисту рослин. Проте, Закон підкреслює важливість застосування екологічно безпечних заходів та інтегрованих методів захисту рослин, до яких можуть належати і механічні способи. Зокрема, стаття 4 Закону визначає основні вимоги щодо захисту рослин, включаючи додержання технології вирощування та екологічне обґрунтування доцільності захисту рослин від шкідливих організмів.

Механічний метод захисту рослин охоплює заходи, пов'язані зі збиранням урожаю, що сприяють зменшенню кількості шкідливих організмів у сільськогосподарській продукції. Зокрема, зернозбиральні комбайни під час жнив здійснюють механічне очищення зерна, знижуючи ризик потрапляння карантинних бур'янів і шкідників. Наприклад, насіння амброзії полинолистої, яке є значно дрібнішим за зерно пшениці, ячменю чи жита, частково відокремлюється під час обмолоту завдяки багатоетапному процесу механічного очищення [152, с. 28–33].

У сучасному агровиробництві механічний метод захисту рослин втратив

позиції як самостійний інструмент боротьби зі шкідниками та бур'янами. Його застосування має епізодичний характер, здебільшого в поєднанні з іншими методами. Основними причинами такого зниження популярності є низька ефективність при великій щільності шкідливих організмів, висока трудомісткість, обмеження щодо масштабного застосування, а також значні витрати на встановлення механічних засобів захисту для різних типів культур. У перспективі механічні методи можуть бути інтегровані в систему точного землеробства, зокрема завдяки автоматизованим агроботам та роботизованим комплексам.

У сучасних умовах фізичні методи захисту рослин мають обмежене застосування в аграрному секторі та використовуються переважно на невеликих площах, зокрема в тепличному господарстві, плодкових насадженнях або на присадибних ділянках. Їх використання обумовлене високою енергоємністю, значними матеріальними витратами та потребою у спеціалізованому обладнанні, що ускладнює масштабне впровадження цих методів у товарному сільськогосподарському виробництві.

Фізичний метод захисту сільськогосподарських культур вперше був закріплений на нормативному рівні постановою Ради Народних Комісарів СРСР від 28 січня 1934 року «Про заходи щодо боротьби з шкідниками зерна на елеваторах, складах і млинах» [153]. Наразі цей метод лише згадується у статті 1 Закону України «Про захист рослин».

Сутність фізичних методів полягає у застосуванні різних фізичних факторів впливу на шкідливі організми з метою їх знищення, пригнічення розвитку або недопущення поширення. До найбільш розповсюджених способів належать: 1) термічна обробка ґрунту – передбачає прогрівання або пропарювання верхніх шарів ґрунту для ліквідації шкідників, їхніх личинок, яєць, збудників хвороб та насіння бур'янів; 2) обробка насіння гарячою водою – застосовується як профілактичний захід проти насінневих інфекцій, забезпечуючи знезараження поверхні та частково – внутрішніх тканин

насіння; 3) ультразвуковий, електромагнітний та світловий вплив – використовуються для відлякування або знищення шкідливих організмів, переважно у закритому ґрунті або при зберіганні продукції; 4) механічне випромінювання або мікрохвильова обробка – перспективні, але переважно експериментальні методи, які вимагають подальших наукових досліджень та технічного удосконалення.

Попри свої переваги в екологічній безпечності, фізичні методи все ще поступаються іншим підходам в плані ефективності, гнучкості та економічної доцільності. Проте в умовах органічного виробництва або для локалізованої боротьби зі шкідниками вони залишаються актуальними та перспективними при подальшому розвитку технологічної бази [154].

Також, у сфері органічного землеробства, відповідно до Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [155], застосування фізичних методів дозволене та рекомендоване, за умови, що вони не завдають шкоди довкіллю та відповідають вимогам органічного виробництва. Це відкриває перспективи їхнього широкого використання у сертифікованих органічних господарствах. Незважаючи на обмежене використання, фізичні методи можуть бути ефективними в інтегрованих системах захисту рослин, особливо в поєднанні з іншими методами, такими як агротехнічні та біологічні. Це дозволяє зменшити хімічне навантаження на навколишнє природне середовище та підвищити стійкість агроecosистем.

На сьогодні в сільському господарстві України основними й найбільш розповсюдженими методами боротьби зі шкідниками та хворобами рослин продовжують залишатися хімічний та біологічний методи, які, за своєю суттю, представляють собою протилежні підходи. Біологічний метод передбачає використання природних ворогів шкідників, мікроорганізмів, ентомофагів або продуктів їхньої життєдіяльності для зменшення чисельності та шкодочинності фітопатогенних організмів. Такий підхід не лише сприяє

збереженню екологічної рівноваги, а й створює передумови для сталого ведення аграрного виробництва, мінімізуючи вплив на довкілля.

Хімічний метод захисту рослин передбачає використання пестицидів та інших токсичних речовин, які впливають на шкідливі організми через контакт, дихальну систему або під час живлення, що зрештою призводить до їх загибелі. Висока швидкість дії та результативність роблять цей підхід особливо ефективним у боротьбі з масовими спалахами шкідників чи у випадках, коли інші методи не дають належного ефекту, наприклад, при ураженні важкодоступних ділянок посівів.

Гафурова О.В., Новак Т.С., Міхневич Л.В., зазначають, що серед низки шкідливих та небезпечних виробничих факторів, характерних для сільськогосподарського виробництва, варто виділити високий рівень застосування хімічних речовин, зокрема пестицидів. Наразі вони широко використовуються для захисту сільськогосподарських культур від шкідників, хвороб, бур'янів, для регулювання росту рослин, боротьби з паразитами тварин і переносниками небезпечних захворювань, для знищення гризунів, що дозволяє суттєво підвищити врожайність, покращити товарний вигляд продукції та зберегти посіви [156, с. 238].

За інформацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, щороку у світі близько мільйона людей зазнають отруєння пестицидами та агрохімікатами, з яких до 20 тисяч випадків є смертельними [157, с. 262]. Зокрема, надмірний вміст нітратів у продуктах спричиняє різні захворювання, азотні випари забруднюють повітря, а фосфатні добрива, що погано розчиняються, призводять до зафосфачування ґрунтів і отруєння поверхневих і підземних вод [158, с. 126]. Накопичення пестицидів у ґрунті та їх міграція разом із талою та дощовою водою у водоносні горизонти створює загрозу екологічній рівновазі агроєкосистем. Це не лише знижує природну родючість ґрунтів, а й становить небезпеку для здоров'я населення через потрапляння токсичних речовин у питну воду. Крім того, тривале використання агрохімікатів сприяє

формуванню резистентності у шкідників та збудників хвороб, що зумовлює необхідність збільшення доз препаратів і створює замкнене коло зростання хімічного навантаження на довкілля.

Отже, ці фактори підкреслюють важливість розвитку інтегрованих систем захисту рослин, у яких хімічні засоби застосовуються лише як крайній захід, а пріоритет надається біологічним і агротехнічним методам, що забезпечує баланс між продуктивністю аграрного виробництва та збереженням природних ресурсів.

Хімічні препарати, що використовуються для боротьби зі шкідниками, негативно впливають на довкілля, зокрема забруднюють повітря, ґрунт та рослини, а також становлять потенційну загрозу для здоров'я людини. Їхнє застосування потребує значних фінансових ресурсів, використання складної та дорогої техніки, великої кількості пального та внесення високих доз токсичних речовин у сільськогосподарські угіддя. Тривале та систематичне використання таких засобів призводить до формування резистентності у шкідників, унаслідок чого виникають покоління, стійкі до дії пестицидів. Це змушує аграріїв підвищувати концентрації препаратів або переходити на більш токсичні речовини, що посилює негативний екологічний ефект. Додатковою проблемою є знищення корисних комах-ентомофагів, які природно регулюють чисельність шкідливих видів. Як наслідок, створюються сприятливі умови для масового розмноження нових популяцій шкідників, які раніше не становили значної загрози, що ще більше ускладнює фітосанітарну ситуацію та підвищує залежність від хімічних методів захисту.

Дослідження J. Cooper та H. Dobson підкреслюють низку переваг застосування хімічних методів захисту рослин. Серед основних позитивних аспектів виділяють подовження терміну зберігання сільськогосподарської продукції, зменшення потреби у трудомісткому ручному прополюванні, скорочення витрат пального, підвищення врожайності та ефективний захист садових культур [159, с. 1339].

Ефективність хімічного методу боротьби зі шкідниками та хворобами полягає у здатності швидко знищувати шкідників за короткий час. Водночас він не є екологічно безпечним: багато пестицидів токсичні не лише для шкідників, а й для корисних комах, птахів, тварин і людей. Додатково, деякі препарати накопичуються в ґрунті, воді, сировині та продуктах харчування, створюючи тривалу загрозу для довкілля та здоров'я людини. Такі особливості підкреслюють необхідність обмеженого та контрольованого використання хімічних засобів у системах інтегрованого захисту рослин [160, с. 171].

Попри високу ефективність хімічних засобів захисту рослин, які дозволяють швидко знищувати шкідливі організми, їх використання пов'язане з низкою ризиків. Багато пестицидів є токсичними не лише для шкідливих організмів, а й для корисних комах, тварин і людини. Крім того, вони можуть накопичуватися у ґрунті, воді та сільськогосподарській продукції, створюючи загрозу для довкілля та здоров'я населення. Саме тому законодавство України визначає пестициди як токсичні речовини, що можуть завдавати шкоди не лише шкідливим організмам, а й іншим компонентам живої природи. Це закріплено у ст. 1 Закону України «Про пестициди і агрохімікати».

Пестициди повинні ефективно захищати рослини, одночасно мінімізуючи ризики для довкілля та здоров'я людини. До основних вимог належать висока ефективність проти шкідників при мінімальних дозах, безпечність для корисних організмів, можливість чергування для запобігання резистентності, зручність застосування та зберігання, економічна доцільність, чітке маркування, а також відсутність накопичувальної дії та залишкової токсичності. Дотримання цих критеріїв забезпечує одночасну екологічну безпеку та господарську ефективність у сільському господарстві.

У межах реалізації Європейського зеленого курсу планується зменшити використання пестицидів на 50% до 2030 року. З огляду на це, вчені Національної академії аграрних наук України застерігають про високу

ймовірність заборони на українському ринку деяких діючих речовин засобів захисту рослин, зокрема широко використовуваних форм гліфосату, неонікотиноїдних інсектицидів тощо. Водночас ці речовини відіграють важливу роль у забезпеченні стабільного розвитку аграрного сектору [161].

Могутня та інколи мало контрольована індустрія хімічного захисту, протягом останніх десятиліть, призвела до значного забруднення навколишнього середовища пестицидами, що створило реальну загрозу екологічної катастрофи. Ситуацію ускладнює також феномен звикання шкідників до хімічних препаратів, що вимагає розробки нових, більш токсичних засобів боротьби. Це веде до того, що традиційні методи боротьби з шкідниками втрачають ефективність і потребують значних витрат на застосування більш потужних хімічних речовин.

Варто додати, що прийняття Закону України «Про державне регулювання сфери захисту рослин», який набуде чинності у 2028 році, передбачає встановлення чітких правил ліцензування, обігу та контролю пестицидів і агрохімікатів, що створює перспективу суттєвого оновлення правового поля в цій сфері. Водночас окремі положення Закону України «Про внесення змін до деяких законів щодо вдосконалення державного регулювання продовольчої безпеки та розвитку тваринництва» внесли уточнення до процедур державного контролю та нагляду за обігом пестицидів і агрохімікатів, сприяючи підвищенню прозорості та безпеки їх використання в сільському господарстві [162, с. 204].

У зв'язку з цим, перехід до біологічного методу захисту рослин стає надзвичайно важливим. Цей метод не лише знижує навантаження на екосистему, але й допомагає підтримувати природну рівновагу, зберігаючи корисних комах та інші організми. Він включає використання природних ворогів шкідників, мікроорганізмів та біопестицидів, які є безпечними для людей, тварин і навколишнього середовища. Крім того, біологічний метод знижує ризик розвитку резистентності у шкідників, що є серйозною

проблемою для хімічних препаратів.

Варто зауважити, що на відміну від діючого Закону України «Про захист рослин», Закон України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» закріплює положення щодо визначення такого методу, а саме: «біологічний метод захисту рослин – метод захисту рослин від шкідливих організмів за допомогою агентів біологічного захисту рослин та/або продуктів їх життєдіяльності», також у визначенні поняття «інтегрованої системи захисту» визначено «перевагу у наданні саме застосуванню біологічних методів». Це підкреслює важливість інтеграції біологічних методів у загальну стратегію захисту рослин, що дозволяє досягти збалансованого та стійкого контролю за шкідниками. Поєднання біологічних методів з іншими засобами захисту рослин забезпечує не тільки високий рівень ефективності, але й знижує екологічні ризики, зменшуючи залежність від хімічних препаратів.

Біологічний метод захисту рослин не обмежується лише органічним землеробством і може ефективно інтегруватися у комплексну систему захисту сільськогосподарських культур. Поєднання біологічних підходів із помірним застосуванням синтетичних пестицидів у періоди, коли вони мінімально впливають на корисних комах та мікрофлору, є доцільним і безпечним. Сучасні біологічні методи включають використання харчових і феромонних принад, зоологічні методи, застосування ентомофагів та препарати на основі продуктів життєдіяльності мікро- і макроорганізмів. Такі підходи дозволяють знизити залежність від хімічних засобів, підвищити ефективність захисту рослин і підтримати екологічну рівновагу [163, с. 23].

Біологічний метод захисту рослин також має низку переваг. Він економічно вигідний у довгостроковій перспективі, оскільки дозволяє зменшити витрати на хімічні препарати та забезпечує стабільний ефект. Сучасна науково-дослідна та виробнича база дозволяє ефективно застосовувати біологічні технології навіть на великих площах. Крім того, цей метод відповідає принципам органічного землеробства, що робить його

важливим для органічного виробництва, і має мінімальний негативний вплив на довкілля, зберігаючи біорізноманіття та зменшуючи забруднення ґрунтів і води. Сучасні дослідження зосереджені на вивченні факторів, що впливають на ефективність природних антагоністів шкідників, та на розробці способів регулювання біологічних взаємодій між корисними й шкідливими організмами для підвищення результативності біозахисту.

Якщо проаналізувати Дані про динаміку застосування хімічного та біологічного методів захисту рослин в Україні можна зробити кілька важливих висновків [Додаток А]: 1) загальний рівень обробки сільськогосподарських угідь залишався стабільним, коливаючись від 35 до 50 мільйонів гектарів на рік; 2) хімічні методи залишаються домінуючими у боротьбі зі шкідниками та хворобами рослин, охоплюючи значну частину оброблених площ. Від 2019 до 2024 року площі, оброблені хімічними засобами, варіюються від 47,99 млн га до 39,2 млн га. Це підтверджує, що попри тенденції до екологізації сільського господарства, хімічні препарати залишаються найбільш використовуваним засобом захисту; 3) частка біологічних методів залишається на низькому рівні, коливаючись від 2,5% у 2021 році до 3,7% у 2019 році, з поступовим зростанням у період з 2021 по 2024 рік. Це свідчить про поступове збільшення інтересу до більш екологічно чистих методів, але вони все ще займають дуже малу частину у загальній площі обробки; 4) зростання частки біологічних методів, хоча і незначне, свідчить про позитивні зміни в аграрній політиці та свідомості виробників. Важливо, що, з огляду на екологічні виклики, які пов'язані з використанням хімічних пестицидів, розвиток біологічних методів може стати важливою складовою стратегії сталого сільського господарства в Україні.

Таким чином, хоча перевага хімічних методів залишатиметься актуальною в найближчі роки, зростаюча частка біологічних методів вказує на поступовий перехід до більш екологічно безпечних практик в агросекторі.

Попри наукову обґрунтованість і екологічну доцільність біологічних

методів захисту сільськогосподарських культур, їх широке впровадження в Україні наразі залишається обмеженим. Причиною цьому є відсутність ефективних правових механізмів стимулювання використання таких методів серед агровиробників. Як зауважує Ключнікова А. О., в аграрному законодавстві України бракує цільових інструментів, здатних забезпечити реальну підтримку біозахисту, що призводить до домінування традиційних хімічних засобів захисту рослин [164, с. 123].

У 2022 році Кабінет Міністрів України затвердив План заходів із реалізації Стратегії біобезпеки та біологічного захисту на 2022–2025 роки [165]. Хоча цей документ має загальний характер і охоплює низку секторів, включаючи сільське господарство, він містить кілька ініціатив, що потенційно стосуються розвитку біологічного методу захисту рослин. Зокрема, мова йде про: 1) розробку та оновлення нормативно-правових актів у сфері використання біозасобів; 2) запровадження механізмів контролю за виробництвом і обігом біологічних агентів; 3) навчальні програми для аграріїв з питань безпечного застосування біопрепаратів; 4) підтримку наукових досліджень у галузі біозахисту [165].

Незважаючи на позитивні зрушення, цього недостатньо для системного розвитку біологічного захисту. Попередній досвід реалізації Державної цільової програми біобезпеки та біологічного захисту на 2015–2020 роки засвідчив необхідність стратегічного підходу та потребу у спеціалізованій підтримці [166].

У науковому середовищі були запропоновані концептуальні основи такої підтримки. Зокрема, Інженерно-технологічний інститут «Біотехніка» НААН України розробив «Концепцію розвитку біологічного методу захисту рослин». Концепція акцентує увагу на необхідності зниження використання хімічних пестицидів, розвитку екологічного землеробства та інтеграції біометоду в державну аграрну політику. Однак ця концепція не затверджена на рівні нормативного акта і має лише рекомендаційний статус.

З огляду на вищезазначене, постає нагальна потреба в ухваленні Державної цільової програми розвитку біологічного методу захисту рослин, що базувалася б на таких ключових положеннях: 1) комплексність підходу – замість фрагментарних ініціатив програма має передбачати цілісну стратегію розвитку біозахисту; 2) фінансування – забезпечення державної підтримки для наукових досліджень, створення та комерціалізації біопрепаратів; 3) правове регулювання – встановлення чіткої нормативної бази щодо застосування біозасобів у сільському господарстві; 4) мотивація аграріїв – запровадження фінансових і податкових стимулів для агровиробників, які застосовують біометоди (гранти, податкові пільги, підтримка виробництва біопрепаратів); 5) гармонізація з міжнародним досвідом – адаптація підходів ЄС, США та Канади щодо державної підтримки біологічного захисту. Запровадження такої Державної цільової програми дозволить Україні суттєво зменшити залежність від хімічних засобів, підвищити екологічну безпеку аграрного виробництва та забезпечити сталий розвиток сільського господарства у відповідності до європейських екостандартів.

Що стосується особливого режиму захисту рослин, то він становить окрему правову категорію в системі фітосанітарного контролю, що застосовується у разі виникнення загроз від особливо небезпечних шкідливих організмів. Такий режим передбачає введення комплексу надзвичайних заходів, спрямованих на локалізацію, обмеження розповсюдження та ліквідацію шкідливих об'єктів, здатних завдати значної шкоди сільськогосподарському виробництву або природним екосистемам. Його правова природа ґрунтується на особливому порядку прийняття управлінських рішень і мобілізації ресурсів для ефективного реагування на фітосанітарні ризики.

Законодавче підґрунтя для впровадження такого режиму закладено у статті 15 Закону України «Про захист рослин», де прямо передбачено можливість встановлення особливого режиму у разі масового поширення

особливо небезпечних шкідливих організмів. Водночас в новому Законі України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» визначення поняття «особливого режиму захисту рослин» відсутнє, втім зазначається порядок його запровадження. Цей Закон деталізує механізм прийняття відповідного рішення, покладаючи ініціативу на головного державного фітосанітарного інспектора або його заступника, а компетенцію з ухвалення рішення – на Кабінет Міністрів України, обласні військові адміністрації або органи місцевого самоврядування залежно від рівня загрози.

Варто також зазначити, що наразі діє Наказ Мінагрополітики «Про затвердження Переліку регульованих шкідливих організмів» [167]. Цим підзаконним нормативно-правовим актом було затверджено Перелік регульованих шкідливих організмів, які підлягали офіційному контролю, зокрема в разі імпорту, експорту, зберігання чи внутрішнього переміщення рослинної продукції. Основним інструментом реагування на виявлення таких організмів були карантинні заходи, що мали обмежувальний, профілактичний або санітарний характер.

Однак з урахуванням сучасних викликів, зокрема зростання загроз біобезпеці та змін клімату, що сприяють активізації шкідливих організмів, новим Законом України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» буде закріплено інституційно новий підхід. Так, поняття «особливий режим захисту рослин» не є буде повним аналогом карантину рослин у класичному розумінні, хоча й успадковує частину його функціонального змісту. На відміну від карантинних заходів, які були переважно спрямовані на обмеження переміщення продукції і діяли в межах планового державного контролю, особливий режим має надзвичайний характер і застосовується за умов, що виходять за межі стандартного фітосанітарного нагляду. Він передбачає обов'язкове оприлюднення рішення, залучення додаткових матеріальних ресурсів (у тому числі, приватних), координацію дій між кількома державними органами, а також фінансову компенсацію витрат, пов'язаних із виконанням

заходів.

Також важливо зазначити, що у новому Законі передбачено оновлення та затвердження Переліку особливо небезпечних шкідливих організмів Кабінетом Міністрів України, що відрізняється від попереднього переліку регульованих організмів, встановленого Наказом № 716. Отже, нова нормативна конструкція відображає перехід від жорстко визначених, процедурно обмежених форм державного нагляду до більш гнучкого, оперативного механізму реагування на фітосанітарні загрози. В цілому, можливо визначити ключові відмінності у вигляді таблиці [Додаток В].

Таким чином, можна зробити висновок, що інтегрована система захисту рослин та особливий режим захисту рослин є взаємодоповнюючими елементами сучасної державної політики у сфері агровиробництва. Інтегрована система ґрунтується на поєднанні профілактичних заходів, агротехнічних рішень, біологічного та хімічного контролю з урахуванням економічної доцільності та екологічної безпеки. Натомість особливий режим захисту рослин є надзвичайним інструментом правового реагування, що застосовується у випадках гострої загрози, спричиненої масовим поширенням небезпечних шкідливих організмів. Такий режим передбачає термінове впровадження спеціальних заходів та широку міжвідомчу взаємодію. Комплексне використання обох підходів дозволяє забезпечити надійний, гнучкий та ефективний механізм захисту рослин в умовах зростаючих внутрішніх і зовнішніх викликів.

2.3. Особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства про захист рослин

У межах державної аграрної політики України передбачено не лише забезпечення належного стану довкілля та охорони здоров'я населення, але й

застосування юридичних механізмів відповідальності за порушення норм, що регулюють захист рослин. Оскільки захист рослин становить невід'ємну частину функціонування агропромислового комплексу, а порушення у цій сфері здатні спричинити суттєві економічні, екологічні та соціальні збитки, потреба в належному юридичному реагуванні є цілком обґрунтованою. Відтак, ефективне застосування заходів юридичної відповідальності має ключове значення для забезпечення стабільності, безпеки та сталого розвитку аграрного сектору.

Юридична відповідальність за порушення законодавства про захист рослин має важливе значення для гарантування дотримання фітосанітарних норм, запобігання поширенню шкідливих організмів, а також для збереження екологічної стабільності в аграрній сфері. Нормативно-правове регулювання цієї відповідальності включає як адміністративні, так і кримінальні санкції, що застосовуються до порушників.

У правовій науці юридична відповідальність розглядається як застосування передбачених законодавством санкцій, що спричиняють негативні наслідки для правопорушника у вигляді особистих, майнових або організаційних обмежень.

Також вона полягає в застосуванні встановлених законом заходів примусу до осіб, які вчинили правопорушення, з метою їх виправлення та відновлення порушеного правового порядку. На відміну від інших видів соціальної відповідальності, вона ґрунтується винятково на нормах чинного законодавства та реалізується через діяльність уповноважених державних інституцій [168, с. 255].

Юридична відповідальність є невід'ємною складовою правового регулювання суспільних відносин, у тому числі у сфері захисту рослин. Вона забезпечує дотримання вимог законодавства, спрямовуючи поведінку суб'єктів у межах встановлених правових приписів. У цій сфері відповідальність застосовується за порушення режимів захисту рослин,

недотримання порядку використання засобів захисту рослин або невиконання приписів щодо особливо небезпечних шкідливих організмів. У межах цього інституту поєднуються загальноправові та спеціальні засоби юридичного впливу, що відображає міжгалузевий характер відповідальності у сфері аграрних та екологічних правовідносин.

У наукових дослідженнях з екологічного права також приділяється увага тлумаченню юридичної відповідальності за порушення норм, що регулюють охорону і використання об'єктів рослинного походження. Зокрема, у дисертаційній роботі Басай О.В. підкреслюється, що відповідальність у цій сфері розглядається як складний правовий інститут, який об'єднує комплекс заходів державного впливу. Така відповідальність має характер правоохоронного правовідношення, в межах якого до правопорушника застосовуються санкції, передбачені законодавством, з метою поновлення порушених прав та недопущення нових правопорушень у сфері охорони рослинних ресурсів [169, с. 88].

На думку Гетьмана А.П. юридична відповідальність у сфері охорони та використання об'єктів рослинного світу розглядається як форма державного примусу, спрямована на забезпечення реалізації встановлених законом спеціальних вимог. Така відповідальність може проявлятися як через застосування каральних санкцій, так і у вигляді компенсаційних механізмів, що покликані відновити порушене правове становище та стимулювати дотримання екологічно значущих норм [170, с. 456]. У контексті порушення законодавства про захист рослин така відповідальність виникає внаслідок протиправних дій чи бездіяльності, які порушують встановлений порядок захисту рослин, запобігання їх ураженню шкідниками та хворобами, а також збереження фітосанітарного стану. Такі порушення можуть завдавати прямої шкоди рослинному світу або створювати загрозу його деградації, що тягне за собою адміністративні, цивільно-правові чи кримінальні санкції для винних осіб.

На нашу думку, визначення, запропоноване Гетьманом А.П., є ґрунтовним і релевантним для аналізу юридичної відповідальності у сфері захисту рослин, оскільки воно охоплює як каральний, так і компенсаційний аспекти. Водночас у сучасних умовах розвитку законодавства про захист рослин доцільно розширити це поняття шляхом включення до нього положень щодо відповідальності за порушення міжнародних стандартів фітосанітарного контролю, а також вимог належного регулювання діяльності операторів ринку у сфері захисту рослин.

Як зазначає Каракаш І.І, норми природоохоронного та екологічного права визначають перелік основних порушень, що можуть мати місце в галузі охорони природних ресурсів, в тому числі, й у сфері захисту рослин. За порушення вимог цього законодавства передбачено застосування різних санкцій, що можуть включати кримінальну, адміністративну, цивільну та навіть трудову відповідальність, залежно від характеру правопорушення [171, с.431].

Відповідальність за порушення вимог щодо охорони довкілля, зокрема у випадках завдання шкоди природному середовищу, має всі ключові риси, характерні для юридичної відповідальності загалом. Водночас вона вирізняється специфікою правовідносин, що виникають між державою та особами, які вчинили дії (або допустили бездіяльність), що суперечать вимогам екологічного законодавства. Такі правовідносини базуються на юридичних фактах, пов'язаних із порушенням встановлених норм та створенням реальної або потенційної загрози довкіллю. Як наслідок, до порушників застосовуються передбачені законом заходи державного впливу, що мають на меті не лише притягнення до відповідальності, але й відновлення порушеного природного балансу, відшкодування заподіяної шкоди та недопущення подібних правопорушень у майбутньому [172, с. 15].

Узагальнюючи підходи науковців, юридична відповідальність розглядається крізь призму: 1) множинності аспектів (юридична

відповідальність охоплює як каральну функцію, пов'язану із застосуванням санкцій до правопорушника, так і превентивну та компенсаційну функції, спрямовані на відновлення порушених екологічних прав і якості об'єктів рослинного світу); 2) реакції держави на правопорушення (у вузькому розумінні вона виступає як застосування державою заходів впливу до осіб, які порушили законодавство про рослинний світ); 3) широкого контексту відповідальності (у широкому значенні відповідальність охоплює не лише санкції, але й зобов'язання усіх суб'єктів правовідносин щодо неухильного виконання екологічних норм, що забезпечують охорону рослинного світу; 4) правового зв'язку між суб'єктами (це правоохоронне відношення між державою, уповноваженими органами та правопорушником, у якому держава через свої органи реалізує заходи впливу, що передбачені законом [173, с. 118]).

Враховуючи наведені вище наукові підходи до розуміння юридичної відповідальності в екологічному та аграрному праві, а також беручи до уваги специфіку правовідносин у сфері поводження із засобами захисту рослин, доцільно сформулювати відповідне визначення цього правового інституту.

Власне так, юридична відповідальність за порушення у сфері захисту рослин – це передбачена законодавством система заходів примусового, запобіжного та компенсаційного характеру, що застосовується до фізичних та юридичних осіб за невиконання або порушення встановлених вимог щодо виробництва, обігу, застосування, транспортування та зберігання засобів захисту рослин, а також за недотримання фітосанітарних стандартів і вимог щодо охорони довкілля та здоров'я людини.

У правовій науці загально визнано, що юридична відповідальність поділяється на кілька основних видів, кожен з яких має свою специфіку залежно від характеру правопорушення. Зокрема, кримінальна відповідальність застосовується за вчинення злочинів і передбачає найсуворіші заходи покарання. Адміністративна відповідальність виникає

внаслідок порушення норм адміністративного права та реалізується у формі штрафів, попереджень та інших адміністративних санкцій. Дисциплінарна відповідальність настає у сфері трудових або службових відносин і має на меті підтримання трудової дисципліни та порядку. Водночас, майнова (цивільно-правова) відповідальність полягає у відшкодуванні шкоди, заподіяної однією особою іншій внаслідок неправомірних дій чи бездіяльності.

Дослідники відзначають, що крім традиційних видів юридичної відповідальності існують додаткові форми, які не завжди враховуються класичною класифікацією [174, с.13]. Зокрема, заходи впливу на осіб, які порушують законодавство у сфері охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, часто виділяють як окремий вид – екологічно-правову відповідальність. Вона спрямована на відшкодування шкоди довкіллю, попередження правопорушень і підтримання екологічної рівноваги. Така відповідальність може передбачати адміністративні, кримінальні, цивільно-правові та дисциплінарні санкції залежно від тяжкості і специфіки порушення, а також стимулює розвиток системи превентивних заходів у сфері охорони природи

У більшості випадків так звана «екологічна» відповідальність не є самостійним видом, а лише сферою застосування загальновизнаних форм юридичної відповідальності. Наприклад, шкода, завдана довкіллю, може стати підставою для: цивільно-правової відповідальності (відшкодування шкоди), адміністративної (накладення штрафів за порушення природоохоронних норм), кримінальної (у разі значної шкоди або небезпечних наслідків), дисциплінарної (у випадку службових порушень посадовцями).

Таким чином, більш доцільно буде розглядати юридичну відповідальність у сфері захисту рослин через призму традиційної класифікації, з урахуванням специфіки предмета регулювання – захисту рослин. Створення окремого виду «екологічно-правової відповідальності» може призвести до розмиття меж правових інститутів і надмірного

ускладнення правозастосування.

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про захист рослин», «порушення законодавства про захист рослин тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законом». Також, в цій статті міститься невичерпний перелік правопорушень у сфері захисту рослин, за вчинення яких особу може бути притягнуто до відповідальності. З огляду на зміст цієї норми, порушення можна умовно згрупувати за предметною спрямованістю наступним чином:

1) порушення, що спричиняють поширення шкідливих організмів, зокрема через недотримання технології вирощування або зберігання рослин, а також внаслідок несвоєчасного проведення профілактичних заходів;

2) порушення екологічного характеру, пов'язані з недотриманням вимог екологічної безпеки, що призводить до пошкодження рослин, зниження якості продукції, забруднення довкілля;

3) порушення інформаційного порядку, зокрема приховування або викривлення інформації про загрозу шкідливих організмів для посівів, насаджень чи продукції рослинного походження;

4) порушення, пов'язані із засобами захисту рослин: незаконне ввезення чи обіг незареєстрованих препаратів, використання засобів захисту рослин із закінченим терміном придатності, недотримання регламентів або відсутність посвідчення у виконавців робіт;

5) порушення, пов'язані з контролем та державним наглядом, зокрема відмова у пред'явленні продукції для огляду, або невиконання законних вимог посадових осіб Держпродспоживслужби;

6) інші порушення, відповідальність за які може бути передбачена спеціальними законами.

Враховуючи те, що нами неодноразово наголошувалось про прийняття нового законодавства у сфері захисту рослин, а саме Закону України «Про державне регулювання сфери захисту рослин», який набуде чинності у 2028

році, маємо згадати про положення, які стосуються саме юридичної відповідальності, що відображено у ст. 88 Закону.

У новому Законі передбачено чітку систематизацію правопорушень з поділом на три основні групи, що відображають ступінь суспільної небезпечності діянь та сферу правового регулювання:

1) правопорушення, пов'язані з обігом засобів захисту рослин: застосування незареєстрованих засобів; зберігання та використання без належного маркування; порушення правил транспортування, торгівлі та застосування;

2) порушення, пов'язані з процедурою фітосанітарного контролю та нагляду: перешкоджання державним інспекторам у проведенні огляду, недостовірні відомості під час експертизи, невиконання рішень про локалізацію чи ліквідацію спалахів шкідливих організмів;

3) порушення, що становлять загрозу довкіллю та здоров'ю населення: несанкціоноване або масове використання препаратів, які можуть вплинути на нецільові організми, забруднення ґрунтів, води або повітря засобами захисту, невиконання правил поводження з відходами засобів захисту рослин.

Варто також зауважити, що основна відмінність між чинним та новим законодавством полягає в підході до визначення та застосування санкцій за порушення у сфері захисту рослин. Чинний Закон окреслює перелік правопорушень та види відповідальності без конкретизації розмірів штрафів. Натомість новий Закон спрямований на гармонізацію з європейськими стандартами та передбачає більш жорсткі санкції, зокрема шляхом прив'язки розміру штрафів до мінімальної заробітної плати, що забезпечує їх актуальність та адекватність економічним умовам.

Власне так, пропонуємо вважати правопорушенням у сфері захисту рослин – протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), що порушує норми законодавства, які регулюють використання засобів захисту рослин, обіг рослинної продукції, а також заходи щодо запобігання, виявлення та

знищення шкідливих організмів, що завдають шкоди сільському господарству та навколишньому середовищу, за яке передбачено кримінальну, адміністративну, цивільну, дисциплінарну відповідальність.

Варто підкреслити, що кримінальні правопорушення у сфері охорони довкілля характеризуються високою латентністю, що значно ускладнює їх виявлення та оперативне реагування правоохоронних органів, а також ефективне запобігання екологічній злочинності загалом. Це пояснюється, зокрема, недостатнім усвідомленням масштабів і особливостей таких правопорушень як серед населення, так і на рівні органів влади. При цьому екологічні злочини становлять реальну загрозу суспільній безпеці, оскільки їхні наслідки виходять за межі економічної шкоди: вони руйнують екосистеми, негативно впливають на здоров'я людей і можуть спричинити віддалені, включно з генетичними, ризики для майбутніх поколінь.

В межах основного кримінального Закону, а саме – Кримінального кодексу України (далі – КК України) міститься лише одна стаття 247 (Розділ VIII Кримінальні правопорушення проти довкілля) [175], що передбачає міру відповідальності за порушення законодавства про захист рослин.

На думку Виноградової А.І., яка досліджувала склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 247 Кримінального кодексу України, способи його вчинення – зокрема порушення, знищення, ухилення або забруднення – визначають характер впливу на довкілля та спричинені ним наслідки. Механізм вчинення кримінального правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища, зокрема захисту рослин, тісно пов'язаний із взаємодією особи з матеріальними об'єктами довкілля, внаслідок чого утворюються як матеріальні, так і ідеальні сліди, які можуть бути зафіксовані в документах, на речах або збережені у свідченнях очевидців [176, с.76].

Окремої уваги заслуговує те, що це кримінальне правопорушення може бути вчинене як шляхом активних дій, так і через бездіяльність, причому

останнє є особливо характерним для порушень у сфері захисту рослин. Найпоширенішими прикладами пасивної протиправної поведінки є: невжиття заходів щодо знищення шкідників і хвороб рослин, відсутність локалізації уражених територій або утилізації зараженого врожаю, ненадання або свідоме приховування інформації про фітосанітарну загрозу, а також невиконання законних приписів посадових осіб, які здійснюють державний контроль у сфері захисту рослин. У таких випадках йдеться не просто про порушення спеціального законодавства, а про кримінально карану форму недбалості, або безвідповідальності, що становить реальну загрозу екологічній безпеці та сільському господарству країни.

Кримінальна відповідальність у сфері захисту рослин настає тоді, коли порушення фітосанітарних вимог, недотримання правил боротьби зі шкідниками або хворобами рослин призводить до серйозних наслідків. Основною відмінністю кримінального правопорушення від адміністративного правопорушення є саме наявність тяжких наслідків, що оцінюються за кількома критеріями: масштаб масових спалахів захворювань рослин (епіфітотій), рівень ураження сільськогосподарських культур і зниження їх продуктивності, шкода для людей, екосистем, тваринного світу та сільськогосподарського виробництва, а також площі територій, які стали непридатними для використання, і витрати на ліквідацію наслідків порушення [177, с. 26]. Такий підхід дозволяє більш об'єктивно визначати ступінь суспільної небезпеки правопорушень у сфері захисту рослин та адекватно застосовувати санкції, спрямовані на попередження масштабних збитків і забезпечення стабільності агроєкосистем.

Варто додати, що кримінальна відповідальність у таких випадках виконує подвійну функцію: вона не лише передбачає покарання для винної особи, але й має превентивне значення – покликана запобігти виникненню масштабних екологічних та економічних збитків, що можуть бути наслідком порушення вимог фітосанітарного законодавства. Саме тому ефективна

реалізація кримінально-правових норм у цій сфері є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку аграрного сектору та охорони навколишнього природного середовища. Втім, встановлена міра кримінальної відповідальності в умовах сьогодення не є співмірною із тими наслідками, що завдаються навколишньому природному середовищу.

У науковій літературі неодноразово порушувалося питання щодо необхідності посилення кримінально-правових санкцій за правопорушення у сфері екологічної безпеки, включно із порушенням законодавства про захист рослин. Дослідники вказують, що чинний рівень кримінальної відповідальності є недостатньо ефективним у стримуванні правопорушників та не відображає реальної суспільної небезпеки, яку несуть діяння, що призводять до масштабних екологічних або аграрних втрат [178, с. 12]. Особливо це стосується недбалого або умисного поширення шкідливих організмів, використання заборонених засобів захисту рослин, забруднення сільськогосподарських угідь або ігнорування рішень фітосанітарних органів, що в окремих випадках можуть мати наслідки катастрофічного масштабу.

На нашу думку, необхідним є також запровадження нової статті 247-1 КК України, що може бути обґрунтоване новелами Закону України «Про державне регулювання сфери захисту рослин». Зокрема, зважаючи на актуальні проблеми у сфері захисту рослин, пропонується передбачити кримінальну відповідальність за незаконний обіг, виробництво, застосування та використання фальсифікованих засобів захисту рослин.

Така законодавча ініціатива може мати на меті встановлення покарання для осіб, що займаються виготовленням, розповсюдженням або використанням підроблених препаратів, які становлять реальну загрозу для здоров'я людини, навколишнього природного середовища та сільськогосподарської продукції. Водночас, у контексті запроваджених законодавчих змін у сфері регулювання обігу засобів захисту рослин, доцільно криміналізувати використання незареєстрованих або несертифікованих

засобів, адже такі дії порушують встановлений порядок і можуть призводити до непередбачуваних наслідків. Особливої уваги потребує захист екосистем, зокрема масове знищення бджіл та деградація ґрунтів, що дедалі частіше трапляються внаслідок порушення правил обприскування пестицидами. Відтак, введення окремої статті до КК України дозволить системно протидіяти правопорушенням у сфері обігу засобів захисту рослин, запровадити ефективні превентивні механізми, а також забезпечити відповідальність на належному рівні за діяння, що завдають значної шкоди довкіллю та агросектору держави.

Саме тому, пропонуємо викласти ст. 247-1 КК України у такій редакції:

Стаття 247-1. Незаконний обіг засобів захисту рослин

1. Незаконне виробництво, зберігання, перевезення, придбання, збут або використання фальсифікованих засобів захисту рослин, а також засобів захисту рослин, що не пройшли державну реєстрацію, якщо такі дії створили загрозу для довкілля, здоров'я людей або сільськогосподарського виробництва, - караються штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з конфіскацією незаконно виготовленої продукції.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або організованою групою осіб, а також якщо вони спричинили тяжкі наслідки (масову загибель бджіл, забруднення води, ґрунту тощо), - караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років із конфіскацією майна.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили загибель людей або інші особливо тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

Що стосується адміністративної відповідальності в даній площині, то слід зазначити, що фахівці з адміністративного права виокремлюють специфіку адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення, яка полягає у поєднанні адміністративних та екологічних чинників у змісті

відповідних правовідносин. Важливою є також особлива підстава відповідальності – екологічне адміністративне правопорушення, що завдає шкоди довкіллю або створює загрозу його порушення. У цьому контексті врахування екологічного підґрунтя під час правозастосування дає змогу повною мірою забезпечити адміністративно-правовий захист природних об'єктів та зміцнити інструменти охорони навколишнього середовища [178, с. 9].

Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про захист рослин є важливим механізмом державного контролю, спрямованим на забезпечення виконання вимог у сфері фітосанітарного нагляду, карантину та захисту рослин. Відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [179], законодавець передбачив широкий перелік правопорушень, пов'язаних із недотриманням вимог щодо запобігання поширенню шкідників, хвороб рослин та карантинних організмів, а також із порушенням процедур фітосанітарного контролю.

На думку Гончарука С.Т., підставами адміністративної відповідальності є дві взаємопов'язані категорії: по-перше, наявність нормативно-правової бази, насамперед положень Кодексу України про адміністративні правопорушення, які встановлюють адміністративно-правові заборони та санкції (юридична підстава); по-друге, факт вчинення конкретного діяння, що підпадає під ознаки адміністративного правопорушення (фактична підстава) [180, с. 97]. Вчений підкреслює, що саме сукупність цих двох елементів – правової норми та конкретного протиправного вчинку – формує основу для притягнення особи до відповідальності. У контексті сфери захисту рослин, така позиція є особливо актуальною. Адже притягнення особи до адміністративної відповідальності, наприклад, за порушення правил обігу засобів захисту рослин, недотримання вимог карантину або ігнорування приписів фітосанітарних інспекторів, можливе лише за умови, що такі діяння чітко передбачені чинним законодавством.

Власне так, відповідно до КУпАП до адміністративних правопорушень у сфері захисту рослин відносяться: 1) порушення законодавства про захист рослин, що включає невиконання встановлених норм щодо заходів боротьби зі шкідниками та хворобами рослин, а також порушення порядку застосування засобів захисту рослин (ст. 83-1); 2) незаконне ввезення, вивезення або транзит об'єктів регулювання без проходження фітосанітарного контролю, що може призвести до поширення карантинних організмів (ст. 106); 3) невиконання законних вимог посадових осіб, які здійснюють державний контроль у сфері захисту рослин, що включає ігнорування приписів, постанов та вимог щодо усунення порушень (ст. 188-12); 4) невиконання законних вимог Головного державного фітосанітарного інспектора України, головних державних фітосанітарних інспекторів та державних фітосанітарних інспекторів щодо усунення виявлених порушень у сфері карантину та захисту рослин (ст. 188-26).

Такий правовий підхід повністю узгоджується з тезою про взаємозалежність юридичної та фактичної підстав відповідальності, оскільки лише в умовах правової визначеності та встановленого факту правопорушення можлива реалізація повноважень уповноважених органів із притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності у сфері фітосанітарного нагляду.

Оскільки на сьогодні функції державного нагляду та контролю в цій сфері здійснює Держпродспоживслужба, необхідно привести адміністративне законодавство у відповідність до сучасної системи управління.

У зв'язку з цим, можливо погодитися з позицією А. І. Годяк [177, с.26] та: виключити статтю 188-12 КУпАП, оскільки її положення втратили актуальність. Оновити редакцію ст. 188-26 КУпАП, замінивши посилання на органи, що втратили компетенцію, та виклавши її у наступній редакції: *«Невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади у сфері карантину та захисту рослин або його територіальних органів,*

а також створення перешкод для виконання покладених на них обов'язків».

Ці зміни сприятимуть підвищенню ефективності механізму адміністративної відповідальності, усуненню законодавчих колізій та вдосконаленню державного контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері захисту рослин.

Крім того, на нашу думку, для підвищення ефективності правового механізму у сфері фітосанітарного контролю та недопущення повторюваності правопорушень доцільним є внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення шляхом запровадження адміністративного призупинення діяльності суб'єкта господарювання у разі систематичного порушення законодавства про захист рослин. Такий підхід ґрунтується на принципі превентивності адміністративної відповідальності, відповідно до якого правове реагування має не лише каральний, а й стримуючий характер. Наразі чинні адміністративні санкції (переважно штрафи) у багатьох випадках є недостатньо ефективними щодо великих операторів ринку, оскільки не створюють істотного стимулу до дотримання вимог законодавства.

Запровадження адміністративного заходу у вигляді тимчасового призупинення діяльності суб'єкта господарювання – за аналогією до санкцій у сфері порушення санітарних чи ветеринарних норм – дозволить усунути небезпеку для довкілля та агровиробництва, яка може виникати у разі свідомого або систематичного ігнорування фітосанітарних вимог. При цьому доцільно передбачити чіткі критерії систематичності, наприклад, три і більше зафіксовані правопорушення протягом календарного року, що підтверджені контролюючими органами. Такий захід дозволить балансувати інтереси держави, безпеки аграрного сектору та прав добросовісних учасників ринку, сприяючи формуванню більш відповідального правового середовища у сфері захисту рослин.

Власне так, можливо запропонувати внесення змін до КУпАП у вигляді нової статті 83-2, яку викласти в такій редакції:

Стаття 83-2. Адміністративне призупинення діяльності суб'єкта господарювання за систематичні порушення законодавства про захист рослин.

1. У разі вчинення суб'єктом господарювання трьох і більше адміністративних правопорушень у сфері захисту рослин протягом одного календарного року, передбаченого статтею 83-1, цього Кодексу, до такого суб'єкта може бути застосовано адміністративне стягнення у вигляді тимчасового призупинення діяльності строком до тридцяти діб.

Зупинимось також на такому важливому аспекті, як дисциплінарна відповідальність, яка є одним із засобів впливу на осіб, для яких дії, пов'язані із сферою захисту рослин, є частиною їх посадових обов'язків. Це означає, що до працівників, які допустили порушення у сфері захисту рослин, можуть застосовуватися дисциплінарні стягнення відповідно до трудового законодавства.

Дисциплінарна відповідальність за порушення екологічних вимог полягає у застосуванні роботодавцем стягнень до працівника за невиконання або неналежне виконання трудових обов'язків, пов'язаних із охороною довкілля та природокористуванням. При цьому вона охоплює не лише положення трудового договору, а й вимоги інструкцій, наказів, законодавчих та нормативно-правових актів, що регламентують діяльність у сфері захисту рослин та екологічної безпеки. Такий вид відповідальності спрямований на підтримку організаційної дисципліни, своєчасне виконання заходів із захисту природних ресурсів і збереження екологічної рівноваги в агроєкосистемах [181, с. 44].

У сфері захисту рослин дисциплінарна відповідальність має особливе значення, оскільки посадові особи, відповідальні за виконання фітосанітарних заходів, боротьбу зі шкідниками і хворобами рослин, зобов'язані дотримуватись вимог законодавства та виконувати відповідні обов'язки для забезпечення належного стану рослинного світу.

Види дисциплінарних стягнень, передбачені Кодексом Законів про працю України (далі – КЗпП України) включають догану та звільнення. У разі порушення посадовими особами встановлених вимог у галузі захисту рослин, такі стягнення можуть бути застосовані згідно зі статтею 147 КЗпП України [182]. Водночас для окремих категорій працівників, зокрема фітосанітарних інспекторів, можуть встановлюватися спеціальні дисциплінарні заходи, передбачені відповідними статутами або положеннями про дисципліну. Такий підхід є важливим елементом забезпечення належного виконання посадових обов'язків у сфері захисту рослин, оскільки сприяє дотриманню законодавчих норм і зменшує ризик екологічно небезпечних порушень [183, с.413].

Деякі науковці [184] досить часто наголошують на необхідності чіткого визначення ролі та місця дисциплінарної відповідальності в системі інших видів юридичної відповідальності, не є винятком і сфера захисту рослин. Зокрема, важливо закріпити конкретні права та обов'язки посадових осіб і працівників, відповідальних за захист рослин, у нормативних актах, таких як: стандарти, положення, правила, інструкції та інші локальні документи підприємств. Відсутність чіткої регламентації може призводити до правової невизначеності та неефективного реагування на порушення, що ставить під загрозу безпечне використання засобів захисту рослин, фітосанітарний стан територій і загальну екологічну безпеку.

Дисциплінарна відповідальність настає незалежно від настання екологічних наслідків, тобто за сам факт порушення службових обов'язків у сфері захисту рослин. Це підкреслює важливість дотримання встановлених правил та процедур у цій галузі. Вона передбачає застосування заходів стягнення до працівників, посадових осіб, службовців, які порушують вимоги законодавства щодо захисту рослин під час виконання своїх трудових (службових) обов'язків.

Підставами для дисциплінарної відповідальності можуть бути: неналежне виконання посадових обов'язків щодо здійснення фітосанітарного

контролю, моніторингу стану рослин, застосування засобів захисту рослин; недотримання регламентів і правил поводження із засобами захисту рослин; ігнорування приписів та вимог контролюючих органів у сфері захисту рослин; невиконання або неналежне виконання рішень керівних органів щодо реалізації заходів із захисту рослин; розголошення конфіденційної інформації про державні програми та заходи захисту рослин, що може створити загрози для фітосанітарної безпеки; вчинення дій, що дискредитують органи державного контролю у сфері захисту рослин або суперечать професійній етиці. Заходами дисциплінарного впливу можуть бути: догана – за несуттєві або перші випадки порушень; позбавлення премії, зниження оплати праці – за систематичні або значні порушення; звільнення з посади – у разі грубого порушення, що спричинило значні збитки; інші заходи відповідно до законодавства України та внутрішніх положень установ і підприємств.

І останнім видом юридичної відповідальності, якій також варто приділити увагу в межах цього дослідження є цивільно-правова відповідальність.

Цивільно-правова відповідальність у сфері охорони природи спрямована насамперед на відшкодування завданої шкоди та відновлення порушеного природного середовища. Вона регулюється положеннями Цивільного кодексу України та передбачає компенсацію економічних збитків і стягнення неустойки. Екологічна шкода може проявлятися як у матеріальних витратах – зниження цінності природних ресурсів через забруднення вод, деградацію ґрунтів чи вирубку лісів, – так і у порушенні екосистем, наслідки яких часто неможливо повністю відновити [168, с. 257–258].

З огляду на сучасні виклики, цивільно-правова відповідальність має виконувати не лише відновлювальну, а й превентивну функцію, стимулюючи суб'єктів природокористування дотримуватися норм екологічного законодавства та впроваджувати заходи для збереження біорізноманіття й стабільності агроекосистем.

Цивільно-правова відповідальність за порушення у сфері захисту рослин в Україні передбачає обов'язок відшкодування заподіяної шкоди майнового чи немайнового характеру. Вона регулюється Цивільним кодексом України [185], Законами України «Про захист рослин» та «Про пестициди і агрохімікати», іншими нормативно-правовими актами. Відповідальність несуть фізичні та юридичні особи, які порушили вимоги щодо використання засобів захисту рослин, завдали шкоди здоров'ю людей, довкіллю або порушили технологічні норми обробки культур. Відшкодування може здійснюватися у грошовій формі (компенсація збитків, витрат на відновлення екосистем) або в натуральній формі (відновлення пошкоджених об'єктів).

Цивільно-правова відповідальність застосовується до суб'єктів господарювання, державних органів та фізичних осіб, чії дії або бездіяльність спричинили матеріальну або нематеріальну шкоду іншим особам чи довкіллю. Відповідальність може мати як винний характер (при наявності умислу або необережності), так і бути незалежною від вини (наприклад, у випадках діяльності, пов'язаної з підвищеним екологічним ризиком).

До основних способів реалізації цивільно-правової відповідальності у сфері захисту рослин належать: відшкодування матеріальної шкоди (включаючи вартість втраченого врожаю, знищених насаджень, деградації ґрунтів), компенсація упущеної вигоди, усунення загрози екологічної шкоди, судовий захист порушених прав, а також превентивні механізми (страхування ризиків у сфері засобів захисту рослин, укладення договорів з умовами про відповідальність за можливі порушення). Така відповідальність виконує не лише компенсаційну функцію, а й превентивну, сприяючи зменшенню екологічних ризиків та забезпеченню сталого використання агрохімікатів.

Таким чином, можливо підсумувати та вказати на ознаки юридичної відповідальності за порушення законодавства про захист рослин: 1) нормативна визначеність – ґрунтується на законодавчих актах: Законах України «Про захист рослин», «Про карантин рослин», КУпАП та КК України

тощо; 2) примусовість – застосовується державними органами або судами незалежно від волі порушника; 3) наявність правопорушення – настає лише за фактом порушення вимог законодавства у сфері захисту рослин; 4) суб'єктний склад – відповідальність несуть як фізичні, так і юридичні особи; 5) множинність форм – включає адміністративну, цивільну, дисциплінарну та кримінальну відповідальність; 6) пропорційність покарання – санкції диференціюються залежно від ступеня небезпеки правопорушення. 7) запобіжна функція – спрямована не лише на покарання, а й на профілактику правопорушень через контроль та перевірки; 8) контроль з боку держави – реалізується через повноваження Держпродспоживслужби з нагляду та реагування на порушення.

2.4. Зарубіжний досвід правового забезпечення захисту рослин

В сучасних умовах глобалізації та зростання аграрного виробництва забезпечення ефективного правового регулювання у сфері захисту рослин набуває особливого значення. Світова практика демонструє різноманітні підходи до формування законодавчої бази, спрямованої на збереження рослинного світу, захист врожаю від шкідників, хвороб та карантинних організмів, а також забезпечення екологічної безпеки.

Вивчення зарубіжного досвіду є важливим для вдосконалення національної системи правового забезпечення захисту рослин. Держави-члени Європейського Союзу, США та інші держави напрацювали ефективні механізми, які поєднують законодавчі ініціативи, інноваційні технології та інтегровані підходи до захисту рослин. Аналіз таких практик дозволяє визначити найбільш ефективні моделі правового регулювання, що можуть бути адаптовані до українських реалій, з урахуванням викликів воєнного стану, зміни клімату та розвитку сталого сільського господарства.

Також слід додати, що новий етап війни різко погіршив стан навколишнього середовища, підвищивши загрозу екологічних злочинів, які вимагають ретельного вивчення, оцінки та належного відшкодування [186, с. 348]. Війна в Україні не лише зруйнувала цілі міста, спричинила численні жертви та знищила інфраструктуру, але й, зрозуміло, негативно вплинула на екосистему. Підступне масштабне вторгнення завдає непоправної шкоди екосистемі та природній спадщині України. Збитки, завдані російською агресією, доведеться долати роками, а то і десятиріччями. Була завдана екологічна, економіко-екологічна та антропологічна екологічна шкода [187, с. 252]. Все це створює серйозні екологічні проблеми, які негативно впливають на навколишнє середовище, здоров'я людей і загальну якість життя [188, с. 38].

Дослідження зарубіжного досвіду у цьому контексті сприятиме покращенню вітчизняної системи правового регулювання, підвищенню ефективності державного контролю та забезпеченню гармонізації українського законодавства із міжнародними стандартами.

Наразі екологізація сільського господарства є важливою, але водночас фінансово затратною ініціативою, яку країни реалізують з різною інтенсивністю. Показовим прикладом є заборона неонікотиноїдів – групи пестицидів, що підозрюються у шкідливому впливі на бджіл. Європейський Союз запровадив цю заборону у 2013 році, внаслідок чого кількість дозволених пестицидів скоротилася з понад 1000 до приблизно 500. Водночас таке екологічне рішення спричинило й економічні труднощі для аграрного сектору: зниження врожайності сягало 20%, що призвело до зменшення прибутків і зростання виробничих витрат [133, с. 63].

Важливим кроком до поєднання економічних та екологічних інтересів у сільському господарстві може стати агроекологічний підхід, який активно впроваджується та вдосконалюється в низці країн світу. Агроекологія передбачає комплексний підхід до ведення аграрного виробництва на основі

екологічних принципів, що сприяє зменшенню негативного впливу на довкілля. Політика держав у цьому напрямку спрямована не лише на екологізацію агросектору, а й на підвищення його прибутковості та економічної привабливості.

Зростаючий попит на продукти харчування, зумовлений швидким зростанням населення планети, у поєднанні з новими викликами, спричиненими зміною клімату – такими як поява нових шкідників і хвороб рослин – вимагає оновлених та більш ефективних рішень у сфері захисту рослин. У межах правового регулювання цієї сфери особливої актуальності набуває пошук альтернатив хімічним методам захисту, ефективність яких поступово знижується через обмеження щодо застосування пестицидів. Зокрема, в Європейському Союзі очікується подальше зменшення переліку дозволених хімічних речовин у межах реалізації «Зеленої угоди». Ця правова ініціатива спрямована на екологізацію сільського господарства, але водночас ускладнює боротьбу з шкідниками та патогенами традиційними способами [189].

Також слід зазначити, що у країнах Європейського Союзу активно реалізуються стратегії підтримки агроекології, серед яких особливу увагу привертає досвід Франції. Вона стала однією з перших промислово розвинених країн, яка інтегрувала агроекологічні принципи у державну аграрну політику, поєднуючи економічну ефективність із екологічною безпекою. Особливий інтерес у контексті захисту рослин викликає французька державна програма «Ecophyto II», яка передбачає зменшення використання пестицидів та агрохімікатів на 50% до 2025 року, моніторинг їхнього впливу, впровадження альтернативних методів захисту рослин та добрив [190].

Методологія агроекології тісно переплітається з правовим регулюванням у сфері захисту рослин, оскільки сприяє не лише забезпеченню фітосанітарної безпеки, а й формуванню умов для екологічно сталого сільського господарства. Агроекологічний підхід інтегрує екологічні

принципи у систему правового захисту рослин, зокрема шляхом підтримки біологічних та альтернативних методів контролю шкідників і хвороб. Врахування міжнародного досвіду та адаптація ефективних моделей на національному рівні здатні стати важливим чинником модернізації українського агросектору, підвищуючи його екологічну безпеку та відповідність сучасним правовим стандартам.

Екологічні виклики сьогодні мають глобальний масштаб, що зумовлює потребу в ефективній міжнародній взаємодії у сфері використання природних ресурсів. Співпраця між державами є важливим чинником у формуванні єдиної світової еколого-економічної спільноти, сприяючи узгодженню підходів до сталого розвитку та охорони довкілля [191, с. 54].

Варто пам'ятати, що міжнародна співпраця є критично важливою для гармонізації фітосанітарних норм, контролю за використанням агрохімікатів та розробки екологічно безпечних технологій у сільському господарстві. У цьому контексті особливої актуальності набувають дослідження, спрямовані на створення ефективних механізмів регулювання природокористування та активізацію заходів щодо зменшення негативного впливу аграрної діяльності на довкілля. Важливим аспектом є вивчення та адаптація найкращих міжнародних практик, що дозволяє забезпечити оптимальне використання природних ресурсів та впровадження інноваційних підходів у сфері захисту рослин, зокрема зменшення застосування шкідливих пестицидів, розвиток біологічних методів боротьби з шкідниками та посилення екологічного моніторингу.

Нами вже було зазначено раніше, що низка хімічних засобів захисту рослин, пестицидів та агрохімікатів буде скорочена до 2030 року. Водночас деякі з цих речовин є критично важливими для сталого розвитку сільського господарства, а їх вилучення з ринку без наявності рівноцінних альтернатив може мати негативні наслідки, серед яких: зростання частки фальсифікованих засобів захисту рослин через брак дозволених ефективних препаратів;

підвищення собівартості продукції, що призведе до зростання цін на кінцеві товари; втрата експортних позицій української агропродукції через невідповідність новим стандартам міжнародних ринків; зменшення валютної виручки та зниження прибутковості аграрного сектору.

Виходячи з цього, доцільно розробити комплексну стратегію екологізації агросектору, яка передбачає поступовий перехід від шкідливих хімічних препаратів до безпечних альтернатив, впровадження інноваційних методів захисту рослин, а також активізацію міжнародної співпраці для забезпечення екологічно сталого розвитку сільського господарства. Такий підхід дозволить поєднати ефективність виробництва з дотриманням принципів екологічної безпеки та підтримкою біорізноманіття.

Законодавство Європейського Союзу є невід'ємною частиною національного правопорядку кожної держави-члена ЄС. У сфері захисту рослин його основою є регламенти, директиви та інші нормативно-правові акти ЄС, що мають безпосередню дію або потребують імплементації на національному рівні. Окрім цього, кожна країна-член зобов'язана приймати власні нормативно-правові акти, які деталізують і конкретизують механізми реалізації європейських норм, зокрема щодо використання засобів захисту рослин, реєстрації пестицидів, моніторингу фітосанітарного стану та контролю за імпортом і обігом агрохімікатів. Національне законодавство при цьому не може суперечити нормам ЄС, а має сприяти їх ефективному виконанню та забезпеченню високого рівня фітосанітарної безпеки.

В межах цього дослідження розглянемо досвід Республіки Польща, Німеччини та США.

Республіка Польща

Правове забезпечення захисту рослин у Республіці Польща ґрунтується на національному законодавстві, яке відповідає стандартам Європейського Союзу. Ключовим нормативно-правовим актом є Закон Республіки Польща «Про захист рослин від шкідників» [192]. Цей закон визначає заходи щодо

запобігання поширенню та боротьби зі шкідниками рослин, встановлює обов'язки суб'єктів господарювання та органів державної влади у цій сфері.

На виконання цього Закону Міністр сільського господарства та розвитку села Польщі видав Постанову від 29 квітня 2020 року, яка визначає прикордонні інспекційні пости для офіційного контролю певних рослин, рослинних продуктів або інших об'єктів, що ввозяться з третіх країн. Ця постанова забезпечує ефективний фітосанітарний контроль на кордонах Польщі [193].

Крім того, Польща, як член Європейського Союзу, дотримується положень Регламенту (ЄС) № 1107/2009 Європейського Парламенту і Ради від 21 жовтня 2009 року, який стосується розміщення на ринку засобів захисту рослин. Цей регламент встановлює правила надання дозволів на засоби захисту рослин, їх введення в обіг, використання та контроль у межах ЄС [194].

Важливо зазначити, що Польща активно впроваджує стратегії ЄС щодо зменшення використання пестицидів. Європейська комісія ініціювала законодавчі зміни, спрямовані на обов'язкове скорочення використання пестицидів у сільському господарстві на 50% до 2030 року, натомість активно застосовувати альтернативні до хімічного методи захисту рослин.

У Польщі питання захисту рослин та контролю за якістю насінневого матеріалу мають тривалу історію та залишаються важливою складовою аграрної політики. Державна інспекція захисту рослин та насінництва (Państwowa Inspekcja Ochrony Roślin i Nasiennictwa, SPPSI) є центральним органом, відповідальним за виконання завдань у цій сфері та діє як офіційна служба захисту рослин.

Вона була створена в 2002 році шляхом об'єднання інспекції захисту рослин та інспекції насіння. Діяльність SPPSI базується на відповідних законах і спрямована на боротьбу з шкідливими організмами, контроль використання засобів захисту рослин і добрив, а також забезпечення

виробництва якісного та безпечного насіння. Так, Закон Республіки Польща «Про Державну інспекцію захисту рослин і насінництва» встановлює завдання, організаційну структуру та принципи діяльності Інспекції, включаючи проведення офіційних контролів та лабораторних досліджень у сфері захисту рослин і насінництва [195].

Державна інспекція захисту рослин та насіння (SPPSI) виконує важливу функцію забезпечення безпечного та регламентованого обігу рослинної продукції, що відповідає вимогам національного та європейського законодавства. Одним із ключових напрямів її діяльності є нагляд за здоров'ям рослин, який включає фітосанітарний контроль імпортованих та внутрішніх партій рослинної продукції, ведення обліку шкідливих організмів, здійснення оцінки загроз, видачу фітосанітарних сертифікатів і паспортів, а також проведення знезараження і лабораторних досліджень. Іншим вагомим завданням SPPSI є контроль за засобами захисту рослин та добривами, що передбачає перевірку їх виробництва, імпорту, реалізації відповідно до положень Регламенту (ЄС) № 1107/2009 [194], контроль залишків пестицидів у сільськогосподарській продукції, сертифікацію технологій інтегрованого рослинництва, а також інспектування процесів виробництва, фасування і маркування добрив. Загалом діяльність інспекції спрямована на зміцнення фітосанітарної безпеки, запобігання проникненню шкідливих організмів та забезпечення високого рівня контролю за якістю аграрної продукції відповідно до стандартів Європейського Союзу [195].

Членство в Європейському Союзі ставить перед Інспекцією численні виклики, включно з необхідністю тіснішої співпраці та обміну досвідом з фітосанітарними, насінневими та харчовими органами інших європейських країн, а також для реагування на економічні зміни, тенденції в міжнародній торгівлі та навколишньому середовищі.

Важливим орієнтиром для змін в Інспекції є Стратегія розвитку SPPSI 2022–2027, розроблена в рамках проекту FITOEXPORT. Це, з одного боку,

стратегія, яка базується на продовженні виконання статутних завдань на основі досвіду, накопиченого в повсякденній роботі. З іншого боку, це творча стратегія розвитку для так званої «організації, що навчається», яка модифікує та вдосконалює себе на основі свого досвіду. У своїй заяві про місію SPPSI має на меті «підтримувати економіку Польщі та безпеку споживачів», а її бачення полягає в тому, щоб бути процвітаючою, ефективною організацією, що самовдосконалюється, яка здатна використовувати потенціал своєї децентралізованої структури та відкритості до свого оточення. Враховуючи вищесказане, виникає образ організації, яка міцно вкорінена в традиціях, але здатна спиратися на сучасні практики та не боїться змін чи інноваційних рішень – і все це на службі суспільства. Стратегія передбачає як продовження реалізації законодавчих завдань, так і впровадження інновацій, зокрема використання безпілотних літальних апаратів (дронів) для контролю полів [196].

Закон Республіки Польща від 8 березня 2013 року «Про засоби захисту рослин» [197] встановлює правові засади використання засобів захисту рослин у Польщі. Згідно з цим Законом, з 1 січня 2014 року використання інтегрованих методів захисту рослин стало обов'язковим для всіх професійних користувачів засобів захисту рослин. Інтегрований захист рослин передбачає поєднання біологічних, агротехнічних та хімічних методів боротьби зі шкідниками, з метою мінімізації негативного впливу на довкілля та здоров'я людини.

Самі правила розміщення засобів захисту рослин на ринку та пакування визначені положеннями Регламенту (ЄС) 2017/625 Європейського Парламенту та Ради від 15 березня 2017 року [198] та Регламенту (ЄС) № 1107/2009 Європейського Парламенту та Ради від 21 жовтня 2009 року [194].

Варто зауважити, що в польському законодавстві належить окреме місце інтегрованому захисту рослин. Відповідно до законодавства Польщі, перед застосуванням хімічних засобів захисту рослин професійні користувачі

зобов'язані використати всі доступні альтернативні методи боротьби зі шкідниками. Це включає агротехнічні, фізичні, механічні та біологічні методи, такі як: сівозміна, вибір стійких сортів, оптимізація строків посіву, дотримання агротехнічних заходів, удобрення та біологічний контроль, зокрема створення сприятливих умов для комах-запилювачів і природних ворогів шкідників. Обов'язковим є також моніторинг шкідливих організмів та врахування економічних порогів шкідливості перед прийняттям рішення про застосування хімічних засобів.

Ці вимоги закріплені в польському Законі від 8 березня 2013 року «Про засоби захисту рослин», а також у розпорядженні Міністра сільського господарства та розвитку села від 18 квітня 2013 року щодо вимог інтегрованого захисту рослин. Крім того, вони базуються на положеннях Директиви 2009/128/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21 жовтня 2009 року, яка встановлює рамки спільної діяльності щодо сталого використання пестицидів.

Професійні користувачі засобів захисту рослин зобов'язані дотримуватися Постанови Міністра сільського господарства та розвитку села від 31 березня 2014 року, що регулює безпечне застосування препаратів. Зокрема, засоби захисту рослин можна використовувати лише за відповідних погодних умов (швидкість вітру не більше 4 м/с) та з дотриманням мінімальних безпечних відстаней до водних об'єктів і населених пунктів. Оператори повинні пройти спеціальне навчання, що підтверджується чинним сертифікатом, а також вести облік використання засобів захисту рослин протягом щонайменше трьох років [199].

Засоби захисту рослин, що використовуються у сільському господарстві, повинні бути зареєстровані та дозволені до обігу Міністерством сільського господарства та розвитку села Польщі. Їхній перелік регулярно оновлюється в Бюлетені громадської інформації, а перед використанням препарату оператор зобов'язаний ознайомитися з його етикеткою. Крім того, Міністерство надає

онлайн-інструменти для правильного вибору засобів захисту рослин, а також методичні рекомендації щодо впровадження інтегрованого захисту.

Важливим аспектом аграрної політики Республіки Польщі є те, що польські фермери можуть отримувати фінансову підтримку на впровадження екологічно безпечних методів захисту рослин через Агентство з реструктуризації та модернізації сільського господарства (ARMA). Це включає субсидії на придбання біологічних засобів захисту, модернізацію обладнання для точного внесення препаратів та впровадження технологій, що зменшують використання хімічних пестицидів [200].

В українському контексті такий підхід може бути ефективно застосований у процесі реформування аграрної політики, особливо з урахуванням євроінтеграційного курсу та необхідності виконання екологічних стандартів ЄС у рамках Угоди про асоціацію. Створення подібного механізму державної підтримки, наприклад через Державний фонд розвитку сільського господарства або у співпраці з міжнародними фінансовими інституціями, дало б змогу українським аграріям переходити на більш безпечні та інноваційні технології вирощування. Такі субсидії могли б охоплювати: придбання біологічних та біотехнологічних засобів захисту рослин; модернізацію сільськогосподарської техніки для точного внесення добрив і препаратів; впровадження цифрових систем моніторингу шкідників та захворювань культур (smart-farming); навчальні програми для фермерів щодо екологічно безпечних практик землеробства. Це сприятиме зменшенню залежності українського агросектору від хімічних пестицидів, покращенню якості продукції та може надати нові можливості для експорту до країн ЄС. Крім того, така система стимулюватиме розвиток органічного виробництва, підвищить конкурентоспроможність українських фермерів та зміцнить їхню стійкість до глобальних екологічних викликів і змін клімату.

Таким чином, з урахуванням досвіду Польщі та законодавства ЄС у сфері захисту рослин, для України доцільно запровадити такі законодавчі

зміни:

1. імплементація принципів інтегрованого захисту рослин – внести до українського законодавства вимогу щодо обов'язкового дотримання принципів інтегрованого захисту рослин, як це передбачено Директивою 2009/128/ЄС. Перед використанням хімічних препаратів агровиборники мають застосовувати альтернативні методи боротьби: сівозміну, агротехнічні прийоми, біологічний контроль шкідників та моніторинг посівів;

2. посилення контролю за використанням засобів захисту рослин – запровадити регулярні перевірки технічного стану обприскувачів, аналогічно до польської моделі, де перше тестування проводиться не пізніше ніж через 5 років після придбання, а наступні – через визначені інтервали. Також слід встановити жорсткіші вимоги до погодних умов під час внесення пестицидів (наприклад, максимальна допустима швидкість вітру – 4 м/с);

3. державна підтримка екологічно безпечних методів захисту – розробити державні програми фінансування для стимулювання використання біологічних засобів захисту рослин, таких як біопестициди, ентомофаги та органічні добрива.

Німеччина

Правове забезпечення захисту рослин у Німеччині базується на комплексі національних законів, підзаконних актів та регламентів ЄС, які спрямовані на забезпечення ефективного та безпечного використання засобів захисту рослин.

Основним Законом, у сфері захисту рослин є Закон про захист рослин (Gesetz zum Schutz der Kulturpflanzen (Pflanzenschutzgesetz – PflSchG). Цей Закон встановлює правові засади для захисту рослин, рослинної продукції, здоров'я людей і тварин, а також навколишнього середовища від потенційних ризиків, пов'язаних із застосуванням засобів захисту рослин [201].

Основні завдання Закону PflSchG: 1) захист рослин – регулювання методів боротьби зі шкідниками та паразитарними пошкодженнями, що

можуть негативно впливати на культивовані рослини; 2) охорона рослинної продукції – впровадження заходів, що попереджають поширення шкідників, які можуть загрожувати врожаю; 3) безпека для здоров'я та екосистеми – запобігання ризикам, що можуть виникнути внаслідок використання засобів захисту рослин. Закон акцентує увагу на мінімізації шкоди для здоров'я людей і тварин, а також забезпеченні збереження природного балансу; 4) виконання норм ЄС – імплементація законодавчих актів Європейського Союзу у сфері захисту рослин.

Власне так, Закон PflSchG спрямований на створення гармонійного балансу між сільськогосподарським виробництвом, захистом довкілля та здоров'ям населення, забезпечуючи сталість у використанні засобів захисту рослин відповідно до європейських стандартів.

У контексті членства в Європейському Союзі, Німеччина як і Республіка Польща дотримується Регламенту (ЄС) № 1107/2009, який визначає правила введення в обіг засобів захисту рослин та скасовує попередні директиви Ради 79/117/ЄЕС та 91/414/ЄЕС.

Цей регламент вимагає, щоб усі засоби захисту рослин проходили суворі оцінки щодо їхньої ефективності та безпечності перед отриманням дозволу на використання в ЄС. Процедури тестування включають лабораторні та польові дослідження для оцінки потенційних ризиків та переваг використання пестицидів. Дотримання цих положень гарантує, що лише безпечні та ефективні засоби захисту рослин доступні для використання, що сприяє захисту здоров'я людей, тварин і збереженню навколишнього середовища.

Також варто звернути увагу на Німецьке Положення про випробування засобів захисту рослин (Verordnung über die Prüfung von Pflanzenschutzmitteln, PflSchMV) [202], яке є важливим нормативним актом, що визначає процедури тестування, оцінки та схвалення пестицидів перед їх виходом на ринок. Це положення деталізує стандарти, за якими здійснюється реєстрація засобів захисту рослин у Німеччині, і служить доповненням до основного Закону про

захист рослин. Зокрема, Положення передбачає: 1) проведення науково обґрунтованих випробувань препаратів щодо їх ефективності; 2) оцінку впливу на здоров'я людини, тварин та навколишнє природне середовище; 3) забезпечення відповідності європейським стандартам безпеки, зокрема вимогам Регламенту (ЄС) № 1107/2009. Положення є частиною системи державного допуску пестицидів у Німеччині, і всі нові засоби проходять через цю процедуру під контролем Федерального відомства з охорони прав споживачів і безпеки харчових продуктів (BVL).

У цілому німецьке законодавство у сфері захисту рослин має складну багаторівневу структуру, що включає численні нормативно-правові акти різної юридичної сили. Зокрема, поряд із Законом про захист рослин (PflSchG) та Положенням PflSchMV, існує низка підзаконних нормативно-правових актів, які детально регулюють окремі аспекти застосування цього закону.

До національних нормативних актів у сфері захисту рослин, зокрема, належать: Постанова про експертизу захисту рослин (PflSchSachkV), яка регулює, зокрема, порядок видачі сертифікатів про проходження відповідної експертизи [203]; Положення про обладнання для захисту рослин (PflSchGerätV), що встановлює вимоги щодо регулярного технічного огляду обладнання для захисту рослин [204]; Положення про застосування засобів захисту рослин (PflSchAnwV), яке визначає заборони та обмеження щодо використання засобів захисту рослин, зокрема тих, що містять певні активні речовини. Цей акт має важливе значення для виробників і заявників, які мають намір вивести нові препарати на ринок Німеччини. Крім того, на рівні федеральних земель можуть діяти додаткові нормативні акти у сфері захисту рослин [205].

Що стосується інституційної системи захисту рослин у Німеччині, то слід звернути увагу на її чітку багаторівневу структуру, в якій гармонійно поєднуються функції наукових, адміністративних і контрольних органів. У системі державного управління значну роль відіграють федеральні установи,

відповідальні за оцінку, реєстрацію, нагляд та моніторинг засобів захисту рослин, а також науково-дослідні інститути, що забезпечують експертну та аналітичну підтримку рішень. Водночас земельні (регіональні) органи влади відповідають за впровадження політики на місцях, включно з інспекцією, наглядом за дотриманням правил застосування ЗЗР і консультаційною підтримкою сільгоспвиробників.

Варто зауважити, що, як і в Україні, де центральним органом у сфері захисту рослин виступає Держпродспоживслужба, в Німеччині відповідні повноваження покладено на Федеральне відомство з охорони прав споживачів і безпеки харчових продуктів (BVL – Bundesamt für Verbraucherschutz und Lebensmittelsicherheit). Це відомство виконує функції національного компетентного органу у сфері допуску, контролю та обігу засобів захисту рослин. Його діяльність базується, зокрема, на Законах Про захист рослин (Pflanzenschutzgesetz) та Про заснування Федерального відомства із захисту прав споживачів і харчової безпеки (BVL-Gesetz) [206], а також імплементує вимоги Регламенту (ЄС) № 1107/2009, який регулює розміщення засобів захисту рослин на ринку ЄС.

Однак BVL не є службою з інспекційними або наглядовими повноваженнями, а виконує адміністративні функції, зокрема організовує процедуру допуску засобів захисту рослин на ринок, координує оцінки ризиків, веде реєстри та взаємодіє з європейськими органами. Натомість фактичний контроль за дотриманням законодавства про ЗЗР у Німеччині покладено на органи влади окремих федеральних земель, які здійснюють нагляд за використанням препаратів на місцях, проводять інспекції, перевірки та навчають користувачів.

Ще одним важливим органом у системі регулювання сфери захисту рослин у Німеччині є Федеральний інститут оцінки ризиків (BfR – Bundesinstitut für Risikobewertung). Ця установа відповідає за проведення токсикологічної оцінки впливу засобів захисту рослин на здоров'я людини та

тварин. Її експертні висновки є обов'язковим елементом процедури допуску засобів захисту рослин до використання на території Німеччини. Зокрема, інститут здійснює аналіз діючих речовин, їхніх токсичних властивостей, встановлює допустимі дози (ключових токсикологічних параметрів, які використовуються для оцінки безпеки засобів захисту рослин) та визначає потенційні ризики в умовах практичного застосування препаратів.

Діяльність VfR регламентується як положеннями Закону про захист рослин (Pflanzenschutzgesetz), так і вимогами Регламенту (ЄС) №1107/2009, що встановлює порядок обігу засобів захисту рослин на внутрішньому ринку ЄС. Крім того, у своїй роботі інститут керується принципами наукової незалежності, прозорості та міжвідомчої співпраці, зокрема з Європейським органом з безпеки харчових продуктів (EFSA). Це гарантує відповідність його оцінок європейським стандартам та дозволяє забезпечити високий рівень охорони здоров'я населення.

Наступним важливим органом у системі інституційного регулювання захисту рослин у Німеччині є Федеральне агентство з охорони навколишнього середовища (UBA – Umweltbundesamt). Його ключова функція полягає в екотоксикологічній оцінці засобів захисту рослин, що включає аналіз впливу діючих речовин на компоненти довкілля, зокрема ґрунти, поверхневі та підземні води, а також біорізноманіття, з особливим акцентом на нецільові організми, такі як запилювачі, водні мешканці, мікроорганізми.

UBA виконує свою діяльність на основі параграфу 6 Закону про захист рослин (Pflanzenschutzgesetz), а також згідно з положеннями Регламенту (ЄС) № 1107/2009. Його наукові висновки враховуються під час ухвалення рішень Федеральним відомством BVL щодо допуску препаратів до застосування. Зокрема, якщо екологічні ризики виявляються неприпустимо високими або не можуть бути знижені за допомогою компенсаційних заходів (наприклад, буферних зон чи обмежень у застосуванні), препарат може не отримати дозволу.

Важливу роль у науково-аналітичному забезпеченні політики захисту рослин у Німеччині відіграє Інститут Юліуса Кюна (JKI – Julius Kühn-Institut), що є федеральною науково-дослідною установою у сфері сільського господарства [207]. Основним завданням JKІ є проведення фітопатологічних, ентомологічних і гербологічних досліджень, а також оцінка ефективності діючих речовин і препаратів у межах процедури їх допуску. Окрему увагу інститут приділяє розробці та впровадженню концепцій інтегрованого захисту рослин, що відповідає принципам сталого землеробства, передбаченим Директивою 2009/128/ЄС. Висновки фахівців JKІ використовуються у процесі ухвалення регуляторних рішень Федеральним відомством BVL.

На регіональному рівні за практичне впровадження державної політики у сфері захисту рослин відповідають органи виконавчої влади федеральних земель – так звані фітосанітарні служби земель (Pflanzenschutzdienste der Länder) [208]. До їхніх повноважень належить контроль за дотриманням правил застосування засобів захисту рослин, проведення перевірок користувачів, моніторинг фітосанітарного стану, а також проведення навчань і видача сертифікатів для осіб, які працюють з пестицидами. Така децентралізована система дозволяє адаптувати регуляторні заходи до специфіки сільськогосподарського виробництва кожного регіону, забезпечуючи більш гнучке та ефективне управління фітосанітарною безпекою.

Варто також зауважити, що Служби захисту рослин федеральних земель тісно співпрацюють у Робочій групі з контролю засобів захисту рослин (AG РМК). Програми моніторингу узгоджені одна з одною, а контроль здійснюється за єдиними стандартами. Під керівництвом в BVL Робоча група РМК розробляє рекомендації до таких стандартів. Ці встановлені стандарти надаються державним інспекторам через членів AG РМК та їхніх представників. Уніфікована основа оцінки забезпечує порівняння результатів у всій країні.

Особливу увагу в німецькому законодавстві надано інтегрованому захисту рослин. Так принципи інтегрованого захисту рослин чітко закріплені, зокрема у Законі про захист рослин та Регламенті (ЄС) № 1107/2009. Одним із ключових аспектів є визначення економічних порогів шкодочинності, тобто встановлення конкретного рівня збитків або загроз, перевищення якого виправдовує втручання шляхом застосування засобів захисту рослин. Крім того, законодавство передбачає обов'язкову оцінку ефективності вжитих заходів, що дозволяє удосконалювати практики захисту рослин на основі фактичних результатів. Не менш важливою є вимога до інтегрованого підходу, який передбачає раціональне поєднання агротехнічних, біологічних та хімічних методів боротьби зі шкідливими організмами з обов'язковим урахуванням екологічних наслідків. Такий комплексний і збалансований підхід є невід'ємною складовою сталого сільського господарства в Німеччині.

Хоча наукова спільнота Німеччини зазначає, що попри закріплення в Законі про захист рослин та наявність детальних керівних принципів, інтегрований захист рослин у Німеччині не завжди реалізується на практиці. Вдалося впровадити такі аспекти, як запобігання резистентності, цільове застосування засобів захисту, моніторинг ефективності та зменшення норм внесення. Однак використання порогових значень шкідників і деякі підходи до їхнього контролю залишаються суперечливими через відсутність чітких практичних рекомендацій. Також існують значні прогалини у впровадженні нехімічних методів, особливо у боротьбі з бур'янами. Ці проблеми потребують перегляду, зокрема щодо впливу економічних стимулів і регуляторних обмежень на їхню реалізацію, оскільки можливі економічні перепони або недосконале законодавче регулювання можуть стримувати ширше впровадження інтегрованих методів захисту рослин [209, с. 15].

Порівнюючи принципи інтегрованого захисту рослин у законодавстві України та Німеччини, можна виокремити такі аспекти, які чітко врегульовані в німецькому праві, проте не мають належного нормативного закріплення в

українському законодавстві: 1) встановлення порогів шкодочинності: у Німеччині визначаються економічні пороги, перевищення яких є підставою для здійснення відповідних заходів. В українському законодавстві відсутня належна конкретизація щодо встановлення таких порогів; 2) оцінка ефективності заходів: німецьке законодавство передбачає обов'язкову оцінку ефективності застосовуваних заходів з метою подальшого вдосконалення практики їх реалізації. В українському законодавстві цей аспект залишається недостатньо врегульованим. Водночас слід зазначити, що українське законодавство перебуває на етапі адаптації до європейських стандартів, у зв'язку з чим зазначені підходи можуть бути імплементовані у подальшому.

Для України важливо впроваджувати екологічно безпечні підходи та методи захисту рослин із урахуванням європейських стандартів, водночас уникаючи надмірної бюрократії, складних процедур реєстрації та регіональної неоднорідності законодавства. Така трансформація має бути поступовою, з огляду на економічні можливості аграрного сектору та за умови належної державної підтримки. У цьому контексті доцільно врахувати позитивний досвід Німеччини, зокрема у сфері наукового супроводу політики захисту рослин.

Зокрема, Україні варто розвивати мережу науково-дослідних установ, подібних до Інституту Юліуса Кюна, які займаються фітопатологією, ентомологією та агроєкологією, адаптуючи сучасні підходи до національних умов. Важливо також забезпечити стабільне фінансування досліджень у сфері фітосанітарного контролю та біологічного захисту. Окрім того, доцільним є створення спеціалізованих консультаційних центрів, які надаватимуть науково обґрунтовані рекомендації агровиробникам щодо інтегрованого захисту рослин і безпечного використання засобів захисту.

Сполучені Штати Америки (США)

У Сполучених Штатах Америки правове регулювання захисту рослин базується на двох ключових нормативно-правових актах: Законі про захист

рослин (Plant Protection Act, PPA) [210] та Федеральному законі про інсектициди, фунгіциди та родентициди (Federal Insecticide, Fungicide, and Rodenticide Act, FIFRA) [211].

Закон про захист рослин (Plant Protection Act, PPA) набув чинності у 2000 році та об'єднав раніше чинні нормативні акти, що регулювали питання карантину рослин, зокрема Закон про карантин рослин (Plant Quarantine Act), Закон про боротьбу зі шкідниками (Federal Plant Pest Act) і Закон про бур'яни (Federal Noxious Weed Act). Цим Законом було сформовано єдиний правовий механізм забезпечення фітосанітарної безпеки у Сполучених Штатах Америки. Відповідно до ст. 1 цього Закону, Конгрес виходить із того, що виявлення, контроль, ліквідація, стримування, запобігання або уповільнення поширення шкідників рослин і шкідливих бур'янів є необхідними для захисту сільського господарства, навколишнього природного середовища та економіки держави [212].

Законом США «Про захист рослин» (Plant Protection Act, PPA), визначено надання повноважень Міністерству сільського господарства США (USDA) [213] щодо запобігання, виявлення та ліквідації шкідливих організмів, які можуть завдати шкоди сільському господарству, навколишньому середовищу та економіці країни. Він встановлює єдині правові засади для контролю за ввезенням, переміщенням і використанням рослин, насіння, ґрунтів, комах і патогенів, які становлять потенційну загрозу. Закон визначає поняття «шкідливий організм» і передбачає механізми карантину, знищення заражених об'єктів, а також видачі спеціальних дозволів на ввезення біологічних агентів. Важливо, що в межах цього закону активно підтримується наукове забезпечення інтегрованого захисту рослин, фінансуються дослідження та розробка сучасних технологій у боротьбі з фітосанітарними загрозами. Закон також передбачає міжвідомчу координацію на федеральному, регіональному і міжнародному рівнях. На 2025 рік PPA залишається надзвичайно актуальним і ефективно адаптованим до нових

викликів, включно з розширенням міжнародної торгівлі, змінами клімату та впровадженням інновацій у сфері біозахисту [210].

Федеральний закон США про інсектициди, фунгіциди та родентициди, є базовим актом у сфері регулювання обігу та використання засобів захисту рослин у США. Основним органом контролю за дотриманням цього Закону є Агентство з охорони навколишнього середовища США (EPA), яке здійснює реєстрацію всіх пестицидів, що використовуються на території США. Основні положення Федерального закону про інсектициди, фунгіциди та родентициди (FIFRA) зосереджені на комплексному правовому регулюванні обігу пестицидів у США. Закон передбачає обов'язкову федеральну реєстрацію всіх засобів захисту рослин, які використовуються на території країни. Встановлюються чіткі вимоги до маркування, зберігання, застосування та знешкодження пестицидів, що гарантує безпеку як для користувачів, так і для довкілля. Контроль за виконанням положень FIFRA здійснює Агентство з охорони навколишнього середовища США (EPA), яке наділене повноваженнями встановлювати обмеження або забороняти використання певних препаратів, якщо вони становлять неприйнятний ризик для здоров'я людей, тварин або екосистем. Закон також надає особливого значення сертифікації осіб, які працюють з пестицидами, та обов'язковій оцінці токсикологічних характеристик речовин. Це дозволяє здійснювати належний контроль за обґрунтованістю та безпекою їх застосування. Таким чином, FIFRA слугує правовим фундаментом інтегрованого, ризик-орієнтованого підходу до використання пестицидів у сільському господарстві США, що зберігає свою актуальність і в 2025 році [214].

Інституційна система захисту рослин у США є багаторівневою та охоплює низку федеральних агентств, які координують свої дії задля забезпечення фітосанітарної безпеки, підтримки сільського господарства та сприяння міжнародній торгівлі.

Головним органом є Служба інспекції здоров'я тварин і рослин (Animal

and Plant Health Inspection Service – APHIS), що входить до структури Міністерства сільського господарства США (USDA). Основним нормативним актом, що регулює її діяльність, є Закон про захист рослин (Plant Protection Act), який надає APHIS повноваження щодо виявлення, запобігання та контролю карантинних шкідників і хвороб рослин. Також APHIS, здійснює свою діяльність відповідно до положень Кодексу федеральних регламентів (7 CFR Part 301) [212], які конкретизують правила здійснення інспекцій, карантину, сертифікації тощо Одним із ключових підрозділів APHIS є Plant Protection and Quarantine (PPQ), який відповідає за проведення фітосанітарного нагляду, сертифікацію експорту, імпортерний контроль та моніторинг ризиків, пов'язаних із шкідливими організмами [213]. Робота PPQ регламентується, зокрема, Кодексом федеральних регламентів (7 CFR Part 301), що містить положення про фітосанітарні зони, карантин та перевірки.

Вагоме значення в американській системі має Агентство з охорони навколишнього середовища (Environmental Protection Agency – EPA), яке здійснює контроль за пестицидами згідно із Федеральним законом про інсектициди, фунгіциди та родентициди (Federal Insecticide, Fungicide, and Rodenticide Act – FIFRA, 7 U.S.C. §136 et seq.) [214]. EPA відповідає за реєстрацію пестицидів, оцінювання їхньої безпечності для здоров'я людей, тварин і довкілля, а також за встановлення норм допустимих залишків у продуктах харчування.

Крім того, у системі захисту рослин США діє Офіс політики боротьби зі шкідниками (Office of Pest Management Policy – OPMP), який було створено відповідно до Закону про реформу аграрних досліджень, освіти та розвитку [215]. Цей орган здійснює наукову, технічну та аналітичну підтримку прийняття рішень у сфері фітосанітарної політики, забезпечуючи збалансований підхід між сільськогосподарськими інтересами виробників та вимогами екологічної безпеки.

OPMP виконує низку ключових функцій, зокрема: надання наукової та

технічної підтримки у прийнятті рішень щодо регулювання пестицидів; забезпечення зв'язку між фермерами, науковцями, регуляторами та іншими зацікавленими сторонами; сприяння впровадженню інтегрованого захисту рослин (Integrated Pest Management – IPM); а також участь у розробці національної політики у сфері захисту рослин. Зокрема, ОРМР активно співпрацює з Агентством з охорони навколишнього середовища США (EPA) у процесі реєстрації нових активних інгредієнтів пестицидів та перегляду існуючих реєстрацій, надаючи інформацію про реальні сільськогосподарські практики та умови застосування пестицидів. Це дозволяє враховувати потреби фермерів та забезпечувати баланс між ефективністю засобів захисту та екологічною безпекою. Крім того, ОРМР координує діяльність USDA щодо розвитку та впровадження економічно і екологічно обґрунтованих засобів і практик захисту рослин, а також сприяє впровадженню інтегрованого захисту рослин у різних секторах сільського господарства. Це включає підтримку досліджень, освітніх програм та розробку політик, спрямованих на зменшення ризиків для здоров'я людей, навколишнього середовища та економіки [216]. Таким чином, ОРМР відіграє центральну роль у формуванні та реалізації політики захисту рослин у США, забезпечуючи науково обґрунтований та збалансований підхід до управління шкідниками та використання пестицидів.

Також слід звернути увагу на дослідницькі та освітні установи, які відіграють ключову роль у розробці інноваційних рішень та впровадженні сучасних методів фітосанітарного захисту.

Одним з головних органів, відповідальних за наукові дослідження в аграрному секторі, є Сільськогосподарська дослідницька служба (Agricultural Research Service – ARS), що функціонує в структурі USDA. ARS здійснює прикладні та фундаментальні дослідження, спрямовані на удосконалення методів боротьби зі шкідниками, зокрема біологічних та інтегрованих, а також на вивчення впливу пестицидів на навколишнє середовище та здоров'я людини. ARS має широку мережу науково-дослідних центрів по всій території

США та тісно співпрацює з університетами, приватним сектором та міжнародними партнерами [217].

Крім того, вагоме місце займає система земельних університетів (Land-Grant University System), які мають мандат на проведення наукових досліджень і освітньої діяльності у сфері сільського господарства, включно із захистом рослин. Відомими прикладами є Корнельський університет (Cornell University) та Університет Каліфорнії в Девісі (University of California, Davis), де діють потужні наукові школи з фітопатології, ентомології та інтегрованого управління шкідниками (Integrated Pest Management, IPM). Такі установи не лише генерують наукові знання, а й активно впроваджують їх у практику через програму Extension – консультативну систему підтримки фермерів та агровиробників, що забезпечує передачу інноваційних рішень «з лабораторії в поле» (Cornell IPM, UC IPM) [218].

Інтегрована боротьба зі шкідниками в США виникла як система боротьби зі шкідниками, яка сприяє стійкій інтенсифікації сільського господарства шляхом прийняття комбінованої стратегії зменшення залежності від хімічних пестицидів, одночасно покращуючи продуктивність сільськогосподарських культур і здоров'я екосистеми [219].

Таким чином, співпраця федеральних органів (як-от USDA), дослідницьких служб (наприклад, ARS), університетів та освітніх програм створює потужну інституційну основу для ефективного та сталого захисту рослин в США.

Система нормативно-правового регулювання захисту рослин у США є ефективною та може слугувати зразком для України. Одним із ключових аспектів є комплексний підхід, що охоплює як фітосанітарні заходи, так і контроль за використанням засобів захисту рослин. Міністерство сільського господарства США (USDA) та Агентство з охорони навколишнього середовища (EPA) координують свою діяльність, забезпечуючи ефективний контроль за шкідниками та регулювання застосування пестицидів. Для

України важливо налагодити чітку координацію між державними органами та створити єдину електронну систему моніторингу фітосанітарного стану.

Важливою складовою регулювання в США є ефективна система реєстрації засобів захисту рослин, яка передбачає науково обґрунтоване оцінювання їх безпечності та цифровізацію процесу подання заявок. Це мінімізує бюрократичні перепони та стимулює впровадження інноваційних препаратів. Україна може запозичити досвід автоматизації процесів реєстрації засобів захисту рослин та запровадити обов'язкову екологічну експертизу перед реєстрацією нових засобів.

Система інтегрованого захисту рослин в США сприяє зменшенню використання хімічних пестицидів та стимулює застосування біологічних і агротехнічних методів боротьби зі шкідниками. Держава підтримує фермерів, які впроваджують екологічно безпечні технології. Україна може наслідувати цей підхід, розширюючи державні програми підтримки екологічного землеробства, зокрема через пільгове оподаткування та субсидії на біологічні препарати.

Окремо слід відзначити широке використання цифрових технологій у США для моніторингу фітосанітарного стану. Використання геоінформаційних систем (GIS), дистанційного зондування та мобільних додатків дає змогу вчасно реагувати на загрози. Для України важливо впроваджувати сучасні IT-рішення, які допоможуть аграріям ефективніше контролювати стан посівів та прогнозувати появу шкідників. Загалом, впровадження позитивного досвіду США може значно покращити систему захисту рослин в Україні. Водночас необхідно уникати надмірної бюрократизації процесів, яка може гальмувати розвиток аграрного сектору.

Таким чином, у процесі вдосконалення національного законодавства у сфері захисту рослин особливої уваги заслуговують два ключові напрями, успішно реалізовані в США. По-перше, це розвиток системи дорадчої підтримки агровиробників на основі співпраці з дослідницькими установами.

Американська модель, зокрема через програму Cooperative Extension, ефективно поєднує наукові розробки університетів із практичними потребами фермерів, забезпечуючи оперативне впровадження інновацій у сільське господарство. Такий підхід міг би значно підвищити рівень обізнаності українських аграріїв щодо сучасних методів захисту рослин, а також сприяти адаптації біологічних та інтегрованих рішень у реальні виробничі умови. По-друге, доцільним є запровадження системного підходу до реєстрації та контролю використання біологічних засобів захисту рослин. У США процедура реєстрації таких засобів, що здійснюється Агентством з охорони навколишнього середовища (EPA), передбачає наукову оцінку безпечності для здоров'я людини та довкілля, що забезпечує високий рівень довіри до продукту. Українська нормативна база потребує оновлення у цьому напрямі, зокрема шляхом запровадження окремих регламентів для біологічних препаратів, що враховують їх специфіку, механізм дії та вимоги до контролю ефективності й екологічної безпеки. Такий підхід сприятиме поширенню сталих практик у рослинництві та зниженню залежності від хімічних пестицидів.

Висновки до розділу 2

Проаналізувавши інституційно-функціональні особливості захисту рослин в Україні, дослідивши систему суб'єктів, правові засади інтегрованої та особливої системи захисту, особливості юридичної відповідальності та зарубіжний досвід:

– визначено, що система суб'єктів у сфері захисту рослин – це цілісна, нормативно й функціонально визначена сукупність органів державної влади, міжнародних організацій, органів місцевого самоврядування, спеціалізованих служб, наукових установ, освітніх закладів, юридичних і фізичних осіб (у тому

числі фермерських господарств і агропідприємств), які беруть участь у формуванні, реалізації, моніторингу та контролі заходів із захисту рослин від шкідників, хвороб, бур'янів та інших шкідливих організмів;

– запропоновано класифікувати суб'єктів, що здійснюють діяльність у сфері захисту рослин, за таким критеріями: 1) рівень управління (міжнародні організації, державні органи); 2) функціональне призначення (нормотворчі та регуляторні органи; контролюючі та наглядові органи; наукові та освітні установи; виробничі та комерційні суб'єкти); 3) форма власності (державні органи та установи; приватні суб'єкти, громадські та міжнародні організації);

– з'ясовано, що інтегрована система захисту рослин та особливий режим захисту рослин становлять взаємодоповнюючі елементи сучасної державної політики у сфері безпеки агровиробництва. Інтегрована система – це довгостроковий механізм управління фітосанітарними ризиками, що поєднує профілактичні, агротехнічні, біологічні та за потреби хімічні засоби з урахуванням економічної доцільності, екологічної безпеки та соціальної відповідальності. Її мета – зменшення хімічного навантаження, ризиків для здоров'я та збереження біорізноманіття. Особливий режим захисту рослин є правовим інструментом екстреного реагування, який передбачає запровадження карантинних та інших обмежувальних заходів у разі загрози поширення шкідників чи хвороб, ефективність яких залежить від узгоджених дій влади, науки та бізнесу.

– аргументовано необхідність формування державної цільової програми розвитку біологічного методу захисту рослин, яка має передбачати комплексну стратегію, фінансування наукових досліджень і виробництва біопрепаратів, чітке нормативне регулювання та економічне стимулювання аграріїв (гранти, пільги, підтримка).

– охарактеризовано юридичну відповідальність за порушення у сфері захисту рослин, як передбачену законодавством систему заходів примусового, запобіжного та компенсаційного характеру, що застосовується до фізичних та

юридичних осіб за невиконання або порушення встановлених вимог щодо виробництва, обігу, застосування, транспортування та зберігання засобів захисту рослин, а також за недотримання фітосанітарних стандартів і вимог щодо охорони довкілля та здоров'я людини;

– запропоновано низку змін до КК України та КУпАП з метою підвищення системної протидії правопорушенням у сфері захисту рослин, а саме: доповнити КК України статтею 247-1 *«Незаконний обіг засобів захисту рослин»* та доповнити КУпАП статтею 83-2 *«Адміністративне призупинення діяльності суб'єкта господарювання за систематичні порушення законодавства про захист рослин»*;

– описано досвід країн Європейського Союзу, зокрема Польщі та Німеччини, а також інституційно розвинену модель США, на основі якого для України доцільно запровадити комплексні законодавчі зміни для екологізації та підвищення ефективності системи захисту рослин, посилити контроль за обприскувальним обладнанням і застосуванням пестицидів, стимулювати використання біопрепаратів через спрощену реєстрацію та державну підтримку, а також створити консультативні центри для трансферу інновацій і національні науково-дослідні інституції для сталого розвитку галузі.

ВИСНОВКИ

1. Рослини як об'єкти правового захисту – це організми рослинного походження, що знаходяться на території України, її виключній морській економічній зоні та на континентальному шельфі, щодо яких встановлено правовий режим, що забезпечує їх використання, відтворення, охорону та захист. Ознаками рослин, як об'єктів правового захисту є: 1) приналежність до природних об'єктів сільськогосподарського або іншого призначення (культурні та багаторічні насадження, дерева, чагарники, рослинність закритого ґрунту, продукція рослинного походження); 2) тісний зв'язок із людською діяльністю (перебування у власності, користуванні чи на іншому правовому титулі); 3) наявність визначеної території поширення – знаходження на території України; 4) дуалістичність превентивної мети захисту – запобігання погіршенню стану рослин та зменшення втрат урожаю; 5) комплексність характеру заходів захисту, що передбачає їх сукупність для досягнення кінцевого результату; 6) існування потенційної загрози від шкідників, хвороб і бур'янів. Правове забезпечення захисту рослин визначено як міжгалузевий інститут аграрного та екологічного права, що охоплює сукупність правових норм, принципів і механізмів, спрямованих на регулювання суспільних відносин у сфері використання, відтворення, охорони та захисту рослинного світу. Обґрунтовано, що зазначений інститут поєднує елементи правового регулювання, притаманні як аграрному, так і екологічному праву, забезпечуючи баланс між потребами сільськогосподарського виробництва та вимогами екологічної безпеки

2. Історико-правові аспекти формування правового інституту захисту рослин відображено у вигляді п'яти слідуючих один за одним періодів, а саме: 1) перший період – зародження правового регулювання (друга половина XIX ст. – 1920-ті рр.) – перші згадки в нормативних джерелах про необхідність

застосування заходів та методів захисту рослин; 2) другий період – формування організаційної бази (1920-ті рр. – 1945 р.) – перші згадки про захист рослин у назвах державних установ, видання нормативно-правових актів щодо боротьби зі шкідниками та пріоритетність охорони довкілля при застосуванні заходів захисту рослин; 3) третій період – централізація та розвиток методів захисту (1945 – 1991 р.) – накопичення нормативних актів, пріоритет хімічного методу захисту рослин, реорганізація державного органу у сфері захисту рослин, створення єдиної Державної служби, посилення міжнародно-правового регулювання; 4) четвертий період – правове визнання та стандартизація (1991 – 2014 р.) – офіційне визнання необхідності правового регулювання, видання спеціального закону та низки нормативних актів, створення центрального органу із захисту рослин, приєднання до європейських та міжнародних конвенцій; 5) п'ятий період – євроінтеграційний (з 2014 р. – донині) – активна законопроектна діяльність з оновлення законодавства відповідно до вимог Угоди про асоціацію, включно з фітосанітарними заходами та захистом рослин.

3. Правові принципи захисту рослин – це базові засади, що інтегрують елементи екологічного та аграрного права, визначають загальні орієнтири та цілі регулювання у сфері захисту рослин і слугують основою для формування конкретних обов'язкових вимог щодо заходів захисту рослин, їх застосування та контролю за шкідниками, хворобами і бур'янами. Вони мають системний характер і класифікуються за сферою дії (загальні, міжгалузеві, галузеві, принципи інституту захисту рослин) та за формою вираження (закріплені у нормативно-правових актах або сформовані в доктрині та практиці). На основі їхнього аналізу, запропоновано закріпити в Законі України «Про захист рослин» та Законі України «Про державне регулювання сфери захисту рослин» – принцип пріоритетності біологічного методу захисту рослин, що полягає у переважному використанні живих організмів або продуктів їхньої життєдіяльності для зменшення чисельності шкідливих організмів і є

запорукою сталого розвитку аграрного сектору та екологічної безпеки.

4. Система суб'єктів у сфері захисту рослин – це цілісна, нормативно й функціонально визначена сукупність органів державної влади, міжнародних організацій, органів місцевого самоврядування, спеціалізованих служб, наукових установ, освітніх закладів, юридичних і фізичних осіб (у тому числі фермерських господарств і агропідприємств), які беруть участь у формуванні, реалізації, моніторингу та контролі заходів із захисту рослин від шкідників, хвороб, бур'янів та інших шкідливих організмів. Суб'єкти, що здійснюють діяльність у сфері захисту рослин, охоплюють критерії класифікації: I) Рівень управління: 1) міжнародні організації (розробляють міжнародні стандарти та надають державам-членам рекомендації щодо ефективного управління фітосанітарними ризиками) FAO, EPPO, COT); 2) державні органи влади (суб'єкти, що формують і реалізують державну політику у сфері захисту рослин: а) загальнодержавний рівень: Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України; Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; Кабінет Міністрів України; б) регіональний рівень: обласні та районні управління Держпродспоживслужби, органи місцевого самоврядування (реалізують політику на територіальному рівні). II) Функціональне призначення: 1) нормотворчі та регуляторні органи: суб'єкти, що розробляють нормативно-правову базу, регулюють діяльність у сфері захисту рослин: Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; Кабінет Міністрів України; 2) контролюючі та наглядові органи (суб'єкти, що здійснюють державний контроль за дотриманням законодавства у сфері захисту рослин): Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; (фітосанітарний контроль, реєстрація засобів захисту рослин, контроль за використанням пестицидів); органи місцевого самоврядування (контроль на рівні територіальних громад); лабораторії та

сертифікаційні установи (перевірка якості продукції); 3) наукові та освітні установи (суб'єкти, що займаються дослідженнями, розробками у сфері захисту рослин, підготовкою кадрів): Інститут захисту рослин НААН, аграрні університети, науково-дослідні лабораторії; 4) виробничі та комерційні суб'єкти (суб'єкти, що безпосередньо займаються впровадженням засобів захисту рослин): фермерські господарства та аграрні підприємства, компанії-виробники та дистриб'ютори засобів захисту рослин, сертифікаційні центри та випробувальні лабораторії. III) Форма власності: 1) державні органи та установи (Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, Держпродспоживслужба, державні науково-дослідні установи); 2) приватні суб'єкти (компанії-виробники засобів захисту рослин, фермерські господарства, приватні лабораторії та аналітичні центри; 3) громадські та міжнародні організації (професійні асоціації та спілки фермерів, екологічні організації та громадські рухи)

5. Інтегрована система захисту рослин та особливий режим захисту рослин становлять взаємодоповнюючі елементи сучасної державної політики у сфері безпеки агровиробництва. Інтегрована система виступає як базовий, довгостроковий механізм сталого управління фітосанітарними ризиками, що базується на комбінації профілактичних, агротехнічних, біологічних та (в разі необхідності) хімічних засобів з обов'язковим урахуванням економічної доцільності, екологічної безпеки та соціальної відповідальності. Її впровадження сприяє зниженню хімічного навантаження на довкілля, зменшенню ризиків для здоров'я людини та збереженню біорізноманіття. Водночас особливий режим захисту рослин виконує функцію правового інструменту екстреного реагування в умовах фітосанітарної кризи. Його застосування передбачає запровадження обов'язкових карантинних або інших спеціальних заходів, у тому числі обмежувального характеру, у разі виявлення або загрози проникнення карантинних шкідників, хвороб чи інвазійних видів. Ефективність цього режиму напряду залежить від координації між

центральними та місцевими органами влади, науковими установами та суб'єктами господарювання. Враховуючи актуальні виклики, пов'язані з надмірним використанням хімічних засобів захисту рослин, ризику екологічної деградації, а також зростаючий інтерес міжнародної спільноти до сталого сільського господарства, необхідним є формування державної цільової програми розвитку біологічного методу захисту рослин.

7. Юридичною відповідальністю за порушення у сфері захисту рослин, визначено передбачену законодавством систему заходів примусового, запобіжного та компенсаційного характеру, що застосовується до фізичних та юридичних осіб за невиконання або порушення встановлених вимог щодо виробництва, обігу, застосування, транспортування та зберігання засобів захисту рослин, а також за недотримання фітосанітарних стандартів і вимог щодо охорони довкілля та здоров'я людини. Правопорушенням у сфері захисту рослин є протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), що порушує норми законодавства, які регулюють використання засобів захисту рослин, обіг рослинної продукції, а також заходи щодо запобігання, виявлення та знищення шкідливих організмів, що завдають шкоди сільському господарству та навколишньому середовищу, за яке передбачено кримінальну, адміністративну, цивільну, дисциплінарну відповідальність. Запропоновано низку змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення з метою підвищення системної протидії правопорушенням у сфері захисту рослин.

9. Враховуючи успішний досвід країн Європейського Союзу, зокрема Польщі та Німеччини, а також інституційно розвинену модель США, для України доцільним є запровадження комплексних законодавчих змін, спрямованих на екологізацію та підвищення ефективності системи захисту рослин. Важливим напрямом є посилення контролю за технічним станом обприскувального обладнання та регламентування умов застосування пестицидів, як це практикується в Польщі, з метою мінімізації впливу на

довкілля та здоров'я населення. Одночасно, українське законодавство має стимулювати застосування біологічних засобів захисту рослин через спрощення процедур реєстрації, адаптованих до їх специфіки, а також через державні програми фінансової підтримки їх виробництва й використання. Важливо також перейняти американський досвід розвитку системи дорадчої підтримки на основі співпраці між аграрним бізнесом та університетами, зокрема через створення консультативних центрів, аналогічних до Cooperative Extension, які забезпечують трансфер інноваційних знань безпосередньо фермерам. Крім того, доцільним є створення національних науково-дослідних інституцій, подібних до Інституту Юліуса Кюна в Німеччині, що дозволить підвищити наукове забезпечення аграрної політики та сприяти сталому розвитку галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Екологічне право: підручник для студентів юридичних спеціалізованих вищих навчальних закладів. за ред. А. П. Гетьмана. Харків. Право. 2013. 432 с.
2. Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Спеціальна та Особлива частини: підручник. Київ. НУБіП України. 278 с.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.05.2022 р).
4. Каракаш І. І. Проблеми вдосконалення концептуальних засад права власності на природні об'єкти та їх ресурси у конституційному вимірі. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» : зб. наук. пр. Одеса : Юрид. літ., 2013. Т. XIII. С. 283–292.
5. Кобецька Н. Р. Екологічне право України: Навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ. Юрінком Інтер, 2008. 352 с.
6. Петров В.В. Экология и право. Юрид. лит., 1981. 224 с.
7. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 12.05.2022 р).
8. Шапошнікова Н. В. Юридична відповідальність як невід'ємний елемент правового механізму захисту рослин. Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матеріали Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 161–164.
9. Карпінська Н. В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів: проблеми правового забезпечення у контексті вимог СОТ та ЄС: монографія. Луцьк, СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня

«Волиньполіграф», 2021. 532 с.

10. Про державне регулювання сфери захисту рослин: Закон України від 17.12.2024 р. №4147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4147-20#Text> (дата звернення: 15.09.2025).

11. Єрмоленко В. М., Міхневич Л. В., Новак Т. С. Екологізація сільського господарства України: правові основи та стратегічні орієнтири. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2026. № 1.

12. Басай О.В. Правовий режим рослинного світу України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Харків. 2009. 22 с.

13. Про охорону природи Української РСР: Закон УРСР від 30 червня 1969 р. Відомості Верховної Ради. УРСР. 1960. № 23. Ст. 175.

14. Гиренко І. В. Рослинний світ як об'єкт правової охорони навколишнього природного середовища Форум права. 2012. № 3. с. 117-121.

15. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 р. №591-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text> (дата звернення 22.02.2024 р.).

16. Мусянко М. М. та ін. Екологія. Тлумачний словник. Київ. Либідь, 2004. 376 с.

17. Искоян А. Б. Проблемы совершенствования правового регулирования охраны и использования растительного мира (диких растений вне лесов): Автореф. дис... канд. юрид. наук. Ереван, 1985. 16 с.

18. Колбасов О. С. Основные направления правотворчества в области охраны окружающей природной среды. Советское гос-во и право. 1980. № 3. С. 69–77.

19. Екологічне право у схемах та визначеннях. навч. посібник за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. К. Р. Резворович. Дніпро. Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 188 с.

20. Заверюха М. М. Право загального використання об'єктів рослинного світу: ознаки та особливості здійснення в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 2 № 93. 2026. С. 254–259.

21. Соколова А. К. Флористичне право України: проблеми формування та розвитку. монографія. Харків. Право, 2009. 288 с.

22. Єщук О. М. Рослинний світ як об'єкт адміністративно-правової охорони: теоретичні аспекти. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. Вип. 2. С. 69–74.

23. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення 22.02.2026 р.).

24. Міжнародна конвенція про захист рослин: ратифіковано Указом Президента України від 31.01.2006 р. № 81/2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_805#top (дата звернення 22.02.2026 р.).

25. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення: приєднання відповідно до Закону України від 14.05.1999 р. № 662-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129#Text (дата звернення 22.02.2025 р.).

26. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі: приєднання відповідно до Закону України від 29.10.1996 р. № 436/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text (дата звернення 22.02.2025 р.).

27. Екологічне право України. загальна частина: навчальний посібник за заг. редакцією О.М. Шуміла. Харків. Нац. ун-т внутр. справ, 2010. 292 с.

28. Про насіння та садивний матеріал: Закон України від 26.12.2002 р. № 411-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-15> (дата звернення:

16.03.2026).

29. Псутурі Б. Д. Правове регулювання виробництва органічної продукції рослинництва. дис. на здоб. н.с. док. філософ. за спеціальністю 081 «Право». Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2023. 233 с.

30. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 49. Ст. 527.

31. ГОСТ 26640-85 «Землі. Терміни та визначення», затверджений постановою Державного комітету зі стандартів від 28.10.1985 р. № 3453.

32. Лісовий кодекс України: Закон України від 21.01.1994 р. № 3852. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12> (дата звернення 22.02.2024 р.).

33. Про затвердження Правил утримання зелених насаджень у населених пунктах України: Наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 10.04.2006 р. № 105. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-06#top> (дата звернення 22.02.2025 р.).

34. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр#top> (дата звернення 22.02.2025 р.).

35. Піддубна Д. С. Правовий захист рослин під час органічного виробництва. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. № 10. С. 114–119.

36. Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 р. № 3348-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3348-12#Text> (дата звернення 22.02.2025 р.).

37. Великий тлумачний словник сучасної української мови. уклад. і

голов. ред. В.Т. Бусел. Київ. Перун, 2004. 1440 с.

38. Шeverдіна І. М. Правовий режим об'єктів рослинного світу в населених пунктах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с.

39. Засоби захисту рослин від шкідливих організмів: навч. посіб. С.В. Станкевич, В.М. Положенець, В.М. Кабанець та ін. Житомир: Видавництво Рута, 2023. 428 с.

40. Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: проблеми теорії та практики правозастосування. моногр. під заг. ред. А.І. Берлача. Київ. Експрес-Поліграф, 2010. 324 с.

41. Булавіна С. «Захист» та «охорона»: теоретичні аспекти юридичних термінів. Історико-правовий часопис. 2017. № 1. С. 27–31.

42. Олійник В. І. Недоліки кримінально-правових норм, що регулюють відносини у сфері захисту державної таємниці. Сучасні погляди на актуальні питання правових наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 27-28 листопада 2015 р. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2015. С. 118–120.

43. Кондур Е. Класифікація екологічних прав і обов'язків громадян України. Науковий вісник Ужгородського університету, 2012 р. Серія ПРАВО. Випуск 18. С. 189–191.

44. Мельник П. В. Правова охорона рослинного світу. Університетські записки. Право. 2010. № 1. С. 106–112.

45. Гетьман А. П. Доктрина екологічного права та законодавства України: монографія. Харків. Оберіг, 2019. 336 с.

46. Золотарьова Н. І. Адміністративна діяльність правоохоронних органів з охорони навколишнього природного середовища: теорія та практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 41 с.

47. Яремчук К. О. Інститут захисту рослин: ретроспектива і сучасність. Південноукраїнський правничий часопис. 2009. № 2. С. 147–150.

48. Кім Г. А. Історико-правові засади формування та розвитку законодавства щодо охорони і відтворення об'єктів рослинного світу, занесених до Зеленої книги України. Проблеми законності. 2015. Вип. 128. С. 181–189.

49. Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ. 2009. 20 с.

50. Сакаджи К. Б. Історико-правовий аспект застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин. Пробл. законності: Акад. зб. наук. пр. відп. ред. В.Я. Тацій. Харків. Нац. юрид. акад. України, 2010. Вип. 110. С. 241–247.

51. Карпінська Н. В. Правові особливості розвитку законодавства України про санітарні та фітосанітарні заходи на етапі гармонізації із законодавством ЄС. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 115–120.

52. Туліна Е. Є. Правове забезпечення використання рослинного світу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.

53. Серганюк У. В. Застосування засобів захисту рослин: історико-правовий аспект. Карантин і захист рослин. 2012. С. 24–26.

54. Вергунов В. А. Соціально-економічні та регулятивні рішення передумов появи захисту рослин в системі науко-освітнього забезпечення сільського господарства в Україні. матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю заснування Інституту захисту рослин НААН, 150-річчю від дня народження Поспелова Володимира Петровича, 100-річчю від дня народження Арешнікова Бориса Андрійовича, 90-річчю від дня народження Доліна Володимира Гдаліча (24-25 травня 2022 року). Київ. ІЗР НААН, 2022. 248 с.

55. Самойленко О. О. Звід законів Російської імперії – пам'ятка

юридичної думки XIX століття. Правова держава. 2017. Вип. 28. С. 65–71.

56. Карпінська Н. В. Періодизація розвитку законодавства щодо регулювання санітарних і фітосанітарних заходів в Україні. науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. сер.: юриспруденція. 2020 № 46. Вип. 46. С. 153–158.

57. Васильев В. П., Лесовой М. П. История защиты растений от вредителей и болезней в Украине. Киев. Аграрная наука, 1996. 131 с.

58. Вергелес П.М., Пінчук Н.В., Коваленко Т.М. Карантин рослин. навч. посіб. Вінниця: ВНАУ, 2021. 377 с.

59. Про порядок притягнення людності до боротьби з масовими шкідниками сільського господарства: Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету й Ради Народних Комісарів УСРР від 17 червня 1925 р. Защита растений. 1927-1928. № 3–4.

60. Про раціональну постановку справи боротьби з шкідниками в СРСР: Постанова Української економічної Народи від 22.06.1925 р. Защита растений. 1925. № 4–5.

61. Сільськогосподарська фітопатологія. підручник. за ред. канд, біол. наук Рубана М.Б. Київ. Арістей, 2007. 520 с.

62. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1926 рік. Народний комісаріат юстиції. Харків: Укрголовліт, 1926. 430 с.

63. Пестициди і технічні засоби їх використання. навч. посіб. за ред. М.Д. Євтушенка, Ф.М. Марютіна. Харків. Харк. держ. аграр. ун-т, 2001. 95 с.

64. Гафурова О., Кухар О. Legal regulation of disposal of the unusable pesticides accumulated during the Soviet era. Law. Human. Environment. 2021, Vol. 12, № 3. С. 46–53.

65. Янчук В.З. Законодавчі акти про діяльність колгоспів. Київ. Урожай, 1968. 500 с.

66. Про охорону території СРСР від занесення та поширення

сільськогосподарських та лісових шкідників: Постанова Ради народних комісарів від 20.11.1934 року № 2598. Собрание законов и распоряжений РКП СССР. 1934. № 58.

67. Соглашение между Правительством СССР и Правительством Его Величества Короля Афганистана о борьбе с саранчой на территории Договаривающихся Сторон від 27 серпня 1935 р.

68. Конвенция между правительством СССР и Императорским правительством Ирана о борьбе с вредителями и болезнями растений: Закл. в г. Тегеране 27.08.1935 р.

69. О мероприятиях по борьбе с потерями в полеводстве от вредителей и болезней сельскохозяйственных культур и при перезимовке озимых: Постанова Ради Народних Комісарів СРСР від 25.04.1932 р.

70. Теорія і технологія прогнозування і прийняття рішень у захисті і карантині рослин: навч. посіб. за ред. С.В. Станкевич, І.В. Забродіна, М.О. Білик та ін. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2021. 269 с.

71. Про реорганізацію Міністерства сільського господарства Української РСР: Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 28 лютого 1961 р. № 240.

72. Про розвиток виробництва мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин в 1963-1965 роках і поставку їх сільському господарству: Постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 28 серпня 1962 р. № 986.

73. Правила по боротьбі з бур'янами: Постанова Ради Міністрів УРСР № 531 від 11 травня 1962 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/531-62-ц#Text> (дата звернення 22.02.2024 р.).

74. Про посилення боротьби з бур'янами: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 26.04.1962 р. ВВР УРСР. 1962. № 16. Ст. 204.

75. Про заходи щодо покращення організації карантину рослин в СРСР: Постанова Ради Міністрів СРСР від 6.07.1979 року. Собрание

постановлений правительства СССР. 1979. № 21. С. 486-496.

76. Зражевський О. В. Історичний розвиток законодавства про відповідальність за порушення законодавства про захист рослин. Екологія. Право. Людина. 2008. № 6–7 (36–37). С. 25–31.

77. Про пестициди та агрохімікати: Закон України від 02.03.1995 р. № 86/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 22.02.2024 р.).

78. Про затвердження Положення про Головну державну інспекцію з карантину рослин України: Наказ Міністерства сільського господарства та продовольства України від 15.03.1994 р. № 80. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0080293-94#Text> (дата звернення 22.02.2024 р.).

79. Про створення Головної державної інспекції захисту рослин: Наказ Міністерства агропромислового комплексу України від 3 листопада 1999 р. № 339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0880-07> (дата звернення 22.02.2024 р.).

80. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист рослин: Указ Президента України від 31.01.2006 р. № 81/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/81/2006#Text> (дата звернення 22.02.2024 р.).

81. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 28.12.2010 № 1245/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010#Text> (дата звернення 22.02.2024 р.).

82. Про затвердження положень про територіальні органи Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 04 травня 2012 року № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0827-12#Text> (дата звернення 22.02.2024 р.).

83. Про затвердження Положення про Державну ветеринарну та

фітосанітарну службу України: Указ Президента України 13 квітня 2011 р. № 464/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/464/2011/ed20110413#Text> (дата звернення 22.02.2024 р.).

84. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 22.02.2024 р.).

85. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF> (дата звернення 22.02.2024 р.).

86. Про затвердження Порядку оформлення Головним державним фітосанітарним інспектором України, головними державними фітосанітарними інспекторами в Автономній Республіці Крим, місті Києві, областях, їх заступниками та державними фітосанітарними інспекторами матеріалів про адміністративні правопорушення: наказ Мінагрополітики від 06.09.2013 р. № 534. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1657-13> (дата звернення 22.02.2024 р.).

87. Про затвердження уніфікованих форм актів, що складаються за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю) щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сферах карантину та захисту рослин: Наказ Мінагрополітики від 07.05.2019 р. № 242 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0560-19#Text> (дата звернення 22.02.2024 р.).

88. Багатомовний юридичний словник-довідник за ред. І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. Київ. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.

89. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник пер. з рос. Харків, 2001. 656 с.
90. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. «МАДРИД», Харків. Друкарня. 2012. 196 с.
91. Аграрне право України: підручник. В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк [та ін.]; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ. Юрінком Інтер, 2010. 608 с.
92. Котеньов О. Г. Принципи права природокористування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 20 с.
93. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків. Право, 2009. 584 с.
94. Чабаненко М. М. До питання про систему та особливості галузевих принципів аграрного права. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 98–104.
95. Колодій А. М. Принципи права України. Київ. Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
96. Соколова А. К. Визначення системи принципів флористичного права. Проблеми законності. акад. зб. наук. пр. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків. 2012. Вип. 118. С. 86–94.
97. Про екологічну мережу: Закон України від 24.06.2004 р. № 1864-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15#Text> (дата звернення 12.05.2024 р.).
98. Анісімова Г.В. Принципи екологічного права: поняття та види. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., присв. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р. Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 485–488.

99. Костицький В.В. Принципи екологічного права як методологічні засади кодифікації екологічного законодавства. URL: <http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/ekpr.pdf> (дата звернення 12.05.2024 р.).
100. Долинська М.С. До питання розширення видів принципів аграрного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 179–182.
101. Єрмоленко В. М. Нетрадиційні джерела сучасного аграрного права. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право»*. Київ. 2012. Вип. 173. Ч. 3. С. 36–41.
102. Шеховцов В. В. Система принципів фауністичного законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 2. С. 77-80.
103. Екологічне право: законодавство України у сфері захисту рослин: зб. норм.-прав. актів / уклад. Ярошенко А. С. Дніпро. Видавець Біла К. О., 2019. 386 с.
104. Окрушко С.Є. Екологічна безпека сучасних систем захисту рослин. *Сільське господарство та лісівництво*. 2015. С. 126–134.
105. Безпалько В. В., Жукова Л. В. Екологічна безпека сучасних систем захисту рослин. *Інженерія природокористування*. 2020. № 4 (18). С. 133-138.
106. Позняк Е. Принцип екосистемності в екологічному праві: поняття та зміст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. Вип. 4. С. 39–42.
107. Новак Т. С. Суб'єкти правовідносин у сфері органічного сільськогосподарського виробництва: загальна характеристика. *Право. Людина. Довкілля. Сер. Право*. 2021. Vol. 12. № 2. С. 65–73.
108. Сливка М. М. Взаємодія суб'єктів охорони навколишнього природного середовища (адміністративно-правовий аспект). дис. на здоб. н. с. к.ю.н. за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове

право; інформаційне право». Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2018. 214 с.

109. Яремчук К. О. Адміністративно-правове регулювання діяльності органів виконавчої влади у сфері захисту рослин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2010. 236 с.

110. Сакаджи К. Б. Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Харків. 2011 р. 202 с.

111. Кайдашов В. С. Організаційно-правові засади безпечності та якості сільськогосподарської продукції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2012. 19 с.

112. Про прийняття Статуту Продовольчої та сільськогосподарської організації Організації Об'єднаних Націй: ратифіковано Законом України від 25.11.2003 р. № 1334-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1334-15#Text> (дата звернення 12.05.2024 р.).

113. Статут Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН. ООН; Статут, Міжнародний документ від 16.10.1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c17#Text (дата звернення 12.05.2024 р.).

114. Глущенко С. І. Окремі аспекти міжнародно-правового регулювання сільського господарства для забезпечення продовольчої безпеки під час війни в Україні. Юридичний науковий електронний журнал №8/2022. С. 563–566.

115. Конвенція про заснування Європейської і Середземноморської організації захисту рослин 1951 року: Конвенція від 18.04.1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_100#Text (дата звернення 12.05.2024

р.).

116. Про вступ України до Конвенції заснування Європейської і Середземноморської організації захисту рослин: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1994 р. № 38. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/38-94-п#Text> (дата звернення 12.05.2024 р.).

117. 73-я сесія Ради Європейської та Середземноморської організації з карантину та захисту рослин: Україну представляє Держпродспоживслужба. URL: <https://dpss.gov.ua/news/73-ia-sesiia-rady-ievropeiskoi-ta-seredzemnomorskoi-orhanizatsii-z-karantynu-ta-zakhystu-roslyn-ukrainu-predstavliaie-derzhprodspozhyvsluzhba> (дата звернення 12.05.2024 р.).

118. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення 03.08.2024 р.).

119. Про Міністерство економіки довкілля та сільського господарства України: Положення затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2025 р. № 903. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-п#top> (дата звернення 03.08.2024 р.).

120. Сакаджи К. Б. Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06. 2012. 19 с.

121. Поліщук В. А. Правове регулювання сільськогосподарського садівництва в Україні: дис. .. канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2016. 199 с.

122. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 р. № 829. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF/ed20190902#Text> (дата звернення 03.08.2024 р.).

123. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2020 р. № 1344. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1344-2020-%D0%BF#Text>

(дата звернення 03.08.2024 р.).

124. Карпінська Н. В. Концептуально-правові засади застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС. дис... д.ю.н.; 12.00.06 земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 492 с.

125. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-п#top> (дата звернення 03.08.2024 р.).

126. Поліводський О. А. Правове регулювання реалізації сільськогосподарської продукції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 1999. 17 с.

127. Бондар О. Г. Контрольно-наглядова діяльність як гарантія реалізації та захисту екологічних прав: деякі проблеми інституційного забезпечення. Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 13–18.

128. Піддубний О. Ю. Правовідносини у сфері біотехнологій: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. 43 с.

129. Єрмоленко В. М. Сучасний стан нормативного забезпечення державного контролю за якістю сільськогосподарської продукції. Збірник матеріалів Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України (Одеса, 9–10 вересня 2016 року). Одеса. Юридична література, 2016. С. 22–25.

130. Козмуляк К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері

сільськогосподарського виробництва в Україні. монографія. Чернівці. Кондратьєв А.В, 2017. 192 с.

131. Ліхтер М. В. Еколого-правове забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 184 с.

132. Про внесення змін до Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2019 р. № 254 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-2019-п#Text> (дата звернення 03.08.2024 р.).

133. Боснюк Ю. П. Правове регулювання застосування фітосанітарних заходів у сільському господарстві України: дис...канд. юрид.наук. Національний університет «Одеська юридична академія» Одеса, 2023. 263 с.

134. Про затвердження Положення про Головне управління Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів в області, в місті Києві: Наказ Мінагрополітики від 12.04.2017 р. № 209 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0604-17#Text> (дата звернення 03.08.2024 р.).

135. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України від 12 квітня 2017 року № 209 URL: Наказ Мінагрополітики від 13.07.2022 р. № 455 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0843-22#n6> (дата звернення 03.08.2024 р.).

136. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. №280/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 03.08.2024 р.).

137. Перелік фітосанітарних лабораторій, уповноважених на проведення огляду, відбору зразків та фітосанітарної експертизи (аналізів). URL: [https://minagro.gov.ua/napryamki/derzhavna-polityka-u-sferi-sanitarnykh-ta-fitosanitarnykh-zakhodiv/perelik-fitosanitarnykh-laboratorii-upovnovazhenykh-na-](https://minagro.gov.ua/napryamki/derzhavna-polityka-u-sferi-sanitarnykh-ta-fitosanitarnykh-zakhodiv/perelik-fitosanitarnykh-laboratorii-upovnovazhenykh-na)

[provedennia-ohliadu-vidboru-zrazkiv-ta-fitosanitarnoi-ekspertyzy-analiziv](#) (дата звернення 03.08.2024 р.).

138. Державна установа «Центральна фітосанітарна випробувальна лабораторія Держпродспоживслужби» URL: <https://www.cfl.gov.ua/index.php?lang=ru> (дата звернення 03.08.2024 р.).

139. Статут Асоціації фермерів та приватних землевласників України. URL: <http://farmer.co.ua/ua/dlia-chleniv-afzu/yurydychna-dopomoha> (дата звернення 03.08.2024 р.).

140. Дорадництво як складова розвитку агропромислового сектору: у Вінниці провели черговий навчальний семінар для фермерів та пасічників. 2024. URL: <https://www.vmr.gov.ua/doradnytstvo-iaak-skladova-rozvytku-ahropromyslovoho-sektoru-u-vinnytsi-provely-cherhovyi-navchalnyi-seminar-dlia-fermeriv-ta-pasichnykiv> (дата звернення 03.08.2024 р.).

141. Запотоцька О. В. Публічне адміністрування у сфері безпеки та якості харчової продукції: Дис.на здоб. н. ст. д.ю.н. за спеціальністю 12.00.07. «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Дніпропетровський університет внутрішніх справ. 2019. 465 с.

142. Абламєтова Я. А. Думас І. З. Роль громадських екологічних організацій в Україні. ЛДУБЖД <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/5073/1/%d0%a0%d0%be%d0%bb%d1%8c%20%d0%b3%d1%80%d0%be%d0%bc%d0%b0%d0%b4%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d1%85%20%d0%b5%d0%ba%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b3%d1%96%d1%87%d0%bd%d0%b8%d1%85%20%d0%be%d1%80%d0%b3%d0%b0%d0%bd%d1%96%d0%b7%d0%b0%d1%86%d1%96%d0%b9%20%d0%b2%20%d0%a3%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%96.pdf> (дата звернення 18.12.2024 р.).

143. Васильєв В. П. Лісовий М. П. Історія захисту рослин від шкідників та хвороб в Україні. Київ. 1996. 186 с.

144. Петриченко В. Ф., Лихочвор В. В. Сучасні технології у

рослинництві в історичному ракурсі і світлі євроінтеграційних викликів. Вісник аграрної науки. 2017. № 9. С. 5–10.

145. Directive 2009/128/EC of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 establishing a framework for Community action to achieve the sustainable use of pesticides (Text with EEA relevance) URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/128/oj/eng> (дата звернення 18.12.2024 р.).

146. Карпінська Н. В. Правове регулювання застосування фітосанітарних заходів у рослинництві в Україні у світлі вимог ЄС. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: Юридичні науки. 2021. № 4(1). С. 45–64.

147. Інтегрований захист рослин за ред. Писаренко В. М., Піщаленко М. А., Поспелова Г. Д., Горб О. О., Коваленко Н. П., Шерстюк О. Л. Полтава, 2020. 245 с.

148. Лимар Н. О. Найекологічніші шляхи захисту сільськогосподарських рослин від шкідників та хвороб. Сучасні аспекти і технології у захисті рослин: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Полтава, 16 лютого 2021 року). Полтава: ПДАА, 2021. С. 56–58.

149. Марютін Ф. М., Пантелєєв В. К., Білик М. О. Фітопатологія: навч. посіб. Харків. Еспада, 2008. 258 с.

150. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах: постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 р. №164 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2010-п#Text> (дата звернення 18.12.2024 р.).

151. Завірюха П. Д., Косилович Г. О., Голячук Ю. С. АГРОФАРМАКОЛОГІЯ (Хімічний захист рослин) ПРАКТИКУМ для лабораторних і практичних робіт студентів спеціальності «Агрономія», «Плодоовочівництво і виноградарство» ОКР-бакалавр денної та заочної форм навчання. Львів, 2014. 159 с.

152. Дем'яненко С. І., Нів'євський О. В. Система регулювання фітосанітарних заходів в Україні. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 28–33.

153. Про заходи щодо боротьби з шкідниками зерна на елеваторах, складах і млинах: пост. РНК СРСР від 28.01.1934 р. № 382. СРСР. 1934. № 12. Ст. 80.

154. Черлінка В. Інтегрований захист рослин від шкідників та хвороб. EOS. Data Analytics. 2022.

155. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10.07.2018 р. № 2496-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text> (дата звернення 18.12.2024 р.).

156. Гафурова О. В., Міхневич Л. В., Новак Т. С. Проблеми та перспективи правового регулювання безпечного поводження з засобами захисту рослин у сільському господарстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2026. Серія ПРАВО. Випуск 93: частина 2. С. 237–242.

157. Кондратьєва К. А. Правове регулювання екологічної безпеки у сфері поводження з пестицидами в сільському господарстві України. *Часопис Київського університету права*. 2012. Вип. 1. С. 260–264.

158. Новак Т. С. До питання правового забезпечення охорони навколишнього природного середовища при здійсненні сільськогосподарського виробництва. Ефективність регулювання екологічних, природоресурсних та космічних відносин для сталого розвитку: право, інституції, сучасні інформаційні технології: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 12 листопада 2021 року). Київ: Видавництво «Наукова Столиця», 2021. С. 126–129.

159. Cooper J. Dobson H. The benefits of pesticides to mankind and the environment. *Crop Protection*. 2007. Vol. 26. Is. 9. Pp. 1337–1348

160. Амонс С. Е. Біологічний захист рослин в системі органічного

землеробства. Журнал науково-виробничого та навчального спрямування "Сільське господарство та лісівництво". Вінниця, 2022. № 25. С. 167–183.

161. На засіданні Бюро Президії НААН розглядали питання проблем ринку засобів захисту рослин в Україні. URL: http://naas.gov.ua/newsall/newsnaan/?ELEMENT_ID=7413 (дата звернення 18.12.2024 р.).

162. Гафурова О. В. Міхневич Л. В., Новак Т. С. Правові засади поводження з пестицидами та агрохімікатами в Україні в контексті гармонізації із законодавством Європейського Союзу. Європейські перспективи № 1, 2026. С. 203–209.

163. Жуйков О. Г. Біологічний метод захисту рослин у сучасному органічному землеробстві України: історичні аспекти, тренди, перспективи. Аграрні інновації. № 12. 2022. С.23–23.

164. Ключнікова А. О. Правове забезпечення ведення тепличного господарства в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2017. 244 с.

165. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії біобезпеки та біологічного захисту на 2022–2025 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07 липня 2022 р. № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/573-2022-p> (дата звернення 18.12.2024 р.).

166. Державна цільова програма біобезпеки та біологічного захисту на 2015–2020 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2013 р. № 620. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/620-2013-p#n9> (дата звернення 18.02.2025 р.).

167. Про затвердження Переліку регульованих шкідливих організмів: Наказ Мінагрополітики від 29.11.2006 р. № 716 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1300-06> (дата звернення 18.02.2025 р.).

168. Сухоребра Т. І. Концептуальні засади адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи. дис. на здоб. н. ст. док. юр. наук за спеціальністю 12.00.07 адміністративне право і процес;

фінансове право; інформаційне право. Західноукраїнський національний університет. Тернопіль, 2024. 444 с.

169. Басай О. В. Правовий режим рослинного світу України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Івано-Франківськ, 2008. 214 с.

170. Гетьман А. П. Екологічне право України. Академічний курс: розділ М И Екологічне право України. Академічний курс : підручник I за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид. Київ: Юрид. думка, 2008. 720 с.

171. Каракаш І. І. Види юридичної відповідальності та особливості їх застосування за порушення природноресурсового й екологічного законодавства. Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 25. С. 430–442

172. Кошеленко К. В. Юридична відповідальність за шкоду навколишньому природному середовищу за законодавством України і ЄС: порівняльно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 22 с.

173. Мальчик О. М. Особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства про захист рослин. Knowledge, Education, Law, Management 2024 № 8 (68) С. 116–121.

174. Корнеєв Ю. В. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2015. № 1. С. 13–17.

175. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 18.02.2025 р.).

176. Виноградова А. І. Криміналістична характеристика злочину, передбаченого ст. 247 Кримінального кодексу України. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2010. № 3. С. 74–78

177. Годяк А. І. Проблеми застосування адміністративної відповідальності за порушення фітосанітарного законодавства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2018 Вип. 49

(2). С. 24–28.

178. Куян І. А. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. Київ, 2001. 18 с.

179. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 01.10.1996 р. № 8073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed19961001#Text> (дата звернення 18.02.2025 р.).

180. Гончарук С. Т. Адміністративне право України : навч. посіб. С. Т. Гончарук. Київ. 2000. 240 с.

181. Кохан Н. В. Дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення. Екологічне право України. 2016. № 3-4. С. 43–48.

182. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення 18.02.2025 р.).

183. Соколова А. К. Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія розділ 8. Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку. за заг. ред. А.П. Гетьман; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2014. 783 с.

184. Курило В. І. До питання ефективності інституту дисциплінарної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Право. 2013. Вип. 6. С. 72–76.

185. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 18.02.2025 р.).

186. Духневич А. В., Карпінська Н. В. Екологічні наслідки війни: оцінка впливу відходів на навколишнє середовище Аналітично-порівняльне правознавство № 1. 2025. С. 347–352.

187. Заверюха М. М. Правове регулювання інтродукції деревних порід в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 5. С. 252–254.

188. Заверюха М. М., Самойленко С. А. Відходи війни як екологічна загроза сучасності: правові засади управління. Екологічне право. 2024. № 3-4. С. 37–41.

189. Chakraborty S., Newton, A. C. Climate change, plant diseases and food security: an overview. *Plant Pathol.* 2011. № 60, pp. 2–14.

190. The Plan of the Government`s French Republic ECOPHYTO II. URL: https://ec.europa.eu/food/sites/food/files/plant/docs/pesticides_sup_nap_fra-ecophyto-2_en.pdf (дата звернення 11.04.2025 р.).

191. Рогач С. М. Зарубіжний досвід регулювання сфери природокористування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 26(2). С. 54-59.

192. Ustawa z dnia 13 lutego 2020 r. o ochronie roślin przed agrofagami. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20200000424> (дата звернення 11.04.2025 р.).

193. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 29 kwietnia 2020 r. w sprawie punktów kontroli granicznej, w których przeprowadza się kontrolę urzędową określonych roślin, produktów roślinnych lub innych przedmiotów wprowadzanych z państw trzecich. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200000801/O/D20200801.pdf> (дата звернення 11.04.2025 р.).

194. Regulation (EC) № 1107/2009 of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 concerning the placing of plant protection products on the market and repealing Council Directives 79/117/EEC and 91/414/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32009R1107> (дата звернення 11.04.2025 р.).

195. Ustawa z dnia 13 lutego 2020 r. o Państwowej Inspekcji Ochrony Roślin i Nasiennictwa. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20200000425> (дата звернення 11.04.2025 р.).
196. Strategia PIORiN na lata 2022-2027. Innowacje wspierające polską gospodarkę. URL: <https://www.gov.pl/attachment/608f312d-841f-4b6d-93a7-b5dc77ff471d> (дата звернення 11.04.2025 р.).
197. Ustawa z dnia 8 marca 2013 r. o środkach ochrony roślin (Dz.U. 2013 poz. 455). URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20130000455> (дата звернення 11.04.2025 р.).
198. Regulation (EU) 2017/625 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/625/oj/eng> (дата звернення 11.04.2025 р.).
199. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 31 marca 2014 r. w sprawie warunków stosowania środków ochrony roślin. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20140000516/O/D20140516.pdf> (дата звернення 21.07.2025 р.).
200. Wnioski o płatności obszarowe 2025 – Jak zdobyć dodatkowe fundusze na ekologiczne metody ochrony roślin? URL: <https://www.gospodarz.pl/aktualnosci/dotacje-i-doplaty/wnioski-o-platnosci-obszarowe-2025-jak-zdobyc-dodatkowe-fundusze-na-ekologiczne-metody-ochrony-roslin.html> (дата звернення 21.07.2025 р.).
201. Gesetz zum Schutz der Kulturpflanzen (Pflanzenschutzgesetz - PflSchG) URL: https://www.gesetze-im-internet.de/pflschg_2012/inhalts_bersicht.html (дата звернення 21.07.2025 р.).
202. Verordnung über Zulassungs- und Genehmigungsverfahren für Pflanzenschutzmittel (Pflanzenschutzmittelverordnung - PflSchMV) URL: https://www.gesetze-im-internet.de/pflschmv_2013/BJNR007400013.html (дата

звернення 21.07.2025 р.).

203. Pflanzenschutz-Sachkundeverordnung. (PflSchSachkV 2013). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/pflschsachkv_2013/BJNR195310013.html (дата звернення 21.07.2025 р.).

204. Verordnung über die Prüfung von Pflanzenschutzgeräten (Pflanzenschutz-Geräteverordnung, 2013). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/pflschger_tv/BJNR196200013.html (дата звернення 21.07.2025 р.).

205. Pflanzenschutz-Anwendungsverordnung vom 10. November 1992 (BGBl. I S. 1887), die zuletzt durch Artikel 3 der Verordnung vom 24. Juni 2024 (BGBl. 2024 I Nr. 216) geändert worden ist URL: https://www.gesetze-im-internet.de/pflschanvw_1992/BJNR118870992.html (дата звернення 21.07.2025 р.).

206. BVL-Gesetz vom 6. August 2002 (BGBl. I S. 3082, 3084), das zuletzt durch Artikel 8 Absatz 3 des Gesetzes vom 27. September 2021 (BGBl. I S. 4530) geändert worden ist URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bvlg/BJNR308400002.html> (дата звернення 11.09.2025 р.).

207. JKI – Julius Kühn-Institut. 2025. URL: <https://www.julius-kuehn.de/a> (дата звернення 11.09.2025 р.).

208. Amtliche Auskunftsstellen für Pflanzenschutz der Länder (Pflanzenschutzdienste). URL: https://www.bvl.bund.de/DE/Arbeitsbereiche/04_Pflanzenschutzmittel/02_Verbraucher/03_HausKleingarten/01_amtl_Auskunftsstellen/Auskunftsstellen_node.html (дата звернення 11.09.2025 р.).

209. Thiel, Lukas & Mergenthaler, Marcus & Haberlah-Korr, Verena. Wahrgenommene Umsetzung des integrierten Pflanzenschutzes bei landwirtschaftlichen Betrieben in Nordwestdeutschland. Gesunde Pflanzen. 2021. 73. C. 1-16. 10.1007/s10343-021-00548-4. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10343-021-00548-4#Sec18> (дата звернення 11.09.2025 р.).

210. Plant Protection Act (7 U.S.C. Chapter 104. URL: <https://law.justia.com/codes/us/2010/title7/chap104/> (дата звернення 11.09.2025 р.).

211. Federal Insecticide, Fungicide, and Rodenticide Act (FIFRA) and Federal Facilities. *US Environmental Protection Agency*, 15 Feb. 2024, URL: www.epa.gov/enforcement/federal-insecticide-fungicide-and-rodenticide-act-fifra-and-federal-facilities (дата звернення 11.09.2025 р.).

212. Code of Federal Regulations (annual edition). URL: <https://www.ecfr.gov/current/title-7/subtitle-B/chapter-III/part-301?toc=1> (дата звернення 11.09.2025 р.).

213. USDA APHIS PPQ. URL: <https://www.aphis.usda.gov/aphis/ourfocus/planthealth> (дата звернення 01.10.2025 р.).

214. Federal Insecticide, Fungicide, and Rodenticide Act (FIFRA). URL: <https://www.epa.gov/laws-regulations/summary-federal-insecticide-fungicide-and-rodenticide-act> (дата звернення 01.10.2025 р.).

215. Agricultural Research, Extension, and Education Reform Act of 1998. URL: <https://www.congress.gov/bill/105th-congress/senate-bill/1150> (дата звернення 01.10.2025 р.).

216. U.S. Department of Agriculture Office of Pest Management Policy URL: https://aapco.org/wp-content/uploads/2021/12/20211207-OPMP-Overview-SFIREG_cleared-for-sharing.pdf (дата звернення 01.10.2025 р.).

217. The Agricultural Research Service (ARS) is the U.S. Department of Agriculture <https://www.ars.usda.gov/crop-production-and-protection/crop-protection-and-quarantine/> (дата звернення 01.10.2025 р.).

218. M. Zhang, L. Epstein. The Impact of Integrated Pest Management Programs on Pesticide Use in California, USA. URL: https://agis.ucdavis.edu/publications/2014/Minghua_2014_IPM.pdf (дата звернення 01.10.2025 р.).

219. Zhou, W., Arcot, Y., Medina, R. F., Bernal, J., Cisneros-Zevallos, L., & Akbulut, M. E. S. Integrated Pest Management: An Update on the Sustainability Approach to Crop Protection. *ACS omega*, 9(40), 2024. pp. 41130–41147. URL: <https://doi.org/10.1021/acsomega.4c0662> (дата звернення 01.10.2025 р.).

ДОДАТКИ

Додаток А

Динаміка застосування хімічного та біологічного методів захисту сільськогосподарських рослин від шкочочинних організмів в Україні

Рік	Загальна площа обробітку, млн га	Хімічні методи, млн га	Біологічні методи, млн га	Частка біологічних методів, %
2019	49, 833	47, 991	1, 842	3,7
2020	50, 562	48, 735	1, 827	3,6
2021	36, 500	35, 600	0, 900	2,5
2022	35, 200	34, 240	0, 960	2,7
2023	39, 600	38, 400	1, 200	3,0
2024	40, 500	39, 200	1, 300	3,2

Дані за 2021–2024 роки взяті з джерел. URL: SuperAgronom.com, URL: AgroTimes

Додаток В

**Порівняльно-правовий аналіз особливого режиму захисту рослин
відповідно до Закону України «Про захист рослин» та Закону України
«Про державне регулювання захисту рослин»**

Критерій	Закон України «Про захист рослин»	Закон України «Про державне регулювання захисту рослин»
Мета особливого режиму	Запобігання масовому поширенню шкідників та хвороб рослин, що загрожують урожаю.	Забезпечення фітосанітарної безпеки, гармонізація з європейськими стандартами, впровадження простежуваності обігу рослин та засобів їх захисту
Підстави для запровадження	Виявлення масового поширення шкідливих організмів, що можуть спричинити значні втрати врожаю.	Виявлення загроз фітосанітарній безпеці, необхідність дотримання міжнародних зобов'язань та стандартів ЄС
Процедура запровадження	Рішення про запровадження особливого режиму приймається після виявлення загрози	Запроваджується у разі масового розвитку та поширення особливо небезпечних шкідливих організмів, а також за потреби у додаткових заходах

	масового поширення шкідників або хвороб рослин.	та/або ресурсах для їх локалізації і ліквідації на певній території
Заходи в межах особливого режиму	Фітосанітарний моніторинг, застосування біологічних методів боротьби, обмеження на використання певних засобів захисту рослин	Фітосанітарний контроль, інспектування, карантин. Навчання щодо безпечного поводження із засобами захисту рослин; запровадження системи завчасного сповіщення про їх застосування; обов'язковий технічний огляд обладнання для застосування засобів захисту рослин; облік та звітність щодо їх використання
Контроль та відповідальність	Державний контроль здійснюється відповідними органами; передбачена адміністративна відповідальність за порушення норм використання засобів захисту рослин.	Посилений державний контроль; впровадження електронних державних реєстрів для осіб, які працюють у сфері захисту рослин; жорсткіші санкції за порушення, зокрема щодо незаконного обігу засобів захисту рослин.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Мальчик О. М., Єрмоленко В. М. Юридичні інструменти судового захисту рослин від шкоди, завданої російською федерацією. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 209–214.

2. Malchyk O. The modern state of regulatory and legal support for plant protection and its improvement in the context of legislative activity. Law. Human. Environment. 2024. №. 15. P. 53–69.

3. Мальчик О.М. Правове та інституційне забезпечення сфери захисту рослин у Республіці Польща: позитивний досвід для України. Наше право №4. 2025. С. 155–160.

4. Мальчик О.М. Юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері захисту рослин. Європейські перспективи №1. 2026. С. 195-202.

Стаття у науковому виданні іншої держави

5. Malchyk O. FEATURES OF LEGAL LIABILITY FOR VIOLATION OF PLANT PROTECTION LEGISLATION. Knowledge, Education, Law, Management. 2024. №. 8 (68). P. 116–121.

Тези наукових доповідей

1. Мальчик О. М. Удосконалення національного природоохоронного законодавства як об'єктивний наслідок існуючої збройної агресії. Продовольча та екологічна безпека у військовій і післявійськовій часи: правові виклики для України та світу : тези доп. міжнар. науково-практ. онлайн/офлайн конф. (м. Київ, 16 верес. 2022 р.), м. Київ, 16 верес. 2022 р. Київ, 2022. С. 266–268.

2. Мальчик О. М. Щодо питання відповідальності операторів ринку за

порушення вимог законодавства України про захист рослин. Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна : Всеукр. науково-практ. конф., м. Київ, 4 квіт. 2024 р. Київ, 2024.

3. Мальчик О. М. Перспективи застосування безпілотних літальних апаратів (дронів) у сфері захисту рослин. Актуальні питання реформування правової системи : Зб. матеріалів XXI Міжнар. науково-практ. конф., м. Луцьк, 13–14 верес. 2024 р. Луцьк, 2024. С. 65–66.

4. Мальчик О. М. Роль науки та аграрної освіти у формуванні фахових кадрів для системи захисту рослин. Міжнародна наукова конференція «Правові аспекти агроекологічного розвитку України», присвяченої 100-річчю від народження фундатора української школи аграрного права академіка Василя Зіновійовича Янчука : Міжнар. наук. конф., м. Київ, 23 трав. 2025 р. Київ, 2025.

5. Мальчик О. М. Роль міжнародних інституцій у захисті рослин в період військової агресії та повоєнного відновлення України. Актуальні питання реформування правової системи : XXII Міжнар. науково-практ. конф., м. Луцьк, 13–15 черв. 2025 р. Луцьк, 2025.

6. Мальчик О. М. Щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за порушення законодавства про захист рослин. Екологічна безпека та збалансоване природокористування в агропромисловому виробництві: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 3–4 липня 2025.